J. LONČAREVIĆ

ŠOKAČKI I BUNJEVAČKI KNJIŽEVNI PORTRETI

Likovna oprema:

Akad. slikar JOSIP MARTINKO

Knjiga je tiskana
u vlastitoj nakladi

JURAJ LONČAREVIĆ

ŠOKAČKI I BUNJEVAČKI KNJIŽEVNI PORTRETI

ZAGREB, 1969.

Tisak: Izdavački zavod JA – Zagreb, Gundulićeva 24

Ovu knjigu posvećujem svojim šokačkim i bunjevačkim prijateljima.

Pisac

Objavljujući tiskom svoju prvu zbirku literarnih eseja i prikaza naših šokačih i bunjevačkih pisaca, mogu u uvodu ponoviti jedino ono što se kao crvena nit provlači u njima.

U prvom sam redu imao na umu činjenicu da je to područje naše hrvatske književnosti bilo poslije rata, pa i danas, posve zapušteno i zaboravljeno.

Osim rijetkih i vrijednih pojedinaca (dr Matija Evetović, Ante Sekulić, Ivan Kujundžić, Ilija Džinić i drugi) koji su se bavili problemima te književnosti, o njoj je u obliku knjige jedini pisao Julije Šoltić 1955. u svom djelu: »More, gore, ravnice«.

Osnovna je zato svrha ove knjige da ispuni tu dugogodišnju prazninu.

Iz takve namjere izlazi i karakter ovih eseja.

Zbog nedovoljno poznatih pisaca i njihove problematike, oni su morali u prvom redu zadovoljiti osnovnu informativnost onoga o čemu govore.

To je u mnogim slučajevima dovelo u prvom redu do izlaganja faktografske građe, literarno-historijskih činjenica i biografskog pristupa, a tek nakon toga nastojao se primijeniti i esejistički pristup.

Ipak ni u kakvom obliku pristupa, koji je više izlazio iz nužde trenutka, a manje iz uvjerenja autora, nije propuštena mogućnost da se uoči određena literarna problematika i da se pokuša na nju odgovoriti.

Treba na kraju spomenuti i to, da je većina eseja pojedinačno objavljena, ili čeka na objavljivanje, pa se prirodno neka ponavljanja nisu mogla izbjeći, premda se uvijek nastojalo da ih se svede na najmanju moguću mjeru.

Bude li ova knjiga prilog i poticaj proučavanju našeg bunjevačko-šokačkog literarnog fenomena unutar naše hrvatske književnosti, njezina je svrha time ispunjena.

J. L.

ŠOKADIJA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

(Pregled)

PRISTUP

Naša šokačka književnost može se teritorijalno poistovjetiti s rasprostiranjem našeg šokačkog elementa u Slavoniji, Srijemu, Baranji i Bačkoj, pa je stoga potrebno, da bi se ona razumjela, iznijeti povijesne i geografske značajke tog panonskog teritorija koji je u prošlosti činio cjelinu pod naslovom dunavskosavskog međuriječja.[1]

Takvo će nam određivanje dati osnovu za mnogostruku karakterizaciju. Njime ćemo u prvom redu dobiti kriterij za obuhvaćanje pisaca koji potpadaju pod taj pojam, jer unutar »šokačke književnosti« mi, u stvari, govorimo o književnosti slavonskog područja i o književnosti srijemskih i bačkih Hrvata.

U drugom pogledu, historijat razvoja tog teritorija omogućit će nam da uočimo i osjetimo neke karakteristične crte života i rada koje su svakako ostavile svoje reflekse i u stvaranju pisaca s tog područja. Tek nakon toga moći ćemo odrediti izvore te književnosti, njezine razvojne linije, tematske srodnosti među navedenim literaturama, kao i tradicionalno postavljanje i razrješavanje problema u njima.

TERITORIJ

Premda je danas jednostavno odrediti područje na kojem živi naš šokački element,[2] formiranje tog teritorija u etničkom smislu u prošlosti, predstavlja danas nesumnjivo najteži zadatak pred kojim se može naći neki istraživač. Jedan je od uzroka i to da se geografski naziv neke po-

[1] Usp. Prof. Stjepan Pavičić: »Podrijelo hrv. i srp. naselja i govora u Slavoniji«, Djela JA 47, 1953.

[2] U svojoj knjizi: »Šokadija u sliki, pjesmi i prozi« (Zagreb, 1940) Vladoje Ivakić piše da Šokci nastanjuju: veći dio Slavonije, cijelu bosansku Posavinu, Baranju, Bačku i dio Srijema, posavski dio novogradiškog kotara, Slavonski Brod, županjski kotar, Vinkovce, Vukovar, dio šidskog kotara, cijelu Đakovštinu, dio kotara Donji Miholjac

krajine nije morao u prošlosti uvijek poklapati sa svojim administrativnim ekvivalentom. Zato se i moglo dogoditi da je više područja živjelo zajedničkim životom, razvijajući pritom mnoge zajedničke crte, srodne potrebe, oblike života i pravce razvoja, a i ispoljavajući iste probleme. Samo primjera radi možemo uzeti naziv »Srijem« koji je u doba Austrije kao županija obuhvaćao mitrovačko, rumsko, vukovarsko, vinkovačko i županjsko područje.

Tako, dok je najdalji krak prostiranja Šokaca zahvatio lijevu obalu Dunava u Vojvodini, slavonski i srijemski njegov dio živjeli su jedan uz drugi, posve identičnim životom, pa su se zato mogle njihove književnosti, oslanjajući se stalno jedna na drugu, i međusobno prožimati.

Za sve dosad izneseno, nalazimo uzroke u dalekoj prošlosti, još iz vremena prvih seoba na to područje.

Premda dr Stjepan Pavičić svoju knjigu o podrijetlu naselja i govora u Slavoniji, započinje konstatacijom:[3]

»Zemljište između Dunava, Drave, Save i Ilove koje se u starije vrijeme u svojem zapadnom i srednjem dijelu obično nazvalo Slavonija, a u istočnom Srijem...«

– ta su dva teritorija činila cjelinu, jer su još u doba velike seobe naseljena ikavskom govornom strujom koja se kretala cestom Cibalae-Sirmium, da bi svoj glavni pritisak ostvarila u prvom dijelu teritorija pod nazivom Slavonije, dok je drugi bio samo rubno zahvaćen (Srijem). Tako je još u samom početku razvoja istočni dio međuriječja bio slabije naseljen.

Nejednakost naseljavanja, pogotovu u donjem dijelu, prema sastavcima Save i Dunava, bila je uzrokom novih tuđinskih naseljavanja i borba za prevlast između raznih država (Goti, Bizant, Avari, Mađari) tako da se situacija mijenjanja gospodara, stranih utjecaja i unutrašnjih migracija i pomicanja stanovništva, stalno nastavlja sve do dolaska Turaka u 16. stoljeću, koji su opet hametice uništavali to stanovništvo, ili ga prekrštavali na svoju vjeru, a znali su dovoditi i svoje naseljenike iz susjedne Bosne.

Etnička se slika tog teritorija vrlo često mijenjala, a narodna je otpornost čas slabila, a čas se opet dizala, već prema tome da li je gdje dobivala prinove.[4]

Fatalizam zbivanja i stalno podsjecanje normalnih životnih tokova jednog naroda dovodili su i do određenih psiholoških rezultata, koje će dakako osjetiti i naši pisci, kad budu kasnije opisivali lik našeg šokačkog čovjeka. Sjetimo se samo pesimističkih riječi Josipa Kozarca u *Biser Kati:*

[1] Našice, cijeli kotar Valpovo, a u osječkom kotaru: Erdut, Aljmaš i djelomično Dalj. Cijelu Baranju i okolicu Pečuha u Madžarskoj. U Bačkoj uz lijevu obalu Dunava od Bukina, Bača sve do Baje u Madžarskoj (str. 12).

[3] Pavičić, ibid. 7.

[4] Jedino se šokački element uz lijevu obalu Dunava zadržao tamo još od starosjedilačkih dana u mjestima: Santovo, Bereg, Kolut, Monoštor, i u okuci Dunava: Sonta, Vajska, Plavna, Bođani, Novo Selo, Bukin, Bač (Pavičić, 139).

»To je bila praslika trome i podle slavonske duše, katkad plane ta duša, al plamenom slame. Zašto da bude drugačija, kad može i tako biti! Nigdje ne uhvati ta duša dubljeg korijena: ni na dobru ni na zlu; svud polovičnost i mlakost, koje u ničemu još nijesu daleko dotjerale«.[5]

Turci su mogli biti uzrokom i drugih pojava i etničkih pomicanja. Ispred njih bježali su Srbi u Srijem i u ostalu Vojvodinu. Teritorij se, tako uzdrman, nije nikad pravo etnički smirio, a već bi ga netko drugi od osvajača opet napao. Tako je uvijek netko vanjski upravljao njegovom sudbinom. Turci su ipak učinili i nešto pozitivno, jer su taj teritorij, sastavljen od mnogih geografskih lokaliteta,[6] administrativno ujedinili, davši mu prvu podjelu na današnje kotareve.

Tako su u starom Srijemu, dakle u njegovu labilnijem i donjem dijelu, niknuli kotarevi: zemunski, petrovaradinski, mitrovački i iriški, dok je drugi dio Srijema predstavljao već konsolidirano i manje uzburkano područje, jer su se na njemu ikavski starosjedioci i bolje učvrstili. Taj je teritorij obuhvatio bivše vukovsko područje, koje bi danas kao teritorij predstavljalo jezgru šokačkog elementa. To je područje oko Vinkovaca, Osijeka, Đakova, pa sve do Slavonskog Broda.

Zar ne bismo nakon svega ovoga mogli bolje razumjeti razvoj i smisao književnosti koja je rođena na ovom tlu?

U prvom redu sve se linije te književnosti naslanjaju na onaj dio teritorija koji je bio manje ugrožen od tuđina ili osvajača. Samo je taj dio mogao razviti kakve-takve vlastite životne oblike i kulturne forme nasuprot ostalim dijelovima teritorija, gdje su naši ljudi morali često puta gledati baš ono što su najmanje željeli. A to su bile uništene forme života, napušteni teritorij i nedovršene etničke i društvene organizacije. Zato se baš od Vinkovaca šire pravci koji čine i danas jezgru tog elementa i njegove književnosti. S tog teritorija dolaze prvi literarni impulsi i prvi slavonski pisci (Reljković, Katančić).

Osim toga, ne treba li tražiti u takvoj situaciji razvoja, kad je život bio posve nesiguran, i kad se nije znala sutrašnjica, razlog za ono atavističko uživanje života i nebrigu za ono što će doći, što će našem čovjeku predbacivati svi pisci. S jedne strane izobilje i bogata zemlja, a s druge: stalne migracije, slabo naseljeni teritorij i osamljenost,[7] utjecaj tuđina i njegova shvaćanja života, stvorili su na koncu, vjerojatno i psihičku prashemu reagiranja Slavonca, odnosno Šokca, u čiju će bit nastojati prodrijeti svi naši pisci.

I nije uzalud publicista Ivo Balentović rekao, kad je govorio o Slavoniji i njenom etničkom formiranju:

[5] »Djela hrvatskih pisaca«, Zagreb, 1950.

[6] Zapadno od Srijema u užem smislu, susretali smo nazive, oko Iloka–Morača, a iza toga, do Broda–Vukovo, premda je sav taj teritorij naselila ista starosjedilačka ikavska struja.

[7] Strukturalnim ispitivanjem književnih djela iz tog teritorija naišli bismo na čest motiv osamljenosti, kojeg valjda producira slavonsko prostranstvo još od najranijih dana, kao neko atavističko nasljeđe. Usp. u »Šokačkim varijacijama« Vlade Kovačića (1933–36) taj motiv u pjesmi: »Slavonska jesen«.

»Život taj minuli bez etike, bez sokova zdravlja i pozitivnosti, u svojoj suštini pun raskošnosti, bluda, negativnosti na mnogim linijama, urodio je posljedicom d a n a š n j e d e k a d a n s e. . . .«[8]

Poslije propasti turske vlasti nastaje praznina na ovom teritoriju koje se, ovako opustošeno, vraća ponovo pod tuđinsku austrijsku vlast. Na taj teritorij dolazi sad svjež ikavski element iz Bosne, od kojeg potječu današnji Šokci.[9] Neka nam o tomu priča najveći šokački pisac, njegov neumorni istraživač i ljubitelj, prozaista *Mara Švel-Gamiršek*:[10]

»Bitkom kod Slankamena 19. VIII 1691, u kojoj je Ludovik Badenski potukao Mustafu Köprölija, bijaše Slavonija potpuno oslobođena (. . .) Sad je granica između kršćana i Turaka bila Sava, a uz obalu Save sterale su se šume. Osim Otoka i Morovića nije bilo većih naselja, a naseljavali su se u te poludivlje krajeve Bosanci. . . Tako su nastajala naselja, a poslije sela, i u selima novi naraštaj Šokci.«

Na to je područje Austrija proširila ovlast Vojne krajine, a kad bî ova ukinuta, to je područje, skupa s virovitičkom i požeškom županijom, pod imenom Slavonija, pripojeno trojedinoj kraljevini Hrvatskoj.

Tada dolazi do najezde Mađara na naše šume, a Šokac nesvjestan, još im pomaže u tome, zadovoljivši se samo mrvama. Opet kao da se javila stara shema fatalističkog reagiranja koja se odupire svakoj promjeni i planiranom životu.

Zato će Mara Švel nastaviti:[11]

»Tako umjesto da su Šokci svijesno iskoristili edikt, kojim su postali vlasnici toga dijela šuma, oni su, mekani i nesvijesni, potpomogli eksploataciju šuma u korist Mađara, zadovoljavajući se time, da zauzmu u tom poslu jadne uloge imovinskih vijećnika, kirijaša i kočijaša, a kadikad i najsiromašnijih šumskih radnika.

No oci su jeli kiselo grožđe, a sinovima su utrnuli zubi.

Prošlo je doba bogatih šuma. Šume su nestale, a s njima su iščezle lagane zarade i novac, a zemlja koja je sada postala glavna egzistencija Šokaca, ostala je podvodna.«

Književna tradicija koja se počima formirati nakon odlaska Turaka, stvara se u prirodnim centrima tog područja, a taj se proces, dakako, odvija i nastavlja i danas.

Ako zato bivše vukovsko područje s Vinkovcima, Brodom i Osijekom uzmemo kao prirodni i literarni centar Šokadije, jer s tog teritorija potječu svi naši pisci od A. M. Reljkovića, M. P. Katančića, pa do oba Kozarca, Ivakića, Vlade Kovačića i Tadijanovića, ili sve do najmlađih: Mađera, Rema, Tomičića, Mesingera i ostalih, tada se literarni pravci naše šokačke književnosti pružaju prema Iloku, Vukovaru, Mitrovici i lijevoj obali Dunava u Bačkoj, odnosno sve do mađarske granice, gdje i danas žive Šokci.

[8] »Kakva je bila stara Slavonija?« (Hrv. list, 29. IX 1940).

[9] Etnik Šokac nije do danas protumačen zadovoljavajuće, iako su mnoge teorije o tome postavljene. (Usp. Švagelj, »Ogledi«, Vukovar, 3 (1960, str. 40). i moj napis u »Slavonskom kalendaru za 1969 g.

[10] »Šuma i Šokci«, Zagreb, 1940, 5–6.

[11] Ibid. 8–9.

Tako iz Iloka potječu oba *Benešića: Ante* i *Julije*. Prvi je bio lirik i dramski pisac, a drugi kazališni intendant, urednik časopisa, kritičar i feljtonista, a i poznati prevodilac s poljskog. Kao prevodioci njemu se pridružuju: *dr Nikola Andrić* i *Iso Velikanović* iz Šida. Prvi je bio izdavač brojnih izdanja »Zabavne biblioteke« i mnogih zbirki »Hrvatskih narodnih pjesama«. Osjećao je međusobnu povezanost šokačkog teritorija pa je zato i pisao:

»S Bačkim Hrvatima, Bunjevcima i Šokcima, mi i jesmo isto. Ikavsko narječje, običaji i pjesme, značaj, oblik glave, sve isto.«[12]

Iso Velikanović (»Kokša i Divoša«) preveo je opet preko 300 djela s ruskog, španjolskog, poljskog i njemačkog, a bavio se i književnim radom. Uređivao je u Mitrovici satirički list *Knut* (1904–1906). Poznate su i njegove »Srijemske priče« u kojima je vedrim humorom opisao život i karaktere Srijemaca, njihove pošalice i veselje uz vino i dobro društvo. U svojoj pripovijeci: *E ili ije* rješava tadašnje jezične parbe na srijemsko-širokogrudan način, da bi svima bilo pravo, uzimajući pritom za uzor svoj vlastiti život:[13]

»Porodica mi je kao i svima nama Hrvatima-šokcima, starinom ikavska. Moj djed, Brođanin, samo je ikao . . . a ikavac sam po srcu i duši i ja sam, jer to se ne zatire. Ali ja sam rođen i živim u Srijemu – med ekavcima, a po školi i po književnosti sam ijekavac«.

Kako tu dilemu riješiti? Velikanović je rješava humoristički: s proljeća, bit ćemo ikavci jer se usta od zime ne otvaraju jako. Zato ćemo reći: lipo vrime. Ljeti ćemo biti ijekavci, jer je vrućina, a po njoj sve se rasteže: lijepo vrijeme. A u jesen, jer opet zahlađuje, bit ćemo ekavci, pa ćemo reći: lepo vreme. Tako će svima biti pravo.

Iz Županje imamo dva prozaista: *Ivu Balentovića*, koji se bavi i publicistikom, i *Ferdu Bačića*, a iz Vrbanje je *Ante Kovač* (»Pfifikus«) pjesnik, žuralist i esejista.

Iz Kukujevaca je *Živan Bertić*, pisac knjige *Ženski udesi*. koji je rodbinstvom vezan i s nedalekim Morovićem, gdje su Bertići i Okrugići najistaknutije šokačke obitelji. U Moroviću je svoje književno djelovanje započeo i dr *Josip Andrić* (rođen u Bukinu u Bačkoj, a odrastao u Moroviću) pisac lirskih priča *Srijemske elegije*. Morović je došao do izraza i u djelu *Šuma i Šokci* Mare Švel-Gamiršek, koja je inače rođena u Mitrovici.

U uvodnom dijelu ovog pregleda dolazimo sada i do onih šokačkih pisaca koji potječu iz Srijema, odnosno Mitrovice, a i onih koji su iz Bačke. I ta su područja bogata našim književnim poslenicima. Iz Mitrovice potječe i *Adalbert Kuzmanović* (1863–1911) koji je komedijom *Republika u Magaraševu* prikazao seljačke tipove iz Laćarke, nedaleko Mitrovice. Djelovao je i u Sarajevu kao Kranjčevićev pomagač u časopisu »Nada«. Iz Mitrovice je i učiteljica *Marija Tomšić-Im*, pisac pripovijedaka. Mitrovčanin je i pjesnik *Vladislav Kušan*, suptilni lirik, moderni erudita i likovnjak.

[12] »Srijemske priče«, Zagreb, 1915, str. 51.

[13] »Srijemski Hrvat«, Vukovar, 129.

Dunavsko područje u Vojvodini predstavljaju uz već spomenutog i zaslužnog muzikologa i kompozitora *Srijemske rapsodije* i prve bunjevačke opere Dužijance – Josipa Andrića, i pisac *Ilija Okrugić Srijemac*, koji je rođen u Srijemskim Karlovcima, a u Petrovaradinu je bio župnik, gdje je i umro. Pisao je dramska djela, od kojih su mu najpoznatija: *Šokica, Saćurica i šubara* koja se i danas izvodi na pozornicama. Bio je revni sakupljač narodnog blaga, uz *Mijata Stojanovića,* učitelja iz Babine Grede, koji je za svoj marljivi sakupljački rad dobio i nagradu Matice hrvatske za djelo: *Slike iz života hrvatskog naroda po Slavoniji i Srijemu* (1881).

Iz Sremskih je Karlovaca pjesnik *August Đarmati,* a iz najsjevernijeg dijela Bačke, Bačkog Brijega, šokački pjesnik *Ante Jakšić.* Oba su ova pjesnika i danas produktivna.

U Zemunu je kao župnik živio, književno radio i umro *Vilim Korajac,* rodom iz Kaptola kraj Požege, pisac humorističkih *Šijaka.*

Tu je u Zemunu rođen i pjesnik *Rudolf Franjin Mađer,* osnivač Kluba hrvatskih književnika u Osijeku.

Konačno, s granice onog dijela Srijema koji danas pripada Hrvatskoj, potječe i *A. G. Matoš,* rodom iz Tovarnika, podrijetlom Bunjevac, a srcem Zagrepčanin.

Za vrijeme svog bijega iz austrijske vojske, on otkriva kraj iz kojeg je potekao:[14]

»Kitnjasti Srijem pun znanaca, i svi lijepo dočekuju đake putnike, koji po grabancijaškom običaju idu „per pedes apostolorum". Bostani, lubenice, cigani, pudarice, tamburaši, tamni, ogromni lugovi s čobanima i svinjarima u stilu Matije Antuna Reljkovića, krasne sramežljive snašice... Rođen sam Srijemac, i kao Zagrepčanin nisam nikada vidio kolijevku, i nije čudo, što se u meni, u zao čas probudila ljubav za rođenom grudom...«

I zanosno nastavlja Matoš opisivati srijemsku prirodu u impresionističkom stilu:

»Toplo sunce, Fruška gora, Brankov Dunav, gostoprimljivi manastiri u sjeni drevnih lipa, snježni krstovi crvenonožnih roda u mekoći modre visine, nepomični crkveni krsti dalekih župnih sela, prva večernja svjetla u vandrokaškom čemernom sutonu, uplašena jata čvoraka, žuti i modri grozdovi plodnih njiva, bijeli čopori glasnih gusaka u uzdužnoj, zlatnoj paučini iznad gostoljubive mahovine ratarskih krovova, tihi salaši i onaj dobri i pitomi narod, sve me to opilo snagom starog karlovačkog vina, pa sam živio i uživao obješenjački kao na bijelom hljebu.«[15]

Kad bismo sad na koncu ovog uvodnog pregleda htjeli dati osnovne značajke razvoja šokačke književnosti, čiji smo teritorijalni razvoj i glavne predstavnike donekle spomenuli, tada bismo mogli reći, da se ta književnost razvijala u početku iz folklorne građe, jer su u njoj djelovali u prvom redu narodni sakupljači i literarni reproduktori. Tek nakon

[14] »Misli i pogledi A. G. Matoša«, ur. M. Ujević, Zagreb, 1950, 342–343.
[15] Ibid.

pojave Josipa Kozarca, javljaju se izrazite tendencije k umjetničkom preoblikovanju materijala. Zato će na početku našeg stoljeća s pravom tražiti Julije Benešić, uklanjanje naziva „Raspojasana Slavonija" kao »imena zemlje koja rodi pšenicom, kukuruzom, hmeljem i repom, naseljene narodom, koji nam je dao ljude visoke kulture.«[16]

Taj novi smjer razvoja šokačke književnosti učvrstit će se u radu najboljih predstavnika njenog pripovjednog izraza u razdoblju između dva svjetska rata. To su *Ivan Kozarac, Joza Ivakić, Josip Kosor* i *Mara Švel-Gamiršek,* čije ćemo književne radove posebno analizirati.

Općenito uzevši, ovi će pisci unijeti novu dimenzioniranost u tradicionalne probleme ovog kraja: ravničarsku rezigniranost, popuštanje tuđinu i bijeg u užitke. Ispod privida izobilja i bogatstva, ti će pisci pronaći surovu borbu za svakidašnji kruh i sukobe ljudskih strasti na selu. Ta čvrsto organizirana struktura materijalnog svijeta i svi odnosi koje ona stvara, činit će osnovu za zbijanje, rastakanje i propadanje šokačkih sudbina. Baš ta će struktura ostati osnovnom pripovjednom strukturom šokačke literarne problematike u razdoblju između dva rata. Ali svi ti sukobi i borbe oko tâla i dukata, diobe zadruge, nasilne udaje, tuberkuloze i druge nedaće, daju tek piscu mogućnost da dublje uđe u svijet Šokca. Čak bismo rekli da što su ti sukobi oštriji i dublji, to će više doći do izraza ona druga strana u njemu. Baš na toj psihološkoj osi raste rad spomenutih pisaca.

Zato je i mogla reći Mara Švel, pišući o Kozarcu:

»Poznavao je Šokce dublje od njihove dobrodušne veselosti u kolu ili uz čašu vina. Dobro je znao, da u njima bogato nadarenim, od prirode pametnim i bistrim, bukti želja za neobičnim, za nečim većim, no što im pruža svakidašnji život, i da baš od toga plamena gube ravnotežu.«[17]

PROBLEMATIKA ŠOKAČKE KNJIŽEVNOSTI

Iako je ta književnost u prošlosti imala dostojnu tradiciju, ipak se tek od realizma i njegova predstavnika u Slavoniji, *Josipa Kozarca,* može govoriti o umjetničkom transponiranju stvarnosti u njoj. U tom su razdoblju postavljena osnovna pitanja života i rada Šokaca i to baš Kozarčevom zaslugom. Poslije njega pisci će uočenu problematiku dalje razvijati, bilo da je proširuju, unoseći u nju nove sadržaje i kvalitete, bilo da je opet tematski sužavaju, težeći više psihološkoj analizi i detaljiziranju onog što je već jednom bilo usvojeno.

Istina je da se proces raslojavanja oblika i odnosa na selu začeo i u Kozarčevu djelu, iako je u početku njegova umjetnička slika još nepomućena i u skladu. Slavonac uživa u svojoj šumi. Ništa se još tom odnosu ne isprečuje:

[16] »Raspojasana Slavonija«, 1911, 309.
[17] Tragom Josipa Kozarca, 340.

»Slavonac ljubi tu svoju hrastovu šumu nadasve; on je u njoj kao u svojoj kući. Njemu nema veće slasti, nego s marvom bezbrižno basati ispod sjenovitog hrašća; on pozna svako drvo, svaku pticu, svaki glas; on se s tom šumom razgovara kao sa svojom materom.«[18]

Kasnije će taj lirski sklad pomutiti sve ono što je Kozarca kao pisca odvelo i na druga područja izvan umjetnosti i što je njegovu djelu dalo i mnogo neknjiževnih elemenata.[19]

U početku razvoja te književnosti kao da su baš ta dva elementa morala biti u njoj nerazdruživo vezana. Sam Kozarac u svojoj poznatoj *Autobiografiji*, koja je izišla 1900. godine, smatra književni i neknjiževni element u samom sebi potpuno prirodnim:

»Ovamo teško shvatljivi šumarsko-matematički njemački autori, a onamo Shakespeare i Molière ležali jedan do drugoga na mom stolu. Naoko dvije skrajnosti, a ipak su te dvije skrajnosti u duši mojoj jedna drugoj ne samo ruku pružale nego se i popunjavale.[20]

Problem miješanja tih elemenata koji susrećemo u Kozarčevu djelu, osim što nas podsjeća na tradicionalno opisivanje Slavonije još od Reljkovića naovamo (i koliko je god moglo imati korijene i u Kozarčevoj vlastitoj prirodi) upućuje ipak na nešto drugo. Ekonomska problematika kojom je Kozarac znao prijeći okvire književnog izraza, upozoravala je na stalnu prisutnost materijalnog svijeta u životu Šokca, iz koje sfere će se izvijati svi njegovi problemi i sukobi. Odnosi postavljeni u tom svjetlu ostat će ugrađeni u strukturu šokačkog života i onda kad budu već pojedini pisci uočili i nove probleme koji će biti u vezi s raslojavanjem njegove stabilne psihe. Sjaj materijalnog svijeta i njegova presudnost u zbivanjima, ostat će i tada poštovan.

S druge strane možemo isto tako reći da će baš ta presija materijalnog svijeta i problema kojima je sputan Šokac dovesti pisce, pa i samog Kozarca, do toga, da dublje prouče unutrašnji svijet svojih ljudi. Psihološko crtanje kojem je isto tako Kozarac začetnik, otvorit će put daljnjem razvoju te književnosti u slijedećem razdoblju, u kojem će njegov prezimenjak i sinovac, Ivan, zauzeti istaknuto mjesto. Ranije uočenu problematiku, on će preuzeti u cijelosti, ali će joj dati novu razradu i smisao.

Zato dajući razliku između folklorizma prethodnog razdoblja i umjetničkog stvaranja novog izraza jednog Joze Ivakića, Branimir će Ivakić s pravom reći:

»U tome baš jeste razlika između Ivakića i čisto folklornih pisaca, što su se stali javljati koncem 19. vijeka. Oni vjerno iznose narodni govor, ali nemaju stvaralačke snage, da iz običnog opisa naprave umjetninu.«[21]

[18] Djela hrvatskih pisaca, Zagreb, 1950, 130.

[19] Usp. Bogdana Mesingera, koji u svom najnovijem pristupu Kozarcu u povodu 60-godišnjice smrti, piše: »Kozarčevi su počeci u znaku čak reljkovićevskog ukrštanja književnog oblika i gospodarstvene pouke« (»Lirske vizije Josipa Kozarca«, Vinkovci, 1966. 11).

[20] »Lirske vizije«, 15.

[21] Predgovor Ivakićevoj: »Slavoniji zemlji plemenitoj«, Zagreb, 1936, 10.

I Joza Ivakić, o kome je bila riječ, pisat će u svojoj raspravi: »Selo u hrvatskoj književnosti« o nazadnostima takva pisanja, koje karakteriziraju:

»Afektivnost fraze, stereotipnost nekih situacija, pa onda u pravilu sentimentalni, zalosni završetak« – to je karakteristika ovakvih pisaca u prošlosti.[22]

Ivan Kozarac je baš onaj koji prekida s takvim pisanjem. Njegov je rad sav u stilu onoga što je rekao Julije Benešić u povodu naziva »raspojasana Slavonija«. On je htio u svojim djelima prodrijeti dublje u bit nazadovanja sela. Htio je naći daljnje odgovore na pitanja koja je postavio još njegov prethodnik i prezimenjak. S jedne strane bogata zemlja i izobilje, a s druge, odvijao se pred njegovim očima proces tihog umiranja i tragedija njegovih ljudi. Prema Kozarcu, za to je kriv sam Šokac u kojem on nalazi pretjeranu žeđ i neobuzdanu želju da uživa život. Za razliku od Josipa koji je više ukazivao na probleme, želeći ljude time podići i popraviti, Ivan odlazi korak dalje, pa mu u skladu s modernističkim strujanjem stvarnost služi za psihološki pristup intimnim problemima šokačke psihe, što je uostalom i Josip činio. Želio je prodrijeti u neshvatljive dubine šokačke duše pa zbog toga on može biti moderan i u naše vrijeme. U prirodi Šokca on u isto vrijeme nalazi nešto duboko, neobuzdano i poetično, što se ne da samo tako objasniti. To je ona poznata »slavonska krv« koja muči sve njegove junake i koja je nosilac tmurnih sudbina na selu. Ipak ni ovdje nije izostavljena slika stvarnosti. Tradicionalne sižejne linije poštuju se i ovdje. I tu nailazimo na oštre i nepoštedne analize: bogata slavonska zemlja koju Slavonac zapostavlja zbog svoje osobne ugodnosti, nerada i ostalih poroka, »gazdaški mentalitet« koji se odupire svakoj društvenoj promjeni i napretku, loš odgoj djece, koji je osjetio Đuka Begović na vlastitoj koži, poguban utjecaj soldateske, alkoholizam i loše nasljeđe koje se smatra svetinjom, nekritičnost prema vlastitom životu, strah od starenja i prolaznosti, bijeg u užitke, neobuzdano rasipanje novca, lični egoizam, nebriga za imutak i naraštaj, loš utjecaj tuđina i eksploatacija našeg bogatstva i, na koncu, ona stara suprotnost između sela i grada.[23]

Sve je to iznosio Kozarac okom vješta promatrača i živim jezikom, ali u isto vrijeme mi u njemu nalazimo pisca koji je i proširio tu tradicionalnu slavonsku problematiku. Svemu onome što je nekad taj život činilo homogenim, sad se u Kozarčevu djelu javlja protuteža. Javljaju se ljudi koji se ne mire jednostavno sa svojom sudbinom, koji osjećaju ispraznost i beskorisnost vlastita života, iako mu još ne otkrivaju uzroke. Zato će se pored onih koji su se posve predali užicima, javiti i oni koji ne ostaju više samo na tome. Ispoljavaju se i suprotni akcenti, bez obzira na uspone i padove k tom cilju. Ta je evolucija jasno uočena u

[22] Rasprava izašla na Rijeci 1914, 10.

[23] Usp. moj članak o Iv. Kozarcu, u povodu 50-god. smrti, 1960, »15 dana« br. 6, str. 28.

Kozarčevu najboljem djelu *Đuki Begoviću.* U problematici opterećenja krvi i nagona, koja završuje Đukinom propašću, javljaju se i suprotni motivi djelovanja, iako još u rudimentu. Zato će se pitati Đuka Begović:

»A što to radiš? Što ti radiš s tuđom ženom? – pitalo nešto u njemu. Tako mu se mnogo puta dogodi, tek ga najedamput nešto upita i on, kao čuje glas, a nigdje ni žive duše. Svagda pak poćuti, pa i sad je poćutio, da se tu radi o opstojanosti nečega u njemu, što se diže nad njegove misli i što sudi o svim njegovim činima. Njemu je to bilo nejasno, nerastumačivo, ali je ćutio, da opstoji i da ga nikad ne ostavlja. Je li to duša, je li razum nije znao reći. Jer on je sebi razum i dušu predočio kao nešto jedinstveno, cjelovito. Njemu je to, razum i duša, bilo krv.«[24]

Tako razmišlja veliki bećar, Đuka Begović, nakon ushita s pastiricom Ružom koja mu ipak nije uspjela donijeti mir. Iako je u njoj otkrio ono neobuzdano i »šokačko« što donosi zaborav od svega, Đuka ipak ne može zatomiti duboki jecaj u sebi samom. U tragičnosti takva sklopa, Đukin lik dobiva dotad nepoznatu i dublju crtu, jer se on u svojim traženjima za nečim ljepšim i plemenitijim doima više kao žrtva koja je posve u vlasti nagona, jer i pored spoznaje, on ne može svoju sudbinu promijeniti. Zato se u sceni mučenja konja, koja u mnogome podsjeća na slični prizor iz *Zločina i kazne,* najbolje vidi sva proturječnost Đukina lika. Uviđajući težinu onog što je učinio nekrivim konjima, koje je do smrti izmučio, Đuka će se odjednom osvijestiti i zapitati.

– »Što li ću ja? Kako ću ja to? Kako da živim? A kako uopće treba živiti? Za koga treba živiti? Za samog sebe? Za druge? – i tako dalje. Samo se pitao i pitao. Odgovoriti nije znao.«[25]

Kao da je tim zadnjim pitanjem Ivan Kozarac otvorio cjelokupnu šokačku problematiku u književnosti između dva rata.[26] U razvojnoj liniji šokačke proze koja je počela s Josipom, a nastavila se s Ivanom Kozarcem, javit će se još i Josip Andrić, Joza Ivakić i Mara Švel Gamiršek. U njihovim će djelima ta problematika dobiti svoje konačne i potpune umjetničke crte.

Pored njih, javit će se i drugi pisci koji su uzimali u obradu tu problematiku, ali više reproduktivno, jer sami nisu bili umjetnici. Neki su to i shvatili pa su prešli na druga područja rada, kao na primjer Velikanović. Ovdje treba spomenuti i slučaj književnika *Josipa Kosora,* koji nije bio rodom Slavonac, ali je pisao o Slavoniji. Volio je iskreno taj kraj, pa sam kaže:

»I Slavonija mi je dala, što samo žarka, strasna, neobuzdana mladost može da primi . . .

[24] »Proza«, Zagreb, 1947, 363.
[25] »Proza«, Zagreb, 1947, 321.
[26] U predratnom časopisu »Evi« 4/1940 pisat će jedan kritičar: »Problem zadruga u Slavoniji, zatim propadanje krasnih i nadaleko poznatih slavonskih šuma, pa odanost zemlji starijih generacija i popuštanje te iskonske veze kod njekojih potomaka, naseljavanje slavonskih sela doseljenicima iz drugih krajeva i nestajanje običaja, sve je to velik i dugo još neiscrpivi materijal za pripovjedača, koji to sve vidi i nosi u duši«. – Ova bi se konstatacija mogla protegnuti i na današnje stanje slavonske književnosti, pogotovo proze.

Da ništa nisam doživio, Slavonija bi mi bila predosta.«[27]

Taj mladenački zanos za Slavoniju i artistički pristup njenim problemima, ne smetaju ništa oštrom oku opservatora. Zato se ponovo pred našim očima nižu svakodnevni problemi tog kraja: seobe naroda iz Kosorove Dalmacije u Slavoniju *(Kako narod propada),* teški život najamnih radnika *(Kobni slučaj),* promašeni ljudi uništena života, koji žive u gradu *(Otpuhivač prašine)* crna sila nagona koja baca ljude jedne drugima u zagrljaj bez obzira na podrijetlo i rodbinske odnose *(Crna sila* i *Vagabund)* suprotstavljanje sudbini pod bilo koju cijenu *(Isaija)* pa na koncu tu je i Kosorov vlastiti doživljaj, kad je seljacima morao plijeniti imovinu zbog poreza *(Seoski ovrhovoditelj).*

Svoj toj sumornosti i bezizglednosti života na selu, Kosor je suprotstavio svoju viziju života, koja se sastoji u jednostavnoj vjeri i istini, da čovjekova prirodna sloboda nema granica i da su ljudi baš oni koji je jedan drugom sprečavaju. Čovjek je s prirodom jedno i treba da sluša njene zakone. To jedinstvo narušio je sam čovjek, vlastitom svojom sebičnošću. Zato samo oni koji su se oslobodili društvene stege, mogu razumjeti tu jednostavnu istinu:

»Voda je radila, neumorno radila i uvijek opominjala na život, privlačila sebi pogled Vagabundov i rađala u njemu snatrenje i osjećaj nemirnih čežnja baš kao da je pričala srcu njegovu, kako je s njime, čovjekom, srodna iz pravijeka! . . .«[28]

Nadalje, toj problematici, Kosor daje i novi umjetnički izraz. Zaokret ka psihološkom koji je uočen još u Josipa Kozarca, ovdje je posve gotova činjenica. Zato su psihološki odnosi među likovima i njihove unutrašnje motivacije stavljeni u prvi plan, umjesto velikih platna i opisa koji su imali uvijek manje više folklorno porijeklo.

PREDSTAVNICI ŠOKAČKE PROZE IZMEĐU DVA RATA

Dakako da je nemoguće u okviru ovakva prikaza dati najveći dio onoga što je učinjeno na polju naše šokačke književnosti od njezina početka pa sve do danas, mada su neki problemi pokrenuti i neka imena spomenuta. Ipak u razdoblju naše književnosti između dva rata javljaju se dva književnika koji će šokačku problematiku podići na zavidnu visinu i još danas nam služiti kao putokaz na tom polju. To su već spomenuti Joza Ivakić i Mara Švel-Gamiršek. Možemo mirne duše reći, da ni u našoj poratnoj književnosti nisu dobili dostojna zamjenika.[29] Slika svijeta iznesena u njihovim djelima ostaje trajna i nepovrediva umjetnička i kulturna svojina cijelog našeg naroda.

[27] »Izabrane pripovijesti«, Zagreb, 1950, 277.
[28] Kosor, ibid. 244.
[29] Usp. Boru Pavlovića u »Novim šokačkim varijacijama«, Literatura 4/1957, 400. »Prodiranje kapitalističkih odnosa i shvaćanja u šokačko selo, koje je počelo još za „Tene" Josipa Kozarca . . . ostalo je tako u ovoj generaciji kao slabo određena tema, koja još uvijek čeka svog Ivu Kozarca«.
[30] Balentović, ibid.

Promotrimo zato svakog od ova dva velika pisca posebno.

Već ona ranije iznijeta razlika između folklornih pisaca i istinskih umjetnika, koja je bila iznijeta baš u povodu *Joze Ivakića*, mogla bi najbolje poslužiti kao pristup njegovu djelu, koje se sastoji od nekoliko knjiga proze, od kojih su najvažnije: *Iz našeg sokaka* (1905), *Selo i varoš* (1912), *Knjiga od žena i ljubavi* (1914) i njegova posthumno izdata knjiga: *Slavonija zemlja plemenita* (1936).

Ovaj zadnji naziv njegove zbirke može se uzeti sasvim uvjetno, jer je slika idilične Slavonije potpuno prelomljena u njegovu djelu. Ipak treba i ovdje odmah reći ono, što je već isticano i prije. Pripovjedačka struktura, koja je vezana za ono digestivno i reproduktivno u Šokcu, što ga snažno veže uz zemlju na kojoj je niko, ni ovdje nije iznevjerena. Slike snažnog uživanja života s jedne strane i egoističnog proračuna s druge, i ovdje su prisutne, ali u novoj vezi i odnosima koji će dalje razvijati i produbljivati klasičnu šokačku problematiku, a i navoditi na druge zaključke. Ivakić je inicirao ono, što zbog prerane smrti nije mogao do kraja posve izraziti. To je otklon od klasične problematike u smislu novog rješavanja situacija među ljudima na selu. To će zato do kraja razviti, zaokružiti najbolji šokački pisac *Mara Švel-Gamiršek*.

I drugi su pisci uočili taj prijelaz od idiličnog k realističnom i naturalističkom izrazu. Ivo Balentović u već spomenutom članku *Kakva je bila stara Slavonija?*, nalazi i društvene uzroke za tu promjenu:[30]

»Nema sumnje, da je stari, ovaj patrijarhalni život imao u svom strujanju mnogo idilične draži: slavonski je folklor osvajao svakoga i ljepotom svojom i danas osvaja. Lagodnosti životne je bilo, plandovanje također. Ali neke zdrave, planske evolucije u duhovnom, gospodarskom i ostalim pravcima – nije bilo. S rata Slavonija nije bila kraj napretka i marljivog rada u pravcu svog sveopćeg podizanja, pa je zato i bilo moguće da se u njoj nasele stranci kao trgovci, eksploatatori šuma i ostalih bogatstava, te ovdje kroz godine steknu teški kapital i od najvećih siromaha postanu gavani i bogataši.«

Baš iz tog terena izrasta i u njega se ponovo vraća svojim novim iskustvenim svijetom djelo Joze Ivakića. Tematski je raspon u njemu bitno smanjen. Interieri su zamijenili eksteriorno zbivanje i opise, vanjsko je zamijenjeno unutrašnjim.

To je najveća inovacija Ivakićeve proze.

Tipične »slavonske situacije« on počima rješavati na sebi svojstven način. U pripovijeci *Otrov* Ivakić opisuje problem »vojakuša« u Slavoniji, o čemu će pisati i Mara Švel. Žena prevarila muža s vojnikom. Muž je zbog toga stalno tuče, ali tu se javljaju i početne psihološke nijanse. Ojađeni muž govori svoju ispovijest u prvom licu:

»I slušaj, sit sam ja toga, sit preko glave. Nije u mene zlo srce. Ja sam njoj već odavno u duši oprostio.«[31]

[30] Balentović, ibid.

[31] »Otrov«, 13.

Sve ovo djeluje još kao početna finesa, prema onom što ćemo dalje naći u Ivakićevu djelu. U priči *Sestra* sva su zbivanja transponirana u unutrašnju situaciju u likovima. Ovdje kao da se radi o nekom suptilnom problemu ljudi koji žive u gradskoj civilizaciji, a ne na selu. Dvije sestre vole istog čovjeka. Jedna je njegova žena, dok druga za njim pati. Tipična situacija krvi i nagona i želje za životom ovdje je sublimirana u tihu tugu i čežnju nevoljene žene za dragim čovjekom. Bojazan da će ostati vječno sama probija se prigušeno i zatvoreno u osamljenosti djevojačke duše.[32] Sve je u djelu svedeno na njezina unutrašnja zbivanja:

»Mislim tako i sve se bojim, da mi ne bi mladost prošla bez voljenja i bez milovanja, sve se bojim, da ne bih ostala neviđena ko rumena jabuka na drvetu, koju nisu opazili berači, na koju su zaboravili. Tako ja mislim u sebi i tužna sam od tih misli i jadna sam.«[33]

Tako razmišlja nevoljena žena, a pred nama izniče novi lik slavonske djevojke. Nije to više ona raspojasana Kozarčeva Tena. Izgaranja, iako snažna, prema vani su gotovo neprimjetna:

»Ležim u krevetu otvorenih očiju i gledam u mrak, a sve mislim na Barišu. Mislim na njega i izgaram od želje, da me makar jedanput zagrle njegove snažne ruke...«[34]

U slijedećoj pripovijeci *Mlada žena* još jače dolazi do izraza sva kompleksnost zbivanja u dušama Šokaca. I ovdje je u klasičnu situaciju, udaje zbog novca, upleteno nešto sasvim drugo. Pisac je duboko uronio u motive koji tjeraju seosku ljepoticu da se uda za didaka Jakšu, i pronašao u njima duboke kontradiktornosti u psihi slavonske Šokice. Ona se ne udaje jer je prelijepa i jer želi da seoski momci za njom luduju. U tom uskraćivanju osjeća ona pravu putenu nasladu. Dukatima zamjenjuje izgubljenu mladost i užitak, živeći uz didaka. Ali kad on oboli, nastaje u duši njezinoj preokret. Ona već unaprijed uživa u budućoj sreći uz mlada momka, kad bude didak umro. Posiže za Joletom, da se osveti didaku za prevaru s dukatima koje on uzima od nje jer su posuđeni. Didak je na postelji, moli za oproštenje i tako ponovo stječe njezinu ljubav i poštovanje. Materijalni svijet Šokca koji je u pravilu izjednačen s duhovnim vrednotama i osjećajnim odnosima, ovdje je doživio svoj poraz. Iako je još Đuka Begović tvrdio da su duša i tijelo jedno, konačni je učinak ove pripovijetke baš na suprotnoj evoluciji, od prevlasti materijalnog k svijetu ljudskog i humanog.

Već iz ovakva kontradiktornog kreiranja likova moguće je osjetiti sve »ono« što je Ivakić ugradio u svoju prozu. To je ona umjetnička poruka koja nam donosi novu istinu u njegovo djelo.

[32] Kao poetski motiv nalazimo ga u »Šokačkim varijacijama« Vlade Kovačića u pjesmi »Vezak vezla«: Mara veze /Čauš drugoj pjeva/. Pod prstima njenim šušti svila /Srce njeno lišće je u breze/ Mara nije /nikad sretna bila/.

[33] »Sestra«, 88.

[34] »Sestra«, 90.

U tom je svjetlu nastalo i Ivakićevo najzrelije djelo, pripovijetka *Maćuva,* koja nosi sve najpozitivnije odlike piščeva uočavanja i stvaranja. I ovdje se javljaju elementi za tipičnu »šokačku situaciju«. Sin starog Barića-Vinca, koji se vraća iz soldačije, zaljubljuje se u svoju maćuvu Ljubu. Iz ovakve tipične ljubavne situacije proisteći će u Ivakićevu djelu sasvim drugi učinak. Među njima javlja se tiha i bistra ljubav utkana i prekrivena svakidašnjicom njihova života, kojom oboje moraju živjeti. Vinca se poslije vojske otuđio od zemlje i postao policajac. Šeta po selu dok su drugi u polju. Tako susreće jednom u kući samu Ljubu koja sprema ručak za mobare. Sve se među njima odigrava po psihološkom redoslijedu, jer ništa ne smije poremetiti uobičajenost zbivanja, pa ni činjenica da se njih dvoje vole. Jednom prilazi Vinca kući i vidi otvoren kijer.[35] Koristi to da uđe u kuću i da bude s Ljubom, ali dobiva hladan odgovor:

»Ta ne boj se za moj kijer.«[36]

To kaže ona koja ga u stvari ljubi. Među njima je postalo sve potpuno vraćeno u njih same.

I baš u taj čas kad se ništa među njima »izvana« ne događa i kad se sve pokriva vanjskom slikom odnosa, koju jedan i drugi moraju poštivati, Vinci se predočuje raskošna Ljubina slika. Sva suspregnutost finog psihološkog proživljavanja sad se razlila u prekrasnoj i bujnoj slici slavonske Šokice, koju više ne može obuzdati ni piščeva opća nakana pri pisanju. Kao da se i Ivakić vratio na opise Ivana Kozarca:

»Bila je ona u taj čas upravo raskošna. Onako jedra i obla s rumenim obrazima i sa stasitom pojavom svojom upravo je mamila čovjeka k sebi. Ispod košulje joj se ističu nabujale grudi, koje je podbočila maramom, što joj je unakrst na prsima svezana. I baš po tom izgledaju te grudi još raskošnije, tek naslućuješ njihovu formu. . . «[37]

Ili opis utkan u svakidašnje zbivanje, ali zato ne manje snažan:

»Tako ona stoji kraj banka, a na kojem veselo plamsa vatra. Lice joj je crveno i zajapureno od vatre i od vrućine, a s njega se polako cijede kapljice znoja i puzaju po golom vratu.«[38]

Ali sve te slike Ljubine tjelesne raskoši samo su namah uspjele odvratiti piščevu pažnju od onog što se iznutra među njima zbiva. Zastor tako raskošno odškrinut, zatvorit će se ponovo. Scena zbivanja ostaje samo djelomično otkrivena unutrašnjem pogledu. Dojam zato nije nimalo slabiji. On otkriva tajnu Ivakićeve čarolije:

»Htjela se je obazreti, al se ipak savladala. Samo je usitnila korake pa visoko potpregla skute, tako da su joj se vidjele punane i oble crvene noge.«[39]

[35] Kijer-kućar ili ajat. Prostor za muža i ženu, uz opće prostorije u šokačkoj zadruzi.

[36] »Maćuva«, 54.

[37] Ibid. 48.

[38] Ibid. 55.

[39] Ibid. 50.

I tako među njima ljubav sve više buja, što su zapreke veće, a razlozi protiv, češći. I ono malo što se stvarno zbilo među njima, sramežljivi pogledi i uskraćene želje, odvraćeni pokreti, slutnje i nade, i to je svedeno na unutrašnje zbivanje u njima. I dok će se Vinca pitati »kaki« je to rod maćuva, a cijela mu unutrašnjost vikati – »nikaki«, Ljuba kao da na to uopće ne misli. Nju baš draška ta neizvjesnost jer ne zna kako će sve izaći. Hoće li mu popustiti, ili ne, iako ga žarko želi. Ljuba zato prva prekida šutnju među njima:

– »Sve se lipo pokazalo ove godine. Bit će svega dosta.

– Bože daj!

– A da vidiš samo, kako su ponele šljive! U Čonkićevom šljiviku sve se savile grane od tereta i sve se lome.

– Bit će dosta rakije.[40]

Kao da bi Vinca još htio nešto reći, ali zamukne, da ne bi pokvario jedinstven dojam ove zaista dobre Ivakićeve pripovijesti.

Sad je preostalo još jedino to da se u dogotovljenost zbivanja među njima, koju nitko više ne može poremetiti, uplete vanjsko događanje, koje dovodi priču o ljubavi maćehe i njena pastorka do njezina »vanjskog« kraja. U tu ljubav upleću se ljudi i gruba stvarnost slavonskog sela. Oboje se zato naglo povlače. Prepričava se ono što se među njima nije zbilo. Čuvana od njihove vlastite grubosti, njihova je ljubav još manje mogla podnijeti tuđu. Zato pisac i završava zbivanje jednostavnom rečenicom:

»I nijesu se zbližili Vinca i Ljuba.«[41]

U *Mare Švel Gamiršek,* zadnjeg velikog predstavnika te proze između dva rata, još će više doći do izraza ono što je Ivakić iznosio. Ona je i po opsegu iznijela obilniji materijal, koji ako i nije uvijek sveden na unutrašnje zbivanje, predstavlja izvanredan primjer umjetničkog uočavanja šokačke problematike.

Uostalom, dokumentiranost je najveća Švelovičina odlika, jer ona u prvom redu izvanredno poznaje ono o čemu piše. U njenom radu sve se odigrava umjetnički neusiljeno, jer ona poznaje materijalni svijet Šokca u tančine. Zato se Švelovičini likovi vladaju i u najobičnijim prizorima tačno po zakonu onog svijeta kojem pripadaju. Istina, tu nema možda uvijek one Ivakićeve osobne note, da svojom vlastitom duševnošću ulazi u sudbine Šokaca, da ih otkriva i da im daje smisao, ali je u Švelovice zato svaka stilizacija svijeta o kojem piše danas u strogoj umjetničkoj uvjerljivosti.

Na primjer kad se Šokica treba poroditi, otvarat će se ormari iz kojih će prokuljati sav materijalni svijet i sve šokačko obilje. Zato će se u njima naći:

»starih šlingeraja, trube misira, ponjava tkanih u daske, oplećaka i skuta zlatom vezenih i tamburiranih, pa i starinskih svilenih marama.«[42]

[40] »Maćuva«, 55.

[41] Ibid. 57.

[42] Švelovica je izdala dvije proze: »Šumu i Šokce« i »Portrete nepoznatih žena«. Citat uzet iz pripovijetke »Snaša Terza«, 22.

To su svetinje za Šokca. Taj materijalni svijet koji se u Švelovičinom djelu javlja u svoj svojoj divotnosti i veličini, ostaje potpuno bešćutan za uzdahe i sudbine onih koji ga se žele domoći. I u tom je tragedija Šokca, što to ne traje samo za njegova života, već se nastavlja i nakon njegove smrti. Ni tada ne prestaje sjaj vanjskog svijeta. Snaša Terza koja se svjesno udala samo zbog dukata, priredit će zato svom nevoljenom mužu šokački sprovod:

»priredila dugačke peškire za crkvene zastave i dukat za župnika. Mrtvoga je položila na najljepše jastuke, a pokrov mu kupila od crne svile, što još ni jedan Šokac u selu nije imao.«[43]

Ta što sve Šokac ne čini samo da bi se domogao tog materijalnog svijeta. Valjda da se u njemu zaboravi, da bi u beskonačno velikim zalihama, kakva je i ova opisana, zaboravio na sve ono što ga muči i što je žrtvovao da do svega toga dođe. Ima tu upravo pljuškinovske gramzivosti u besmisao. I na koncu, što je najtragičnije, sve se te šokačke sudbine ponavljaju u beskraj, kao da netko svemoćan upravlja svim tim. Ljuba, mlada majka, suočena je u svom životu sa svim onim što će postepeno rušiti njezine ideale i što će polagano gasiti njezinu mladost. Šokica je u životu sama. Svi je bešćutno prepuštaju njenoj sudbini. Nitko joj ne želi pomoći. Iako, trudna, Ljuba radi sve poslove. Drugi je promatraju, sretni što oni nemaju djece. Pored njenog duboko humanog i patničkog lika izvijat će se likovi njenih suparnica i uživača života. Takav je život snaša Terze.

Tako ta dva suprotna i bitno različita lika, ostaju vječna preokupacija stvaralaštva Mare Švel.

Ali vratimo se još na Ljubin lik, koji stalno privlači svojom iskrenom ljudskom fizionomijom. Ljuba mora sama nositi svoj križ. Čak joj ni muž ne želi pomoći. Sve je na njoj. I onda kad se trudna mora popeti u kola pa otići u polje, i onda kad šutke tamo radi, očekujući svaki čas kad se bude srušila, a i onda kad mora donijeti odluku o djetetu. Uvijek je posve sama. U najtežim trenucima susreće neodlučan mužev glas:

»Kako hoćeš, Ljubo. Ali možda bi bio sin. Znaš i sama, koliko želim sina, a on bi bio i jedini, koji bi držao Tomin temelj... Samo ja ne ću da budem gospodar tvog tila. Znam nije lako... Kako 'oćeš, Ljubo moja.«[44]

Pišući zato o problemu uništavanja poroda, Ivo Balentović je uočio i ekonomske razloge za »bijelu kugu« u Slavoniji:[45]

»U Šokadiji se međutim pojavljuje uništavanje poroda kao opće narodno zlo, tradicionalno razgranjeno, neizbježno. Ovdje je u doba slabije naseljenosti, te u vrijeme eksploatacije šuma, život bio obilniji, bolji. Postojahu zadruge. Bilo je i obijesti. Moglo se tada mirne duše govoriti o tom »kultu tijela«. Kasnije se rasuše zadruge, veliki posjedi raskomadaše, a novac je postao u seljačkom životu neizbježan i moćan

[43] »Snaša Terza«, 22.
[44] »Mati«, 93.
[45] »Da li su one krive?«, Hrv. revija, 1941, 437.

faktor. Iz života obilja u život oskudice teško je bilo prelaziti slavonskom čovjeku. Na tome se prijelazu pojavljuje taj neprirodni materijalistički strah pred djecom, odnosno komadanje i onako smanjenog posjeda.«

Zato se u zadruzi žene bune protiv Ljube koja rađa svake godine, jer tko će za nju raditi. Neiskusna je i ne zna sebi pomoći. Didak Lovro, koji kao najstariji upravlja zadrugom, smilovat će se ipak Ljubi jer je »mlada, pa je triba čuvati« i dat će poslati po »kupovnu« babicu. Tako je pored sve sućuti, Ljuba u tom materijalnom svijetu, izjednačena sa životinjom ili teglećom stokom, za koju bi bilo isto tako šteta kad bi se pretegla, kao i kad ne bi radila. I u tom je najjača strana Švelovičine proze, jer je odlično osjetila bit seoskog mišljenja i postupaka.

Ali život na šokačkom selu ne staje nikad. Ređaju se rođenja, pobačaji, seoski poslovi, igre krvi i nagona. Švelovičini su junaci svemu tome podčinjeni. Njima nema pomoći. Ostaje nam jedino da promatramo njihove sudbine.

I tek što se malo okrenula oko sebe, Ljuba primijeti da nije više ono što je nekad bila. Dobila je nasljednicu u liku svoje kćeri Bulanke koja postade djevojkom. I sad Ljuba počinje misliti isto onako kao i oni koji su nekad tako s njom činili. Treba misliti, za koga udati kćer. Hoće li taj biti od pomoći u kući, je li bogat. I baš zato u tom bogatom opisu Bulankina sazrijevanja, u kojem tako skladno sudjeluje raskošna slavonska priroda, ne možemo a da ne osjetimo, kako će jednog dana kao i u Ljube, ta slika biti nemilosrdno prekinuta. Iza nje pojavit će se tada osjenčan majčin lik.

Za sada još predivan opis zastire daljinu budućnosti:

»Jednog proljetnog dana na stanu zvala je Ljuba Bulanku, da joj pomogne plijeviti mak. Triput je viknula „Bulanka", ali ona se nije odazvala. Zato je pošla, da je traži. Nije dugo hodala i već je vidjela njezinu crvenu suknju pod granatom kruškom koja je bijelim laticama cvijeća bogato obasula svoju krošnju. Pčele su zujale i sisale med, dva šarena leptira lepršala su u modrom zraku. Bulanka nije čula materine korake. Zamislila se i gledala u rascvjetane grane. Smješkala se leptirima.«[46]

Nasuprot Ljubinu humanom liku, stoji druga preokupacija Švelovice, u liku snaša Terze u istoimenoj noveli. Ona je složenija od Ljube koja unatoč uništenim idealima, ostaje ljudski topla. Terza joj je živa suprotnost. U njoj je utkano sve ono što čini lik Šokice kontradiktornim. Zato se njoj navraća Švelovica još jednom u *Snaša Terzinoj posljednjoj ljubavi*, u kojoj je ona konačno poražena. Sve ono što je uložila da bi konačno doživjela nečiju ljubav, koje se u mladosti svjesno uskratila, sad propada. Zato ona ima nešto od lika Ivakićeve *Mlade žene*. I Terza se udaje unaprijed iz računa.[47] Neće ona Ivu Kolarevog koji ima dvije

[46] »Mati«, 104.
[47] Motiv udaje iz računa obrađen je i u Josipa Kozarca: »Krčelići neće ljepote«.

sestre, pa da za njih radi i da ih za svadbu sprema, a niti za Gaćarinova Marka, jer ih je previše u zadruzi. Uzet će ona zato Jakšu, jer je on jedinac, a majka mu je umrla, a nakon njega, didaka Matu da se domogne njegove zemlje.

I baš zbog toga posve proračunatog a i neprirodnog odnosa prema životu, izvijat će se daljnje sudbine i muke Šokaca. Sve nevjere, lakomislenosti, ali i žalosti i tuge, izlazit će iz te pretjerane šokačke računice. Jer priroda je i ovdje sudac. Koliko je god bila ravnodušna prema Ljubinim patnjama, isto će tako kažnjavati za nasilja izvršena nad njom. I to je jedina pravda u tom surovom materijalnom svijetu.

Poslije smrti didaka Mate ostaje Terza sa svojom djevojčicom konačno sama. Cilj kojem je težila – bogatstvo – ostvaruje se pomalo. Sad se može javiti gramzivost i »gazdaški« mentalitet. Zemlju će zato dati Dalmatincima, a ona će živjeti od napolice. Ali tijelo traži svoje. Priroda se ulpiće u tu proračunatost. !avlja se sluga Luka, kojem ona neće odoljeti. I tako se oni počeše voljeti. Scena njihove ljubavi spada u nešto najjače što je Švelovica stvorila na tom području. I ovdje se javlja priroda kao vjerni pratilac zbivanja na selu. Scena počinje prigušeno, kako to dolikuje gazdarici koja se zagledala u svog slugu. Ona bi i dalje htjela, barem izvana, da zadrži taj odnos odupirajući se toj vezi. Sve će to trajati:

»Samo ne dovijeka, nego do onog časa dok ih sazrela strast ne baci jedno drugome u naručaj, dok mlada i odmorna krv ne skoči u glavu, oči ne vide, a zapovijest je viša za oboje ista: biti čovjek i biti žena!«[48]

Scena ljubavnog prizora simbolična je slika stanja u njima. Vrijeme je pred oluju, a oni su sami na polju. Bit će kiše. Dijalog je kratak, eliptičan kao što to biva u Šokaca. Ali zato pauze govore jače od riječi. Razgovor počinje neodređeno, baš kakvi su i njihovi odnosi u početku:

»Moglo bi biti kiše, zrak je zasićen – rekao je Luka i šicnuo po zraku kanđijom. Moglo bi, ali ne mora – rekla je ona.«[49]

Napetost raste. Prolaze pored njive, na kojoj je razbacano kršće:

»Ne mogu s tobom sama na njivi noću raditi – rekla je... Svit bi mogao da kaže da se volimo...«

Tad ju je sa sobom prebacio preko nedovršenog devetara.

Nakon toga, tok se života nastavlja normalno. Priroda je učinila svoje:[50]

»Narednih dana je Terza kazala da ne može spavati u zadružnoj sobi, jer je smeta strinin kašalj i zatvoren prozor.«[51]

Ali i nakon te veze, koja je baš stvorena na krvi i nagonu, miješa se opet šokačka računica. Ona će postepeno hladiti šokačku krv, a zatim je i upropastiti, jer će se računicom ustuknuta krv, kasnije dići upropanj. Zato će Terza i u najintimnijim scenama s Lukom misliti na novac, na nasljedstvo didaka Mate, njena susjeda.

[48] »Snaša Terza», 26.
[49] Ibidem, 26.
[50] Ibidem, 27.
[51] Ibidem, 29.

Evolucija od krvi do računice vrši se psihološki nijansirano i neprimjetno:

»A Terza nije bila dijete pa je odmah shvatila o čemu se radi. Nije se njoj didak Mata dopao, a i veza s Lukom je bila čvrsta, iako nije bila tako žarka kao prve godine, pa ipak napast je snašla.«[52]

I tako će Terza u sukobu između materijalne napasti i strasti donijeti odluku, tipično šokačku. Svoju beskrajnu ovisnost o krvi i nagonu demonstrirat će ona kao »pobjedu« nad njima. Uzet će didaka za muža da bi kasnije kao mlada udovica posegla za mladim inženjerom, koji je došao u selo.

Opet se zato dijalog s Lukom, koji joj je na putu, mijenja. On je kratak, jezgrovit, kako bi ispao što prkosniji i bezdušniji. Terza se sprema s vlastite gramzivosti učiniti nasilje nad sobom. Pred »konkretnom situacijom«, kao i uvijek, Šokica ostaje nemoćna:

»Je l'? I misliš da ćeš me odbaciti kao traljav opanak? – rekao je dršćućim glasom od ljutine i boli. – Nemoj, Luka, tako. Mora biti. Eto, to je. – Zašto mora biti? Govori – viknuo je, a ona je zatvorila prozor, da ne bi tko prepirku čuo. – Mora biti. Ne može tako do vika.«[53]

Ali zato svu oholost i nadmenost prema Luki, kojom ona ubija u sebi i ono malo dobra što je ostalo, morat će sada staviti kao zalog svog odnosa prema didaku Mati, da bi tako platila za svoju tešku gramzivost i lakomost:

»A ona je osjetila kako je jeza hvata od gađenja nad staračkom blizinom. Pa ipak se nije sustegla. Kao sjajna, blještava zvijezda stajao je pred njezinim duševnim očima imetak – bogatstvo.«[54]

I kad je konačno cilj postignut, a nasilje izvršeno, skupocjenom cijenom plaćenom na samoj sebi, jedan hermetički svijet materijalnog obilja i osamljenosti, ali i nekakvog prkosa, kojem mladi ljudi neće znati uzroka, zauvijek će se zatvoriti u našoj snaša Terzi.

Jer je:

»njezino jedro i odmorno tijelo puno snage, s kojim ne zna, šta će«.[55]

I tako se iza lika jedne monumentalne Šokice i bogate udovice, koja već školuje svoju jedinicu u daleku gradu, otkriva naša tugaljiva ravničarska priča, sastavljena od proračunatosti, odricanja, gramzivosti, gađenja i nasilja.

Na putu koji se nama tako otvara Švelovica ipak nije stala, jer bi time slika šokačkog života bila i previše jednostrana. Trebalo je zato stvaranju dati nove sadržaje, otkriti nove dubine, a to Mari Švel nije bilo nikad osobito teško. Vidjeli smo da je poznavanje prilika uopće njena najjača spisateljska odlika. Zato je i mogao jedan kritičar reći da je ona:

»čovjek koji poznaje sva ta pitanja, koja dušu Šokca okupljaju, a poznaje ih ne teoretski i knjiški, već stvarno i iz blizine.

[52] »Snaša Terza«, 29.
[53] Ibid. 31.
[54] Ibid. 31.
[55] Ibid. 38.

U stalnom kontaktu sa Šokcima, poznavajući njihove težnje i tegobe, njihov rad i njihovo probijanje kroz život.«[56]

Mara Švel je uočila u svom Šokcu i onu drugu stranu njegove prirode, koja i čini da su sukobi u njegovoj duši neizbježni. To je ona težnja za nečim boljim i ljepšim. I opet će se zato pred nama dizati lik Đuke Begovića kao jedinstven primjer takva stvaranja u cjelokupnoj šokačkoj problematici. Samo ovog puta to nije Đuka Begović, već Iva Abramov:

»Tebe, sanjaru i siledžijo, bitango i nesretniče, prijatelju moj stari, Iva Abramov.«

»Oprosti, što tvoje ime ne skrivam, nego ga pišem isto tako, kao što je urezano na hrastovu krstu što se raskrilio nad dračem ti zaraslim grobom, na kojemu je prema posljednjoj tvojoj želji ugrecan lik boce i čaše, kao posljednji prkos sudbini – koja te je ipak srušila.«[57]

Ili pišući o svom Đuki, imenjaku Đuke Begovića, Mara će uvijek s mnogo razumijevanja za taj lik, reći:

»Ta Đuka je bio ipak samo Šokac, zanesen i fantastičan, osjećajan i... nesretan.«[58]

U tom smislu pred nama defiliraju sve noviji i noviji likovi formirani u stvaranju Mare Švel, prema sudbinama njenih Šokaca. Švelovičina inventivnost da detaljem stvori novi element u liku i da ga onda posve iznova oblikuje, izvanredna je. U takvom opisu ona će pronaći finese za koje drugi nije ni znao. Pred nama defiliraju likovi: škribana, lugara, stranaca, poduzetnika i posebnog soja seljaka, nazvanog »pomodari«, koji su upravo majstorski ocrtani. To su ljudi koji ništa ne rade, nego prevoze iz grada gospodu koja uništava naše šume. Zemlju su napustili jer se drže one poslovice da je sijanje varanje, a kirija gotov novac. Njih trebaju svi oni koji eksploatiraju našu šumu. Pozivaju ih na pijanke, pomodari su svjedoci pri ugovorima, njima se služe strani nakupci, kad je potrebno postići bolje uvjete za sječu drveta. Svi ti ljudi koji sjede za stolom trebali bi biti ratari i stočari, primjećuje pisac, ali oni sjede ovdje i lako se domažu novaca. Od seljaštva jedino što im je ostalo, to je ljubav za konje, izvor njihove nove zarade. Od sve marve takav Šokac voli samo konja. Sjetimo se samo Đukine ljubavi za konje! Takvo ždrijebe Šokac ne »zalučuje« tri godine, jer će mu služiti za prijevoz gospode i donijet će mu novac bez muke. Konačno evo i opisa tih »pomodara«:

»Što je za modelarsku ženu Paris u pogledu mode, to je za nekoliko sela Šokadije Dukić Mija i Čuponja Ilija. Opančari su morali krojiti opanke po njihovu ukusu, zimi od crne, ljeti od žute kože. Čarape su im čičkano pletene iz živahno obojene vune, a šešire su nosili utisnute na vrhu glave u tri ćoška...

[56] »Eva« 4/1940, 407.

[57] »Iva Abramov«, 112.

[58] »Đuka Ćosić-Ivanov«, 194.

Najefektiniji dijelovi garderobe su kožnati pršnjaci i kožusi, po kojima su umetnuta okrugla parčad ogledala, opšivena šarenim kožicama. Njih dvojica su nerazdruživi:

»Svaki od njih nosi na lijevom uhu naušnicu, kosu dijele po pola glave od zatiljka do čela, brkovi su im toliko podrezani, da se mogu tek malo zasukati. Kod hodanja kicoški zabacuju lijevu nogu, a onda za neko vrijeme opet desnu ili ih povlače. Tijelo drže uspravno, glave visoko, a kretnje su im ohole.«[59]

Uz druge likove koje je dalje iznijela Švelovica, ovdje se otvara još jedna problematika. To je ekonomska, koja je u vezi s eksploatacijom našega šumskog bogatstva. Sve to ostavlja svoj trag u dušama Šokaca. Sudbina Ive Abramova samo je jedna od mnogih. Otac ga silom ženi njemu tuđom ženom, jer se želi sâm nje domoći. Iva zato zapušta ženu, napušta je i odlazi u Ameriku. Žena prihvaća drugog. Ciklus nesretnih sudbina završava Manda, njihova kći, koja će s učiteljem imati dijete, a onda će se udati za pijanca i pobjeći s Turcima preko Save, gdje se odaje bludu. Svu tragediju takve sudbine nosi Iva na svom križu:

»Na barjake vežite veliki dukat. – Neka vide došljaci, koga su umlatili. A onima koji mi budu križ tesali, reci im ne bilo im prosto od Boga i od mene, ako mi ne urežu na križ bocu i čašu. Zna se: Iva je Abramov bećar bio.«[60]

Ivina je sudbina završena, ali se sada upliću druge. Tu su bogati stranci koji ne mare za ljepotu naših šuma. Njima u tom pomažu domaći potkupljivi lugari. Uz »pomodare« pletu se ovdje i »vojnikuše«. To je onaj potkupljivi svijet, ona materijalna strana u svakog Šokca. Ona je stvorila Tenu. Zdravi se hrastovi izvaljuju da bi ih dobili tuđini. Sva ta slika posizanja i zgrtanja, djeluje i previše otužno.

U vezi sa šumom, javlja se u Švelovičinom djelu ta slika prirode, koja je bila uvijek naglašena i u djelima drugih šokačkih pisaca. Naoko bešćutna, šuma nosi psihološki svijet svog Šokca. Šuma čini sastavni dio i bogata slavonskog dekora. Ta sjetimo se naziva Švelovičine proze: *Šuma i Šokci*. Već u *Đuki Begoviću* dana je priroda kao simbol nečega velikog i nedostižnog. Ona je kao neka daleka čežnja iznad grubog svijeta seljačke stvarnosti. Samo ona može razriješiti njegove intimne probleme. Zato se Đuka sjeća nje u času najdubljeg očaja:

»– Prosika?... zamisli se.

– Ej, kako sam kroz nju nekad! – ushiti se. – Šta, a sad? Zašto ne i sad?

– Tko mi šta može, tko? – priupita.

Digne se. Bez ikakova razmišljanja pobrza konjima, otputa ih, povuče kolima i zapregne. Zatim skoči u kola i potjera konje preko šljivika, žita, ječma. Nije mario, što tim gazi tuđe plodine, žuljeve tuđih ruku. Mislio je samo, gdje je najosjetljivije mjesto na ko-

[59] »U birtiji gazda Steve«, 12–13.

[60] »Iva Abramov«, 147.

njima, da ih tamo ošine kandžijom. Isto tako natjera ih na baru punu mulja, trske i šaša, zatim preko šamca. Zapravo on nije ni vidio onaj mulj i onaj šamac, on je vidio samo ravnu dugu prosiku i tuda najkraći put do nje.«[61]

I u djelu Mare Švel priroda ima strogo određenu funkciju. Neusiljeno ulazi ona u njezino pripovijedanje, sad prigušeno, a sad opet raskošno i opojno. Za strance kojima je samo sredstvo eksploatacije, ona ostaje neprimjećena:

»Prochaska obilazi zamrznutom šumom i ne zapaža fine bijele cakline na hrastovim krošnjama, on nezasitno bira od lijepih najljepše, daje ih rušiti, pa ih proglašuje za necjepke, ili to učini, pošto je iz jednog hrasta izvadio jednu ili dvije dužice. Što nije upotrijebio, čekat će licitaciju, da licitacijom postane sve legalno vlasništvo gospodina Prochaske.[62]

U slici mrtve prirode, koja simbolizira rad stranaca na našem tlu, dogotovit će se ta sumorna slika ubijene prirode, koju ni mrtvu ne puštaju na miru:

»I tako se hiljadu-akovsko bure kočilo na peštanskoj izložbi, pokazujući svijetu vrijednost i bogatstvo mađarskih šuma, uz nadjeveni četveropreg čistokrvnih lipicanera, što ih je neki mađarski velikaš poklonio peštanskoj izložbi.

Izmrcvarene životinje – uz izmrcvarenu šumu!«[63]

Ali u Švelovičinu djelu priroda preuzima i druga značenja, već prema onom o čemu se priča. Kad na primjer snaša Terza prima mladog inženjera na stan, predosjećajući da se nalazi na domaku davno željenog cilja kojem je žrtvovala svu svoju energiju i mladost, šokačka priroda može tada ući u zbivanja u svoj svojoj bujnosti i punini:

»Jesen je bila lijepa kao rijetko kad. Zlatni listopad bio je blag, nebo duboko i plavo, vinjaga crvena kao krv, kestenovo lišće zlatno kao staro vino. Hrast je još stajao tamno zelen, a kukuruzi su se žutjeli pored sočnih, zelenih djetelišta. Mrazove sestrice izbile na livadama, blijedo ljubičaste i nježne gunje su žute visjele na granama kao zlatne jabuke iz priče, a mraz je otezao, da svu tu krasotu strese sa krila plodne i site zemlje.«[64]

Promjena odnosa između Terze i inženjera budi isto takav pokret u prirodnom zbivanju. Ustajalost duge zime, pune snijega, prekida sada naglo nova slika koja pokazuje buđenje u prirodi:

»Iza hladnog dana koncem veljače, kad su pretproljetni vjetrovi razdirali bijele ponjave snijega, koji se je danju topio, a noću stezao, i kad je saonik nestao, a drumom se pokazao blatan put, kao crna vijugava zmija, došla je večer i zagrlila mrakom selo.«[65]

[61] »Djela«, 322.
[62] »Advent«, 64.
[63] Ibidem.
[64] »Snaša Terzina posljednja ljubav«, 47.
[65] Ibidem.

Problem prirode u šokačkoj književnosti možemo uzeti i u širim relacijama tako da u njemu otkrivamo sakrivene ostale probleme ove naše književne pokrajine. Pogotovu je to važno u današnje vrijeme, kad su naša Slavonija, odnosno Panonija, stekle nekakvu čudnu reputaciju kao područja koja nisu literarno ili umjetnički interesantna.

Tom su stavu mnogi uzorci u nas. Jedan je svakako slaba ili nikakva povezanost tog kraja u umjetničkom smislu, sa svojim matičnim književnim centrom. Jer kako inače protumačiti činjenicu da se dinarsko-mediteranski element naše hrvatske književnosti poslije rata tako dobro uklopio u tokove naše književnosti, dok je slavonsko-srijemski ostao nekako po strani, osobito ako se pritom misli na prozu.[66] Da tomu ne bi trebalo tako biti, dovoljno je bilo izložiti našu literarnu produkciju između dva rata.

Drugi bi razlog mogao biti i u tome što je možda ipak teže uočiti svu ljepotu, a time i probleme koje skriva ravničarski kraj. Pritom treba imati na umu i to da je on poslije rata ostao i nadalje agrarni, dok se u drugim krajevima nastojalo aktivirati i ostale privredne grane. Zato je i danas pojam literarne Panonije vezan uz pojam sela. U međuvremenu se odvijao u književnosti obratan proces-urbanizacije, koji je tako ostavio panonski bazen po strani.

U svemu tome postoji danas ipak i nešto ohrabrujuće, što govori o promjeni takve situacije i gledanja. U obranu ravnice, njene ljepote i poezije, pomalo se čuju glasovi. Tako je učinio i Milivoj Nikolajević u svom članku *Ravnica*,[67] kad je s pravom negirao izjavu Grge Gamulina u povodu jedne izložbe o predmetno i koloristički siromašnoj vojvođanskoj ravnici.

Istina je da se ravnica ne nameće odmah. I u prošlosti imali smo primjera da ni pisci nisu isto na nju reagirali. Dok se Matoš divio njenom pejzažu, u opisu Ive Kozarca kao da osjećamo monotonu sliku bez nekih vizuelnih uzbuđenja:

»Ideš... prođeš selo, dva, tri, deset... i svugdje jedne kuće, jedni šorovi i sokaci, jednaka polja i livade uokolo, jednake guste visoke šume, jednake zamuljene rječice, krcate drezge, šaša, trske i oraška, jedna te ista ravan sumora i pjesme! Naša stepa... Slavonija!«[68]

Ritmovi ravnice, njeno vizuelno i kolorističko bogatstvo ne nameću se odmah oku. Njih treba otkriti, upravo onako kako su nam to pokazali pisci o kojima smo govorili. Ispod privida jedne svakidašnjice koja traje, oni su našli izvanredno fabularno, psihološko i tematsko bogatstvo.

Zašto bismo onda mi ostali pred svim tim slijepi?

[66] U poeziji je Miroslav Sl. Mađer snažno pokazao autentičnost panonske inspiracije. Uzmimo samo kao primjer njegove: »Lenije, zelene lenije«.
[67] Politika, 2. X 1966.
[68] Proza, Zagreb, 1947, 106.

Na to pitanje daje nam u najnovije vrijeme odgovor *Matko Peić* u svojim upravo pionirskim pokušajima da likovno ponovo oživi taj prostor koji je suvremenicima ostao dalek i uskraćen.[69] U tom je prostoru Peić pronašao mnoštvo zakopanoga poetskog i likovnog materijala koje se baš zato tako jako nataložio, čekajući upravo na sve nas.

I tako naš vrijedni umjetnik i učenjak Matko Peić ponovo putuje tim zaboravljenim krajevima. Ne privlači njega samo ono zvučno i koloristički interesantno, već nam daje poticaja da odemo dalje, u likovno i literarno.

Zato završavamo ova razmatranja njegovim pozivom našim piscima na nova putovanja:

»Vjeruj, tu se slegnula snaga jednostavnog svijeta, veličina običnog čovjeka: u koru kruha mrku kao zgrušana živinska krv. Dođi jednom ovamo da vidiš kako život ore ljude s marvom upregnutom na preširokom horizontu. Zavoli taj naš Srijem: to svinjsko korito, to cigansko ždrijebe, to bedro žabe u zumbulu, taj jezik grlice, to muvanje sutonske mušice, taj prehlađeni njuh ravničarske lisice, taj zagorjeli uzdah hrčka, to oko grobljanskog kosa, tu ucrvanu žunu u rascvjetalim perunikama!«[70]

Pođimo, dakle!

---

[69] »Zemlja i čovjek«, »Na Dunavu« izašlo u »Forumu«, 3–4, 9–10, 1966.
[70] »Na Dunavu«, 91.

Dr JOSIP ANDRIĆ

(In memoriam)

Al te drage zvijezde koje su pratile
i svu Tvoju vjeru i Tvoj život cio,
nek' i nama svijetle na stazama našim.
To preuzimamo ko Tvoju poruku.
a Tebi, Andriću, u hrvatskoj zemlji
vječni pokoj bio!
(Grobna poema dru Andriću od Stjepana Kovačića)

Treba pisati o dru Andriću!

Zadnje njegove dane provodio sam gotovo svakodnevno uz njega. Bio je potpuno svjestan činjenice da će umrijeti. Znao je da je kalendar »Danica« ono zadnje što će još dospjeti učiniti. Nikako nije htio ići u bolnicu. Ostade u njemu onaj prkosni šokački životni optimizam iz našeg »Svatovca«: »Od doktora i špitalja i od svega što ne valja.«

Ako zato prihvatimo misao koju je još davno o Andriću iznio jedan kritičar, onda su zaslužniji za narod oni ljudi koji, uočavajući ono što je njemu stvarno potrebno, bacaju se na mnoga područja rada i djelovanja ostavljajući pritom sebe same nekako po strani i uskraćene.

Takav je bio i dr Andrić.

Bio je muzičar, književnik, javni i kulturni radnik, novinar, urednik književnog društva sv. Jeronima, i napokon ono što treba danas posebno istaći: izvanredni i nesebični kulturni animator i organizator.

Djela su ostala za njim. Istina, mnoga su bila samo izraz i potreba vremena i trenutka. Danas ona šute kao i njihov tvorac. Ali njihove ideje ostaju u narodu i u njemu žive.

Prva takva ideja koja je postojano grijala našeg Andrića, bila je ideja naše panonske Hrvatske, šokačko-bunjevačka ideja kojoj je posvetio sve svoje snage. Od malena je na svojim leđima osjetio svu težinu naše nacionalne i kulturne periferije:

»I otac i majka bili su čistokrvni Šokci, ali otac, koji je kao obrtnički kalfa proboravio nekoliko godina u Budimpešti, bio je posve pomađaren. Oženio se Šokicom – u kući se govorilo »šokački« – jer mi majka nije znala drugog jezika, ali izvan kuće, otac se izjavljivao za Mađara.«[1]

Volio je Andrić taj svoj hrvatski narod, kao što je volio i sve druge male narode o kojima je pisao: Slovake, Irce, Gradišćance i Lužičane.

Ipak ona ravničarska Hrvatska o kojoj će kasnije pjevati Miroslav Slavko Mađer kao o »oblasti fijakera, ciglana i bosutarnica« – ostat će zauvijek u njegovu srcu:

I bio lišće, bio Bog, i bio familija,
bio Slavonija.

Preda mnom je na stolu njegovo zadnje pismo. Zahvaljuje mi se za emisiju o Šokadiji u hrvatskoj književnosti i poručuje:

»Zaslužno je od Vas, što pitanju šokačkih književnika posvećujete pažnju. Nastavite, jer za nas se baš nije mnogo marilo.

Tako se ja već skoro dva decenija borim, da i stvaranje šokačkih pjesama u glazbi dođe do izražaja. Ne nailazim na razumijevanje. Šokci sami imaju osjećaj manje vrijednosti i uz to su nemarni za svoje. No, valjda će se i to promijeniti. Ja sam valjda najizrazitiji šokački skladatelj. (Srijemska rapsodija, Simfonijeta iz bačke Hrvatske, prva bunjevačka opera »Dužijanca«, itd. op. moja). Ne znam, tko bi i taj moj stvaralački rad iznio na vidik, kao što ste to učinili sa šokačkim književnicima.«

Sada je sve prekrila tišina. Pomalo i zaborav. Nitko ga skoro nije komemorirao![2]

Tko će danas ispuniti tu veliku prazninu koja ostade za njim?

A on je čak i u krevetu radio. »Iz horizontale« je dirigirao radom. Bio je pun svježine i ideja koje više nije stigao ostvariti. Nove je suradnike skupljao do zadnjeg dana. Neumoran i ustrajan kao u najboljim danima.

Ideja rada za narod i njegove potrebe bila mu je uvijek u srcu i kristalno jasna. Ne jednom znao bi me upozoravati da ne treba vjerovati prividu i modi vremena: »Ne zaboravite, da je i danas još uvijek u 40 postotaka naš narod seljački! »Nasuprot onima koji su se improvizirajući igrali Evrope, Andrić je organizirao između dva rata našu pučku knjižnicu. Stvorio je vlastitim radom takvu publiku kakve ni danas nemamo! Seljaci i obični ljudi na terenu prepoznavali bi ga na osnovi pročitanog štiva! Drugi su ga dakako podcjenjivali i s prezirom gledali na njegov rad. Nisu ni htjeli, a ni mogli otkriti Andrićevo srce i nepomućene izvore njegove stvaralačke inspiracije. Treba zato prelistati njegove zaboravljene strane:

[1] »Kako sam skoro bio pomađaren«, kalendar »Hrvatskog radiše«, 1940, 105.

[2] Komemorirao ga je prof. Radovan Grgec na grobu, Kuzma Moskatelo u »Bakarskim zvonima« 1/1968. i Društvo prijatelja Lužičkih Srba u Zagrebu na svojoj proslavi u povodu 40-godišnjice rada tog društva, dana 5. IV 1968. 7. XII 1968. pročitan je ovaj uvod na komemoraciju u Ćirilometodskom društvu u Zagrebu. Tom je prilikom otkrivena i pjesnikova spomen-slika.

»Koliko sam onda vjerovao u ljepotu i dobrotu, a koliko sam se u tom razočarao!«[3]

Ipak ništa ga nije uzdrmalo u radu. Organizator i nesebični stvaralac za druge pobijedili su sve! Skupljao je ljude oko sebe, davao im ruke i dizao ih, dok je sam bio duboko razočaran gledajući kako ne može ostvariti sve ono kako je htio i mislio. Pritom nije na sebe nikad mislio. Tu bi ideju trebalo staviti u temelje svake naše kulturne organizacije i akcije, danas kad je posve prirodna činjenica da pojedinci ulaze u uredništva listova samo zato da bi tiskali u prvom redu sebe. Nasuprot tomu, Andriću su akcija, polet i organizacija rada drugih bili sve.

Tako su prošle njegove godine. Drugi su ga ostavili i otišli daleko, neki su ga neprimjetno izgurali s njegova mjesta, ali on je i dalje ipak stvarao, posve predan radu i zaboravljen, kao pravi umjetnik zaokupljen samo svojim poslom. Postepeno su mu uzimali iz ruke sva ona izdanja koja je sam bio pokrenuo. Morao je gledati kako plodove njegova rada sebi prisvajaju drugi. Kao čovjek, gledajući na sve to, znao bi se srditi i žalostiti, kao duh i organizator – ostajao bi uvijek optimista i bodar, spreman vazda na nove akcije.

Na kraju mu ostaviše samo njegovu »Danicu« života, pučki kalendar za zaboravljenog seljaka s kojim je i počeo.

Dogodilo se našem »Stevanu iz Srijema« ono što je sam jednom zapisao u svoj dnevnik:

»Imam nesretnu majku koju zovem domovinom. . .«

Zapišimo i mi to na početku ovog našeg razmatranja – u naša srca!

I. ŽIVOT I KRAJ

Ispričati život dra Andrića u svjetlu njegova kraja i zavičaja i svega onog što ga je s tim u vezi formiralo, znači pronaći u tomu svemu one duševne i idejne fermente koji su ga formirali kao čovjeka, znanstvenog radnika i umjetnika.

Mogli bismo reći da je općenito u naših ravničarskih ljudi mnogo jače naglašena upravo neka stvarna veza između ljudi i zemlje na kojoj žive. Tu pojavu možemo dakako različito tumačiti. U jednom je obliku ona svakako dovela do jako izražene materijalne strane tog života i do njegova utjecaja na sve ono što se u takvoj sredini razvija. Ali s druge, možemo isto tako govoriti o prisutnosti suprotne potrebe koja materijalnom svijetu suprotstavlja baš ono suprotno, a to je potreba da i duševni svijet našeg čovjeka dobije svoje mjesto. Taj antitetski odnos moćnih sila zemlje i duha, osjetit će Andrić i u svom vlastitom životu. Formiralo ga je baš ono što bi kod nekog drugog značilo negaciju tog istog formiranja.

[3] »Suncokreti«, 101.

Dr Andrić je rođen u mjestu Bukinu u Bačkoj 1894. Danas to mjesto ne postoji uopće više u onom obliku u kojem su ga stvorili šokački starosjedioci iz 15. stoljeća. I ime mu je danas promijenjeno (Mladenovo). Kuća starosjedilačkih još je malo. Ipak je iz tog mjesta potekao veliki čovjek i kulturni radnik dr Andrić.

Treba ovdje odmah spomenuti ovo. Ni pojam Bačke nije tada imao svoje današnje značenje kao jedne od triju pokrajina u kasnije stvorenoj Vojvodini. Hrvati su u njoj živjeli još od Velike seobe, ili od doseljenja nakon odlaska Turaka 1530. pa su se prirodno oslanjali svoj istoimeni element u Baranji, Slavoniji i Srijemu, koji je činio tako jednu jedinstvenu cjelinu. U etničkom, a kasnije i u kulturnom značenju došlo je do formiranja pojma bačko-baranjskih Hrvata kojoj je ideji Andrić posvetio sav svoj život i rad. Sam je ne jednom pisao o tom pojmu:

»Ako pogledamo na zemljovid Bačke i Baranje, onda vidimo, da na sjeveru bunjevačko-šokačka granica seže podalje od Subotice i Baje, te da ta dva grada svakako čine dvije glavne sjeverne kule hrvatske, a na istoku od Subotice da se povuče crta na jug prema Palanki i Iloku, pa se onda od te crte na zapad nalazi 90% svih današnjih bačko-baranjskih Hrvata.«

Djetinstvo je Andrić proveo u rodnom Bukinu. Znao se kasnije u svojim djelima vraćati u to mjesto, često puta duboko nesretan kad bi vidio koliko je naš narod sebe samog nesvjestan i ne mari za svoje:

»Moje rodno selo Bukin već po imenu svome pokazuje hrvatsko porijeklo, ali su njemački doseljenici i mađarska škola postigli to, da je u tom selu ostalo tek desetak šokačkih kuća. I ja sam kao sin šokačkih roditelja u školi prije naučio mađarski očenaš nego li sam znao hrvatski.«

I na drugim će se mjestima u svom radu dr Andrić navraćati u to svoje mjesto, premda je odmah poslije majčine smrti prešao u susjedni Srijem, u Morović:

»Selo Bukin bilo je starinom šokačko selo. Krajem 18. st. počelo je naseljavanje Nijemaca, koji su ekonomski potiskivali starosjedioce, pa je početkom 20. st. bilo već u 4/5 ponijemčeno. Imovina je prelazila u njemačke ruke, a Hrvati su se selili na sve strane.«

Majka Josipa Andrića bila je iz susjedne Plavne. Zvala se Eva Fabri. Umrla je kad je sinu bilo četiri godine. U Plavni je bila situacija već drugačija, a i danas je u tom mjestu jaka šokačka naseobina s oko 2.500 Šokaca. U njoj će kasnije skupljati dr Andrić narodne pjesme. U tom se mjestu rodio i Matošev otac Antun. 1956. tu je nastala Andrićeva opereta iz šokačkog života: »Na vrbi svirala«, koju je izvela omladina Plavne u prekrasnim narodnim nošnjama. O tom mjestu piše kasnije dr Andrić:

»Bukin je u mom djetinjstvu bio već četiri petine ponijemčen, pa je šokački živalj slabio, a šokačka pjesma izumirala. Naprotiv, Plavna, 11 km daleko od Bača, po prilici isto toliko od Bukina, ostala je u 4/5 stanovnika šokačka, pa je u njoj čista šokačka ikavština i s njom šokačka narodna pjesma dominirala i među nešokačkom manjinom toga sela.«[4]

[4] »Deset godina među nar. pjevačima bač. Hrvata«, Ljetopis JA, 65/61.

Ipak je promjena u Andrićevu životu došla naglo. Otac je prešao poslije majčine smrti u susjedni Srijem – u Morović. Bilo je to 1900. g. Strahovit utjecaj tuđinštine tek je sad pokazao svoje lice. Budući hrvatski književnik neće moći prijeći u drugi razred jer nije znao dovoljno hrvatski. Preradovićev slučaj ponovio se još jednom u najdrastičnijoj formi.

Morović je međutim bio nešto sasvim drugo. Mjesto od kuda potječe druga Andrićeva majka posve je šokačko. Nije više dolazilo u obzir pitanje odnarodnjavanja. I tek je sad vidio umjetnik ono što je ostavio za sobom, vidio je sve ono što će kasnije ući u njegove »Srijemske elegije« – elegiju njegova vlastita naroda. Pred piščevim će očima prolaziti naši ljudi iz susjednog Bukina i govoriti mu:

»Ti tamo u Srijemu jesi (Hrvat – op. moja), ali mi tu u Bačkoj nismo, mi smo Mađari.«[5]

Morović je ostao tako zauvijek u Andrićevu srcu. Bio je njegovo emotivno i psihološko uporište tokom cijela njegova života. Duboko u pozadini ostat će već izblijedjeli Bukin, duboko ipak skriven u umjetnikovu srcu. Povratak k njemu neće više biti nikako drugačije moguć, već samo umjetnički-emotivno, duševnim nastojanjem na toj davnoj problematici.

Morović je uostalom imao tradiciju koja je nadilazila svoj lokalitet. Ušao je i u hrvatsku književnost u djelu Mare Švel Gamiršek: »Šuma i Šokci«, s 21. prosjekom između Morovića i Vrbanje. I književnik Živan Bertić iz Kukujevaca, podrijetlom je bio iz Morovića, gdje su Bertići i Okrugići bili dvije najpoznatije kuće. Okrugićevu »Šokicu« izveo je Andrić još kao student u Moroviću. Iz »šokačkog šora« bio je kanonik Petar Pejakić, tajnik biskupa Štrosmajera, i fra Kazo Tetkić, jedini glagoljaš u Srijemu. Velike morovićke šume dale su i dr Milana Marinovića, profesora šumarskog fakulteta. Na kraju u Moroviću se nalazi i krasna gotska crkva iz 14. st. s ruševinama starog grada na ušću Studve u Bosut. U tom će mjestu Andrićev nacionalni rad dobiti svoj osnovni fundament.

U Moroviću živjet će uz roditelje dr Andrić sve do 1919. Već ovdje razvija on kulturnu djelatnost koja će kasnije postati podlogom njegova rada. 1911. osniva tamburaški zbor, 1914. i hrvatsko prosvjetno društvo »Srijemsku vilu«. Već na početku tog dijela njegova rada uočavaju se osnovne crte kasnijeg nastupa dr Andrića u našu kulturnu javnost: briga za narod i njegove potrebe, kao i sposobnost da se aktuelna potreba usmjeri određenom cilju.

Interes za narod izbit će odmah u prvi plan. Već 1919. pa sve do 1927. izlazit će »Seljačke novine« koje će on uređivati. Tu Andrić stječe uredničko iskustvo, počinje međusobno povezivati ljude, upoznavati teren i stvarati suradnike. Urednička crta bit će druga značajka Andrićeve osobe. Ona potječe još iz najranije njegove mladosti kad je još kao učenik počeo uređivat časopise. Bilo je to u Slavonskoj Požegi kamo od-

[5] »Kako sam skoro bio pomađaren«, Hrvatski radiša, 1940.

lazi u gimnaziju. 1908. pokreće list »Slavonac« sve do 1911., kad je taj list bio ubrzo zabranjen. 1912/13, izlazi »Jeka«, a na studiju uređuje 1914. »Luč«. Sve ga to dovodi na kraju do krune njegova rada. Postaje urednik Jeronimskog društva u Zagrebu, u kojem će razviti neviđenu izdavačku i kulturnu djelatnost.

II. UREDNIKOVANJE I ORGANIZATORSKI RAD

Već smo do sada uočavali raznostrane interese u razvoju Andrićeve osobe. Djelovao je i na onim područjima među kojima nije na prvi pogled bilo veze: gospodarstvo, politika, muzika, literatura, urednički rad, kritike. Kasnije su to mnogi ljudi krivo shvaćali. Neka su zato Andrićeva djela ostala samo dokaz potrebe trenutka i ne treba ih ni drugačije shvatiti, premda je on i u njima tražio izraz za svoja nagnuća i težnje. Mnoga su područja rada bila samo dodirnuta i na periferiji. Na neka se više ne bi navraćao. Ipak pri svemu tome treba imati na umu ovo. Sve što je dosad spominjano, nastalo kao izraz neviđenog aktiviteta Andrićeve osobe kojim je htio u sve zahvatiti. Htio je naše ljude podići i upraviti ih jednom zajedničkom cilju. Tada ne bi birao sredstva i područja rada. Prelazio bi s jednog područja na drugo, uređujući često posve sam mnoge rubrike u časopisima. Tomu su svemu još pridonijeli oni fermenti koji su ga formirali u najranijoj mladosti kao čovjeka. Kasnije kao zreli intelektualac, Andrić će svojim iskustvima i nagnućima dati određeno idejno i filozofsko ruho. Već smo spominjali svu problematiku naše nacionalne i kulturne periferije, tamo gdje se vrše dodiri s tuđinom i s njegovim utjecajem i načinom života. Andrić nije mogao mimoići taj osjećaj, to cijelo područje svoje kasnije djelatnosti kojem će ostati posvećen do kraja života. Još je Benešić govorio u svoje vrijeme da horizont hrvatske domovine ne seže dalje od Siska. Andrić želi to izmijeniti. Odlazi u Zagreb, ali ostaje za razliku od mnogih drugih vjeran terenu i njegovim problemima. Ideja malog naroda koji ima svoje vlastite etničke korijene i svoj tradicionalan kulturni razvoj, koji postoji usuprot svim negativnim utjecajima, dovest će Andrića i do drugih naroda Evrope koji su imali sličnu sudbinu kao i naš. Odlazit će Slovacima, Ircima, Gradišćanskim Hrvatima i Lužičkim Srbima i pisat će o njima. Pri svemu mislit će uvijek samo na svoj narod. Pisat će:

»I kao što sam za Slovačku bezbroj puta umočio pero, tako sam to činio i za Irsku, a iza svakog takvog poteza pera bila je skrivena misao na Hrvatsku.«

Hrvatska je uvijek ostajala u srcu, i to ona periferijska, na koju nije nitko mislio, ona u kojoj se ljudi više ne osjećaju onim što jesu. Javit će se ubrzo elegični ton, zanos će tada zamijeniti zamišljenost i tuga:

»Tajanstveno su šumjeli valovi Dunava, a ja sam stajao na palubi parobroda i slušao ih kao slatki šapat uspomena iz ranog djetinjstva...

Koliko su me puta ti valovi zvali na djedovsku grudu, a ja ih nisam htio čuti!...

Koliko puta se nešto u duši mojoj rađalo kao čežnja za onim krajem, a ja sam se tome otimao!...«

Ali sve je to bilo samo na tren. Rad ne smije popuštati. Treba pojačati već uspostavljene veze. Zagreb je, istina, dalek, ali njegove zrake treba da obasjaju i ovu daleku šokačku i bunjevačku zemlju. Nikakve nasilnosti i gotove pretpostavke ne vrijede ovdje. Treba poći od realne činjenice, da taj dio našeg naroda nije još uvijek svjestan svog vlastitog bića. Treba tomu ispitati uzroke i njih iskorijeniti. I dok su nasilne akcije uvijek doživljavale neuspjeh, jer mnogi njihovi pokretači nisu mogli razumjeti specifičnu problematiku toga terena. Andrićeve fundacije našle su uvijek svoj put k narodnom srcu. One su tamo ostale i nitko ih više nije mogao odatle istjerati. Andrić je narodu prilazio s raznih strana. Folklorno, postepenim prosvjećivanjem i izdavački. Njegova su izdanja ušla u svaku kuću. Ljudi bi ga na terenu prepoznavali prema onom što su o njemu ili od njega čitali:

»Ja poznam svaki članak ili pripovijest od dra Andrića, čim pročitam samo prvih nekoliko redaka!«

Tako su se javila mnoga jeronimska izdanja prilagođena potrebama čitalačke publike i akcije na selu. Parola je tada bila da niti jedna kuća ne smije ostati bez te knjige. Stvorila se takva čitalačka publika koja je bila u stanju potpuno konzumirati svako jeronimsko izdanje. Izdavačka je djelatnost porasla i proširila se zahvaljujući uvijek samo jednom čovjeku, uz one druge koje je dr Andrić uveo u svoje kolo. Rad je bujao i neprekidno rastao. Neke je stvari upravo nemoguće razumjeti i shvatiti u naše vrijeme kad izdavači muče muke s punim skladištima neprodanih knjiga. Izdanja dr Andrića izlazila su neumorno dalje. Uz glavna, bilo je redovnih i izvanrednih . Nastajale su i kombinacije među njima, koje su danas u distribuciji posve nepoznate. Knjige bi se prodavale u trojkama, petorkama, osmerkama itd. Knjiga je odlazila u narod i tamo ostajala. Svijet ju je čitao. I tako su se ubrzo javili plodovi takvog rada. Uz suradnike iz naroda, javili su se književnici i umjetnici koji su se stvorili i odgojili u Andrićevoj kulturnoj klimi. Ali da bi se sve to danas moglo razumijeti, treba govoriti o djelatnosti dr Andrića još na jednom polju. To je njegov društveni rad. Njegova djelatnost u stvaranju kulturnih društava i u povezivanju djelatnosti više takvih društava. Vidjeli smo da ona potječe još iz njegove mladosti u Morovicu. I ovdje su se javile one davne zasade i iskustva koja su ga potakla na rad ovakve vrste:

»Da na didin i mamin vinograd, na lipu Bačku, ako te bilo kuda i odnesu iz nje, nikad ne zaboraviš«[6]

I Andrić nije zaboravljao. Uzora za svoju djelatnost našao je na bačkom terenu u prošlosti, još od Pučke kasine u Subotici koja je trajala sve do 1935, da bi je zamijenila Subotička matica koja je po svom ustrojstvu odgovarala Jeronimskom društvu s kojim se i udružila u radu zaslugom dra Andrića. Tako je uspostavljen most na terenu preko kojeg

[6] »Didino grožđe«, 95.

*

će se razvijati neviđena djelatnost i suradnja. Naš se bački čovjek neće više osjećati sam na kulturnoj periferiji. 1935. izlazi časopis »Klasje naših ravni« koji će okupiti mnoge književnike koji su se formirali u jeronimskoj kulturnoj sredini (A. Jakšić, A. Kokić, Jašo Kopilović, Stipa Bešlin, Ante Sekulić, August Đarmati, Petar Pekić, Ivan Kujundžić, Marin Šemudvarac, Matija Evetović i drugi). 1936. osniva se u Subotici Hrvatska kulturna zajednica čiji je bio predsjednik istaknuti narodni borac Blaško Rajić. Poslije rata ona će nastaviti radom na čelu s istaknutim povjesničarem Bačke: dr Matijom Evetovićem. 1938. formira se u Zagrebu podružnica subotičke Zajednice koja će postati temeljem rada Društva bačkih Hrvata koje će biti osnovano 1940., a prvi će mu predsjednik biti dr Andrić. U tom će se društvu razviti neviđena djelatnost i svestrani rad za dobro Bačke, a Andrić će biti uvijek svemu inspirator. Razvija se djelatnost društva na radiju, nastoji se da i drugi krajevi upoznaju Bačku i njezina kulturna nastojanja. Priređuju se sastanci, domjenci, a i izdaju se mnoge knjige i zbirke. Više i nema razlike između tog i Jeronimskog društva, jer velik dio jeronimskih izdanja zauzimaju ona iz Bačke. Kao vrhunac tog djelovanja prije rata, održan je 1940. veličanstven zbor u Zagrebu »Dan bačko-baranjskih Hrvata«. Slavlje su i program trajali tri dana.

I nakon rata u novim uvjetima, nastavlja se djelatnost Subotičke matice. Izlaze Kopilovićeve i Sekulićeve pjesme, a u kalendaru Subotička »Danica« i drugi kulturni prilozi. Ipak je bio najveći poslijeratni događaj izvedba Andrićeve prve bunjevačke opere »Dužijance« 1953. u izvedbi Hrvatskog narodnog kazališta u Subotici, koje je bilo osnovano u tom gradu odmah nakon oslobođenja. Dirigent je bio Milan Asić, a redatelj Vojmil Rabadan. Uspjeh je bio nezapamćen.

Dakako da je tomu prethodio obilan Andrićev muzikološki rad, a i rad na području tamburaške glazbe, koji je vezan uz bačko područje koje predstavlja i danas najbogatije područje tamburaškom glazbom. Rad na skupljanju narodnog blaga nastavlja Andrić neumorno sve do svoje smrti. 1938. postaje i predsjednikom Hrvatskog tamburaškog saveza. Preko deset godina nakon rata (1948–1958) skuplja narodne pjesme i podnosi ih u fond naše najviše ustanove Jugoslavenske akademije u Zagrebu. Na kraju piše poruku nasljednicima što im je još učiniti na tom bačkom području. Zadaci nadilaze samo muzičko područje i pokazuju opet Andrića u liku vrsnog organizatora i promicatelja. On nam poručuje kao zavjet:

1. Rekonstruirati život i narodne običaje Bunjevaca i Šokaca prema fragmentima i njihove muzičke karakteristike.

2. Analizirati ritmičku i melodijsku osebujnost bunjevačkih i šokačkih narodnih plesova.

3. Posebnu pažnju posvetiti izvornosti i značaju bunjevačkih groktalica (Ljetopis JA, 65/61).

Mnoge druge kao i ove zadatke Andrić dakako nije više mogao ostvariti. Oni su ostali na papiru i čekaju svog nastavljača.

Prije prijelaza na Andrićev književni rad treba bar prolazno nabrojiti ona područja u koja je on zahvaćao, a koja još nismo bili spomenuli. Bavio se glazbenom poviješću i estetikom (»Ruska opera«, »Kako razumjeti glazbu?«). Napisao je »Školu za tambure« i »Historiju tamburaške glazbe«. Bavio se još k tomu i glazbenom kritikom. Bio je stalni glazbeni kritičar »Narodne politike«, surađivao je u »Sv. Ceciliji« i u »Hrvatskoj prosvjeti«, koju je 1927. preuzelo Jeronimsko društvo. Bio je predsjednik »Domagoja«, prevodilac mnogih knjiga s češkog, njemačkog, francuskog i mađarskog za svoju »Knjižnicu dobrih romana«, koja je osnovana 1926., a radila je do kraja rata. Bio je inicijator hodočašća Hrvata u Sv. Zemlju, o čemu je 1937. snimio i film. Organizirao je podizanje oltara bl. Nikole Tavilića u Jeruzalemu, a 1936. uredio je »Hrvatsko-slovenski paviljon«, prigodom izložbe tiska u Vatikanu. I tko bi još sve njegove druge aktivnosti ovdje nabrojio!

III. KNJIŽEVNI RAD

U mom književnom i publicističkom radu posebna su ljubav Sveta Zemlja, Slovačka, Irska i moja rodna zemlja Bačka.

Ovo je područje rada veoma važno za razumijevanje Andrićeve fizionomije, jer je povezano s drugim sferama njegove djelatnosti: izdavačkom i umjetničkom djelatnošću, uređivanjem izdanja, kazališnim i prijevodnim radom, pa i putopisima. U užem smislu, »književno« bi u Andrića predstavljalo samo ono što ima takvo obilježje, a taj dio rada nije obilan. Iznosi nekoliko zbirki proze i dva romana. Zbirke su: Dunje ranke« (1923), »Nove brazde« (1924), koje su pod talijanskom okupacijom Istre izašle kao »Tri pripovijetke« u izdanju sv. Mohora (1924) i »Srijemske elegije« – Andrićevo najzrelije djelo na tom području, koje su izašle kao zbirka 1939. Ostaju romani: »Svega svijeta dika« i »Velika ljubav« – roman iz života Hrvata u Slovačkoj.

Za razumijevanje Andrićeva književnoga lika važne su dvije stvari: kako je on sam gledao na književnost i njezinu ulogu u našem narodu i društvu, kao i oni pogledi koje je on ispovijedao u svojim književnim djelima. Ispod svega toga ocrtat će nam se ono što nas ovaj čas najviše zanima, a to je Andrićev ljudski i umjetnički lik.

Prije svega treba imati na umu da sam Andrić svojom pojavom i radom predstavlja cijeli jedan književni pokret u našoj sredini. Uz njega i njegov književni rad, uz njegovu izdavačku djelatnost, stasali su ljudi koji su kasnije postali istaknuti hrvatski umjetnici. Neke smo već i spominjali. Njima su pridošli tada i drugi. U Jeronimskom su društvu nalazili svoje mjesto književnici raznih literarnih orijentacija, koji na probleme života i pristupa njemu nisu jednako gledali. Da spomenemo opet samo neke. U Jeronimskom su društvu surađivali Ivan Trnski, Šenoa, Vjenceslav Novak i Stjepan Radić od starijih pisaca, pa Antun Mata-

sović, Sida Košutić, Mara Švel-Gamiršek, Zdenka Jušić-Seunik, oba Deželića, kritičari Maraković, Ujević i Grgec, Jagoda i Ćiro Truhelka, Zvonimir Remeta, pa od najmlađih i Ivo Kozarčanin i drugi.

Unutar ovih imena razvili su se mnogi književni pravci koji su nadilazili »pučki smjer« te književnosti za koji se i danas obično misli da je bio i jedini koji je postojao u jeronimskoj književnoj orijentaciji. Sam je dr Andrić to ne jednom isticao:

»Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima nastoji dati svoj doprinos hrvatskoj kulturi nesamo pučkim prosvjetnim štivom nego i stvaranjima djela opće književne vrijednosti. Ta je težnja došla do posebnog izražaja baš u posljednjih dvadeset i pet godina.«

Uostalom ni sam pojam pučke književnosti nije bio uvijek pravilno shvaćan i često puta je imao značenja književnosti drugog reda. Zato dr Andrić, a i drugi u Društvu, nastoje dati tom pojmu njegov pravi smisao. Pritom se nije mislilo na ustupke, već na činjenicu da li je što umjetničko ili ne. Dr Andrić piše o tomu:

»vrijednost književnih djela ne mjeri se po tom da li ga može razumjeti svaki čitatelj ili samo obrazovani krug čitatelja, nego po tom, da li je doista po obliku i sadržaju umjetničko ili znanstveno djelo.«

Dakako da je književni pokret kojem je na čelu bio dr Andrić, imao unutar Jeronimskog društva svoj određeni program rada i načela. Obilježja su te književnosti bila u njezinom pučkom karakteru (što nije opet značilo samo i seljački), nacionalnom i socijalnom programu i u ćudorednim načelima.

I dok su sva ova navedena obilježja imala svoje određeno mjesto i značenje unutar te književnosti, pojam je »pučki« doživio najviše polemika. Vidjeli smo već da je bilo i onih koji su tim izrazom nastojali degradirati cjelokupnu tu književnost, premda ona nije nikad bila namijenjena samo seljaku. Još je Ljubo Maraković pisao u svom članku »Pučka knjiga« slijedeće:

»Pisati za puk ne znači sniziti svoju intelektualnu razinu i umjetničku vrijednost, nego dignuti priprosta srca naroda prema pravoj vrijednosti koja svojim idejnim svijetom može zaokupiti dušu čovjeka iz naroda.«

To nije, dakako, bilo mnogima jasno. Istina, da je Andrićeva literarna produkcija bila okrenuta isključivo selu. Ali ona nije bila i jedina. Uostalom i naziv »puk« nije samo značio čovjeka sa sela, već je obuhvaćao svakog čovjeka iz naroda. Doduše velika orijentiranost te književnosti selu i njegovim problemima imala je svog uzroka u strukturi našeg predratnog društva i u idejama tog doba koje su poistovjećivale naš hrvatski narod isključivo sa seljačkim življem. To je onda moglo dati i svoj odraz na »pučki« karakter te književnosti. Ali ako se seljačka problematika tradicionalno prosljeđivala iz prijašnjih književnih razdoblja, posebno kad se radilo o našem panonskom terenu, to ipak ne znači da je složena gradska problematika mogla ostati po strani. Dileme čovjeka u gradu i njegova psihologija, skriveni i nejednoznačni njegovi postupci, dobili su također svoja mjesta u toj književnosti, što je opet bio

najbolji dokaz da njezini ideini i literarni okviri nisu bili nikad uski. Andrićeva je literarna pripadnost jednom tlu i njegovoj problematici dana dakako u stilu i izrazu našeg seljačkog svijeta Srijema i Bačke. U tom će se smislu Andrićeva proza nastavljati na onu oba Kozarca, a prethodit će našim velikim šokačkim prozaistima između dva rata: Jozi Ivakiću i Mari Švel-Gamiršek.

U formalnom pogledu počiva Andrićeva proza na dva elementa koji se u njoj međusobno upotpunjavaju. To je u prvom redu njezin subjektivno-lirski karakter, dok bi drugi opet bio više vezan uz sam oblik nastanka te proze, a to je njezin publicistički karakter, kojim je pisac često puta bio primoran zadovoljiti potrebu vremena. I u jednom i u drugom pogledu očituje nam se njegova priroda i njegov umjetnički temperament. Liričnost je pomogla Andriću da se otrese tradicionalnog realizma Jenkove i Matasovićeve proze, dok je publicistički karakter dao toj prozi impresionističko crtanje i strelovito biranje motiva koji su više naznačeni no obrađeni. Istina, da još sve to neće dovesti do Ivakićeve i Švelovičine proze, ali u tom nizu će Andrićeva proza moći ipak djelovati kao njihov preteča.

Na kraju treba ipak priznati i to, da gledano iz današnje perspektive, kad naše selo više nije ono iz Andrićevih dana, previše je možda isticana misao o »pučkom« karakteru te književnosti. Mnoge je to navelo na zaključak da je cjelokupna jeronimska književna produkcija takva. To međutim nije tačno. Tradicionalno gledanje na selo kao na čuvara svega ugroženog u moralnom smislu, doživljavalo je svoju mijenu već i u ono doba kad je ta ideja bila isticana. Mara Švel je uostalom tu ideju najbolje negirala svojim radom na prozi sa sela. Javili su se i drugi pisci. Neki su pripadali čak i najekstremnijim pravcima, kao Zvonimir Remeta koji se ogledao i u nadrealizmu. Dezintegracija svijeta i tradicionalnih gledanja na probleme života u gradskoj sredini nije u njegovu stvaranju značilo prekidanje s jeronimskom književnom tradicijom koja ga je formirala. Problemi moderna čovjeka rastrojena svojom vlastitom psihologijom, dobit će opet svoje mjesto i u stvaranju Side Košutić, koja će i u takvoj situaciji svojih likova otkriti u njima želju za toplinom i smirenjem, a to nije značilo negiranje jeronimske književne orijentacije. Tako je postepeno dobivao i novi literarni pristup životnom fenomenu svoje određeno mjesto.

Treba konačno reći i ovo. Mnoge tvrdnje koje su ovdje iznesene izašle bi posve prirodno iz književnog materijala da je on bio sustavno i na vrijeme obrađen i prezentiran. Na žalost, to ni danas još nije učinjeno. Osim rijetkih pojedinaca, u prošlosti nitko nije znanstveno pristupao pojavi te književnosti koju je pokrenuo dr Andrić. Dakako da su tu određene predrasude i laičko gledanje na umjetnost odigrali svoju ulogu. Najfatalniji je bio onaj stav koji je smatrao da je umjetnost samo sredstvo kojim se ispovijedaju ideje. Takvo je gledanje posebno pogodilo formalnu stranu te literature koja se uvijek smatrala nevažnom i drugorazrednom. Baš na tom će području mnogi umjetnici kasnije doživljavati probleme, zbog kojih će kasnije biti nepravedno odbačeni i za-

boravljeni. I aktuelni zadaci trenutka i potrebe na raznim područjima znale bi zasjeniti ono što je trebalo nekad pošto-poto učiniti. To nam je najbolje pokazao sam Andrićev život. Nekad su i uvjeti rada Jeronimskog društva bili takvi, da je neka potreba znala prigušiti sve ostale. Sve nam to ne može biti nevažno kad razmatramo Andrićeve poglede i ideje.

Ipak možda rješenje svega toga ne treba tražiti nigdje drugdje, nego baš u onim Andrićevim djelima koja su danas predana zaboravu, a pripadaju onom području koje smo nazvali u njegovu stvaranju »čistom literaturom«.

Kasnije se njemu više nije Andrić vratio, jer su ga novi poslovi odveli na posve druga područja. U književnoj su sferi ostala samo ona djela koja su vezana uz njegove ravničarske ljude i njegovu bačko-srijemsku grudu. Njihov opseg nije velik.

Početne oblike te proze koja je nastala iz folklorne građe i njena načina i oblika saopćavanja, možemo pratiti u radu dra Josipa Andrića koji obrađuje šokački živalj na njegovu najsjevernijem dijelu uz Dunav u Bačkoj. U njegovim »Srijemskim elegijama« koje je počeo pisati u nastavcima još uoči prvog svjetskog rata, od 1913. pa sve do 1923. a izdao ih u knjizi 1939., mladi intelektualac odlazi na teren u Bačku i tu promatra sve ono što se tamo zbiva. Prelijevaju se lirski opisi prekrasne bačke prirode sa svim onim što čini šokačku svakidašnju sudbinu, od krivih udaja, tuča među momcima, osamljenih intelektualaca, lovačkih društava, jela i pila, diobi zadruga, pa sve do gradnji prvih željeznica i odlaska stranaca. Sve to promatra Andrić okom lirski zabrinuta intelektualca. Metaforika će još uvijek podsjećati na narodnu:[7]

»Spuštalo se lijepo predvečerje. Nebo se zarumenilo ko djevojački obrazi, a sunce zlatilo ko dukat o rumenu djevojačkom vratu.«

Ili ovaj opis srijemske berbe intoniran lirski, dok slika ostaje u okviru folklornog izraza ili podsjeća na njega:[8]

»Znadeš li, prijane, tu našu srijemsku berbu, kad se za rane jeseni bujni žarki vinotok razlije po našim fruškogorskim proplancima, a pjesma naših vinograda odjekne širom ove naše divne srijemske zemlje, na koju pada maglovit jesenji umor kao san na pospane djevojačke oči? Ej, kad mu zaviriš ispod dugih trepavica, kako li jesenja umorna priroda sja u svom berbinom obilju, kad vesela, raspjevana moba listi zlatne plodove med redovima gustog čokota!«

Ali svi ti opisi nisu više sami sebi svrhom. U njima se krije sudbina našeg čovjeka. Umjetnik ostaje zamišljen nad svim onim što je tamo ugledao. Pogađaju ga tipični srijemski ugođaji. Ona bolećiva ravničarska rezignacija koja ništi svoje vlastito na račun tuđina. Iz tog sklopa izniče elegijski ugođaj u Andrićevu stvaralaštvu:[9]

[7] »Kod jablana«, 45.
[8] »U berbi«, 109.
[9] »Običan motiv«, 22.

»U kutu gdje se Dunav prvi put dotiče Srijema, leži na bačkom tlu maleno selo, sami Šokci-Hrvati. Otporna je snaga tih Hrvata tolika, da kroatiziraju elemente koji im se približuju.«

Tada se javljaju svatovi s mađarskom zastavom. U pjesniku se nešto nepovratno ruši. To je stvarnost našeg šokačkog sela koja stvara njegovu bolećivost i jade. Naš čovjek služi tuđinu. Ruši se slatki šapat srijemske ravne, šapat uspomena, šapat Dunava. Priroda se gubi. Ostaje samo jecaj i problem:[10]

»Kad sam se na povratku u čamcu približavao našemu Srijemu, u mislima neprestano zabavljen slikom tih svatova, prisluškivao sam šum valova, koji su udarali o fruškogorsku obalu, tu mi se činilo, kao da ponavljaju refren neke »zaboravljene hrvatske elegije.«

Put koji je vodio pjesnika do životnih spoznaja je završen. Srijemska idiličnost je pretvorena u elegičnu kantilenu.

*

Da bismo sve ovo mogli razumjeti, iznosili smo mnoge dileme koje su mučile Andrića kad se vraćao u svoj rodni kraj. One otkrivaju ono njegovo ljudsko lice na koje se često puta zaboravljalo, kad bi ga se zasluženo isticalo kao javnog i društvenog radnika. Tada bi nekako Andrić kao čovjek ostao zapostavljen, jer ljudi obično promatraju nečije rezultate neovisno od muka koje su do njih dovele. Tako je bilo i u Andrića. Čovjek poduzetan, izvanredno aktivan i vječno mlad, tek bi u literarnim djelima skrivao ono svoje drugo lice. A ono je tek njegovu javnom radu davalo onu pravu vrijednost. Patnjom i ličnim pregaralaštvom, Andrić je u svom vlastitom životu našao put k visinama. Drugi bi tek tada krenuli za njim, diveći se svemu što je Andrić ostvario u svom ljudskom vijeku. Zato je naša dužnost da otkrijemo i to drugo Andrićevo lice i da mu se oduzimo i kao čovjeku. Književna su djela ostajala kao dokumenti onog nevidljivog puta koji je Andrić morao prijeći u sebi samom. U njima ćemo se suočiti sa svim onim što je on smatrao važnim i sudbonosnim u svom životu. Mnogo toga što je Andrić doživio na vlastitoj koži, značilo je često puta baš negaciju onog što je intimno želio i htio. Sve je to ostavilo svoj odraz i u njegovoj prozi koja potječe uglavnom iz onog razdoblja kad je Andrić kao mlad čovjek prikupljao dojmove i prva iskustva koja je kasnije prenio u svoj zreli rad i djelatnost. U noveli »Bršljan« možda je najbolje pokazan umjetnikov život. Motiv je muzički intoniran u jesenskom ugođaju:[11]

»Da li je čovjek, kad gine od čežnje, tužniji od ove prirode, koja zimu osjeća tako blizu, a proljeće tako daleko... Oboje se nadaju proljeću, a ono ne dolazi, dugo ne dolazi...«

U umjetniku se zameće borba. Da li se prepustiti raspoloženju prirode, ili zaroniti u zbilju i njezine probleme:

[10] ibid.
[11] »Bršljen«, 57.

»Sumorno svijetlo ovija srce velom tuge, hladni mu vjetar ispjevulji jesenju uspavanku, a mašta te nosi u predjele sanja... Ali duša je željna zbilje ... života.«

I u tom času naiđe pisac na bršljan koji drhtulji sam na zidu. Uzima ga i stavlja u sobu. Idilu naglo prekida zbilja. Čuje se plač seljaka koji traži po selu liječnika za ženu koja mu se porađa. Nitko neće da ide. Svi ga odbijaju. List je bršljana ostao svjedok toga. Doći će proljeće, sve će biti zeleno, ali bršljana više neće biti. Ostat će njegov suhi list kao zalog svega što je prošlo:

»Od njeg mi je eto ostao još ovaj jedini uvenuli, suhi list, što ga čuvam kao zalog davno minulih uspomena koje ostadoše na njem trajno i neizbrisivo zapisane. Iako nad njima srce u davno preboljenom bolu još uvijek katkad razočarano drhtne, ipak se k njima počešće tako rado vraćam.«

Ostaje na kraju vječno prisutan moto cjelokupnog Andrićeva stvaranja:

»Škripi đerma – a tko je to na bunaru?

Da – tko grabi iz njega naše dobro«.

Srijem i Bačka, njihova mukotrpna prošlost i snaga te crne naše zemlje, uvijek ponovo uzbuđuju umjetnikovo srce. Koji put se i on sam, gledajući naš divni ravničarski kraj, osjeća prpošan i vedar kao priroda i srijemska berba u njoj:[12]

»Najvolijem ovo naše srijemsko selo, kad šljivici cvatu, a po baščama se i po njivama ori seljačka pjesma, kao da milinje prosipaš po tom prvom proljetnom zelenilu, što dršće po brazdama, lejama i puteljku, kojim ti noga gazi.«

»Ideš a oko tebe vrije mladost, snaga, toplina, kakve nigdje na svijetu nećeš osjetiti do u okrilju ovih naših bijelih sela, vedrih i nasmijanih ko rumeni obrazi pupolj-djevojke, kad te pogleda, a u oku joj nešto zacakli, zatreperi....«

*

Andrić je zbiljski vjerovao u sve ono što je činio i isto je tako iskreno ljubio sve ono u što je vjerovao. Zato cijeli njegov život predstavlja istinsku poemu čovjeka koji je svijest o samom sebi i svom mjestu u jednom vremenu, prenio u narodni duh, postavivši sebi životni cilj: služenje vlastitom narodu. Pritom nikad sebe nije smatrao ni u čemu izuzetnim. Postojano i ni od koga nukan, stajao je na braniku svojih ideala, čak i onda kad mu više nitko nije davao podršku. Znao je da je samo jedno zrnce praha koje će život odnijeti jednom u nepovrat:

[12] »Kad šljivici cvatu«, 168.

»U blatu leži kukuruzovina, leži, šušti i uzdiše. Bog zna, ne šušti li to svršetak njene priče, kao da govori: »Gle, Zorka nas je dala životu, da niknemo iz zrnja, koje je ona prosijala, ona nas je okopavala, brala, rezala i vezala u snopove, pa sada ovako u blatu i truleži svršavamo. Preko nas prenijela ju je danas sreća života njena. Ali nije li i ona sama zrno, koje je sudbina uzela u svoje ruke i bacila u ovu novu brazdu života njena, da jedamput isto tako istrune, kao i mi u ovom blatu?«

Istina je, da je Andrićevo zrno života istrunulo, ali njegova velika djela gledamo danas svi. Dogodilo se ono što se obično događa našim umjetnicima. Odgovor o njihovom značenju došao je kao i uvijek, tek nakon njihove smrti.

POEZIJA ANTE JAKŠIĆA

(Uz 35-godišnjicu rada)

Život mi nije mnogo dao:
batinu i praznu vreću,
sarkazmom mi se nasmijao:
»Idi i traži sreću!«

I

Hrvatsko-šokački pjesnik Ante Jakšić rodio se 22. travnja 1912. godine u Bačkom Bregu, zadnjem našem šokačkom mjestu uz mađarsku granicu u Bačkoj, kojoj je rano preminuli bunjevački pjesnik Aleksa Kokić pjevao:

Ravan ploda bez kraja,
Mriši brazda, poljski cvit.
Nebo plavo puno sjaja,
Vedre pisme, sriće svit.

(Bačka)

Na potezu od Sombora, jednog od tri sjedišta hrvatskog naroda u Bačkoj, (Sombor, Subotica, Novi Sad) – pa uz Dunav, leži to mjesto. Preko livada, polja i voćnjaka, uz drvorede jablana i topola, vozi vas romantični vlak prema njemu:

Vlak dahće žurno kroz poljane žitne,
i kao zmija za njim mili pruga,
otvara jutro oči drijemne, sitne,
i ptica prhne pospana iz luga.

(Povratak u rodno selo)

– sjećat će se pjesnik te male željeznice iz ranih dana koja ga je nosila iz njegova mirna i pitoma mjesta u svijet i školu.

Dalje od Jakšićeva mjesta vlak ne ide. Preko granice, nepuna dva kilometra, ostaje još samo jedno mjesto u »Bajskom trokutu« gdje žive Šokci. To je Santovo, za koje kronika priča da su njegovi šokački stanovnici prešli u 19. stoljeću na pravoslavlje, samo da ne bi u crkvi morali moliti na mađarskom.

Zato dok su se Bunjevci kompaktno doselili samo u dva bačka kotara: u Somboru i Subotici i između njih (Bajmok, Svetozar Miletić i Čonoplja), za to je vrijeme podjednaki broj (oko 20.000) Šokaca naseljen s jedne i druge strane Dunava u Baranji (Batina i Darda) i u Bačkoj (Bački Breg, Bački Monoštor, Sonta, Bač, Vanjska, Bođani, Plavna i Bačko novo selo), zauzimajući tako dva baranjska i četiri bačka kotara.

To je svakako razlog da i danas Šokci žive u veoma dobro sačuvanim govornim i folklornim zajednicama, jer dobar dio stanovništva potječe uz doseljeničku struju nakon odlaska Turaka, još od onog prvobitnog stanovništva koje je naselilo taj teritorij u doba Velike seobe na Balkan.

Pjesnikovo rodno mjesto, Bački Breg, zvalo se još od davnine »Bereg«. Bilo je u prvo vrijeme pustara. Taj su naziv stavljali plemići uz svoju titulu. Mjesto potječe iz 14. stoljeća, a prvi popis bačke županije u 17. stoljeću, pokazuje da je mjesto imalo već 12 obitelji koje su imale slavenska prezimena. U 18. je stoljeću osnovana i prva župa sv. Mihaila.

Poetska je tradicija Bačke velika. Od prvog značajnog pjesnika Ante Miroljuba Evetovića u 19. stoljeću, pa sve do najboljeg bunjevačkog lirika prije rata Alekse Kokića, uz njegove Subotičane Antu Sekulića i Jakova Kopilovića koji i danas aktivno stvaraju. Ovima se pridružuje i »šokačka pjesnička grana« koju čine naš Ante Jakšić i rano preminuli i na žalost, posve zaboravljeni lirik iz Bačkog Monoštora, jednog od najvećih šokačkih sela, Stipan Bešlin, koji je u hrvatsku književnost ušao još 1939. pjesmom »Sombor« u kojem će gradu 1931. ugledati svjetlo dana prva Jakšićeva zbirka pjesama. Tom gradu pjeva Bešlin:

> Glomaznost tornjeva, blistanje trave rosne,
> pramovi mraka u krošnjama sanjaju.
> Vršci su kuća sitni i blijedi
> i u pjenušavo rumenilo uranjaju.

Ispričati Jakšićev život u svjetlu njegova rodnoga tla i kraja iz kojeg je potekao ima velikog smisla za razumijevanje njegove poezije, koja u sebi nosi duboko usađene poetske slike bačke ravnice. Samo ne radi se tu o onoj vrsti utjecaja koji bi svatko mogao lako otkriti na jednostavan vizuelan način. Bačka ravnica i stalni motiv povratka njoj u Jakšićevoj poeziji nosi u sebi jedan poetski svijet kojem su duboka životna filozofija i pjesnikov pogled na svijet stalna prisutna podloga. To su već zarana otkrili u Jakšićevoj poeziji i neki kritičari. Tako dr Josip Andrić, Šokac i nestor bunjevačko-šokačke ideje u hrvatskoj književnosti još od prije rata, otkriva da u Jakšićevoj poeziji:

»Rodno selo, kuća, otac i majka vežu pjesnikovu dušu uz nezaboravljeni rodni kraj koji on u sebi nosi s neobičnom snagom osjećaja i čeznje«.

Zato će biografska metoda istraživanja pjesnikova života i rada značiti mogućnost da njome otkrijemo njegova gledanja na svijet oko sebe i ljude u sklopu životnih okolnosti u kojima se Jakšić razvijao kao čovjek i pjesnik. Ona treba da otkrije one životne procese i situacije koje su dovele pjesnika do takva iskustvena svijeta, jer je to formiralo i njegovu poeziju. Tek na taj način takva će nam metoda istraživanja omogućiti da izađemo iz krute registratorske sfere, jer podaci dobiveni o pjesniku, neće imati više faktografsko već idejno i filozofsko značenje za razumijevanje njegove poezije.

Potrebno je na kraju dodati i ovo. Suvremena evropska nauka o književnosti veoma oprezno dovodi u svojoj analizi književnika i njegovo djelo u međusobnu vezu, što je posve ispravno, buduci da je umjetničko djelo svijet za sebe. Ipak takvo gledanje odnosi se u prvom redu na one produkte i predstavnike evropske književnosti, koji su mogli zahtijevati takav pristup. U našoj književnosti, u kojoj je odnos uzroka i posljedice imao daleko direktniji učinak nego u Evropi, istraživanje pjesnikova života imat će uvijek svoje određeno značenje.

No vratimo se konačno opet našem pjesniku.

Djetinjstvo je proveo Jakšić u svom rodnom mjestu. Šestorazrednu osnovnu školu završuje 1924. godine. Tada prelazi na učenje zanata, koji napušta i odlazi u sjemenište biskupa Budanovića u starom središtu bačke županije, gradu Baču. To je ujedno prva velika prekretnica u pjesnikovu životu, koja će otvoriti intimni proces zavičajne utjehe i vraćanja toplini i jednostavnosti domaćeg ognjišta, u pjesnikovu srcu. Ali nije to i jedini elemenat u njegovu razvoju. Duboke tragove u dječačkoj psihi ostavlja od najranijih dana borba za život i siromaštvo u roditeljskoj kući. Tomu će se pjesnik često navraćati u toku svog rada. U tom kompleksu ranih briga i pretjerane dječačke ozbiljnosti, svijetlit će likovi njegovih roditelja, koji će mu kasnije u doba surovih iskustava s ljudima donositi smirenje. Posebno će se tada isticati lik majke i njena simbolizacija za sve toplo, sigurno i neizmjerno ljudski vrijedno i blago. To će stvoriti osnovu kasnijeg Jakšićeva pjesničkog mentaliteta. Bijeg od svijeta u tišinu vlastite poezije srca i duše, samo je poetska simbolizacija i slika topline majčinog krila i povratka njemu. Čak bismo smjelo mogli nazvati cjelokupnu Jakšićevu pojeziju poezijom povratka u majčino krilo. Potvrdu za takvo gledanje nalazimo u bilo kojem primjeru iz pjesnikova rada:

»Majko, mi nijesmo krivi što smo promašili želje svojih roditelja jer su u nama procvjetale crvene ruže obmane i zatinjale strasti za ništavnom i toliko puta oplakivanom srećom i radi nje mimoiđosmo i njihove i svoje ciljeve... Život nas je zapljuskivao, i gdje smo mislili da će iznići cvijet, ozelenio se pocrnio: trn!... O, ja vrlo dobro znam da se ne možeš, majko, da načudiš mome rasuđivanju i poimanju svijeta i da u meni ne poznaješ ono nekadašnje tvoje dijete...«

Očev lik, koji je bio mlinar, javljat će se manje od majčina, ali zato od uvijek znači dubinu života i prozrenje smisla patnje i siromaštva ovdje na zemlji:

Moj otac je bio siromah cijelog svoga vijeka,
Imo je žuljave ruke i uvijek isto odijelo,
Noću je radio mnogo: nosio džakove teške,
I žito sipao jedro u mlina crno ždrijelo!

I on je slušao šumor vode, vjetra i klasja,
Život je iskonskom snagom širio u njemu krila,
Opet je cvrkute čuo čilih, plašljivih ptica,
U dušu teko je život iz tajnih zemljinih zila...

(Moj otac je ponekad sjedio uz prozor i čitao Sveto pismo)

Idila očeva lika javit će se zato jedino onda kad se opis bačke prirode uplete u rana pjesnikova sjećanja na njega:

A kada sunčani sjaj obasja drvena vrata
i ganut s ljepote kraja postaneš i sam pitom,
ugledat oca ćeš mog na pragu starog mlina,
gdje gleda idu l' drumom kola krcata žitom.

(Mlin)

Ta dva lika, majčin i očev, jedan simbol nježnosti i zaštite, a drugi oličenje životne mudrosti i iskustva, postaju od najranijih pjesnikovih dana uporište njegove mlade duše i njegovih ranih poetskih snatrenja.

Inače dokumenti o pjesnikovu razvoju mogu se pronaći razasuti po svim njegovim djelima, i poetskim i proznim. U ovim je zadnjima pisac imao mogućnost da progovori o mnogo čemu što je kasnije formiralo njegove poglede. I bez obzira o čemu nam bude govorio, javljat će se uvijek isti dojam: teškoće i brige oko školovanja, razlike između siromašnih i onih »ispeglanih« u školi, nestrpljiva želja da prestane biti teret u kući svojim školovanjem, obaveze i uskrate sestre koja ga uzdržava u gradu, sitne i svakidašnje nepravde u školi i na koncu razočaranje, jer i sa diplomom ostaje bez dekreta i ne može roditeljima pomoći. Sve su to misli iz njegova romana »Maturant«, gdje opisuje svoje rane dane. I ne samo to. Briga za životnu svakidašnjicu nije samo osobna u pjesniku. Ona se javlja uvijek onda kad ga misli navode na rodni kraj:

»Bijeda i sirotinja pritisnula je seljačke ruke, sada im je siromaštvo sestra, a nezadovoljstvo brat. Kretnje su im tiše i izgleda da se boje svoje sjenke. Porez ih je ispio, usjev slabo rodio, kiše su poplavile nadanja i želje skromnih srdaca i sada im je umor u pogledu i mislima...

Djeca pište kao gladna godina, majke ne smiju da ih otvoreno pogledaju nego ih zavaravaju šarenim lažima, djevojke zanemariše svoje lice i kose, momci nose pokrpane haljine i stide se sebe samih...

Zamukoše pjesme milopojke, snuždiše se kuće kao starice u zoru i crna slutnja slegla se nad selom.

Burazi škripe, blago strahom gleda prema livadama, a jeziva večer silazi s brda da zakuca na vrata selskih kućica...

Vraćam se kući tužan i neraspoložen.«

Školovanje je opet pritisnuto težinom odlaska od kuće, nestajanjem one tople obiteljske sredine iz života još nedavna djeteta. Stalna misao na nježnost majke i sestre, činit će smještaj u internatu još nesnošljivijim. Pjesnik je već tada seminarac. Prva četiri razreda gimnazije polazi u Subotici, a 5. i 6. r. prelazi u isusovačku gimnaziju u Travnik, dok je 7. i 8. dovršio u Somboru.

U tuđini doživljava prva iskustva:

»Ovdje je sputano, stisnuto, pa ne vidim ni kako sunce zalazi. Tu su kuće visoke, čistina, ljepše nego kod nas na selu, ali sve nekako hladnije, iz njih odiše bojazan, nepovjerenje.«

Na koncu dolazi zaključak koji će se ugraditi jednom zauvijek u Jakšićeva poetska reagiranja na životnu stvarnost i život u kojem će pjesnik ostati vječno samac:

Ja nisam našao brata, ni sestre, ni oca, ni majke
u tuđem svijetu. Nema na tuđim poljima cvijeća,
Lažne su oholih ljudi odurne, ogavne bajke
Da u tuđem hramu i za nas gori svijeća...

(U tuđem svijetu)

Pa ipak kasnije kad budu prohujale godine, a pjesnikova kosa postane bijela, pored sve strogosti seminarskog života, pjesnik će se ipak navraćati na te dane. Bit će to dani sumnje i patnje, kad je posve nestajao sklad između pjesnika i svijeta. Tad će se pjesnik sjetiti dana kad je duša čista i mlada, disala svježinom prvih stihova. Ponovni povratak u djetinstvo i nepovredivu čistoću prvih dana, vratit će i na pjesnikove usne zaboravljenu molitvu:

»Počimam i ja da se molim, ja koji sam već zaboravio molitvu. O, kako je bilo lijepo kada sam i ja nekada s njima s istim osjećajima, s istim željama i mislima klicao Gospodinu... Kako li je nekada bilo lijepo, i kao da mi neko reče, učini mi se da taj narod ima više smisla, da taj narod mnogo više razumije Boga od svih nas, koji smo zaplovili gradovima, da se odademo nauci i kulturi, ali gdje smo otrovali srce i dušu, gdje nam se počela da gasi i vjera...«

Nekako u isto vrijeme javlja se u travničkom sjemeništarcu želja za pisanjem. Bilo je to u piščevoj 17. godini. Jakšić se prvo javlja u šapirografiranom đačkom listu »Travničko smilje« 1929. godine.

I u tim ranim podsticajima, nagnućima k pisanju, u tim prvim impresijama bačenim na papir i složenim u stihove, u tim nježnim đačkim izljevima, nalazimo već sukob pisca i stvarnosti. Javljaju se i prve sumnje u pjesnički poziv. Ima li pisanje uopće smisla? Taj osjećaj, koji je pisac osjetio odmah u početku, ući će u filozofsku podlogu njegova zrelog rada. Umjetnost će tada tješiti pisca i ljude, davat će mu vjeru u duhovni svijet i njegove vrijednosti, brisat će patnje i svakodnevnu životnu težinu. Toj početnoj i neravnopravnoj borbi sa silinom života i materijalnih zahtjeva i potreba, koje su se javljale već u najranijim danima, suprotstavit će se pjesnik krhkošću svojih prvih redaka. Zato se i javljaju sumnje:

»Janko je mislio, ima li zbilja smisla njegovo pisanje pjesama. Tko ima od toga ikakve koristi. Koga će zanimati, što ga muči i što ga boli, tko će se osvrnuti na njegove snove i njegove uzdahe . . . Ali u njemu je govorio neki glas da kroz vlastitu bol otkriva ljepotu duše i da čovjek mora osjećati potrebu za tom ljepotom.«

Pjesnik počinje surađivati u časopisima kojima šalje svoje prve lirske radove. Prva mu je tiskana pjesma bila »Kišna pjesma« u srednjoškolskom časopisu »Mladost« 1930. koji uređuje profesor Antun Barac. Uz Jakšićevo ime nalazimo ovdje i: Ivu Frola, Mirka Jirsaka, Ivu Kozarčanina, Vladimira Nazora, Olinka Delorka, Vladu Kovačića, Jeronima Kornera, Šimu Vučetića i Ivu Balentovića. Iz tog nam vremena potječu i prve poruke uredništva mladom pjesniku:

»Mater Dolorosa« je lijepa pjesma, samo je nešto razvučena. Stegnite je nešto i popravite neke nezgrapnije stihove, pa ćemo je štampati.«

Ulaskom u časopis »Luč«, godine 1932. koji je i bio osnovan u smislu Mahnićeva preporoda katoličke kulture u Hrvatskoj, Jakšić se priključuje najmlađoj generaciji hrvatskih katoličkih pjesnika. To su bili: Jeronim Korner, Ivo Lendić, Ivo Balentović, Aco Kokić i Mate Meštrović. Od tada pa sve do danas Jakšić će kao posve izgrađeni pjesnik surađivati gotovo u svim časopisima i listovima svog vremena: Krijesu, Obitelji, Hrvatskoj prosvjeti, Hrvatskoj straži, Nedjelji i u svim kalendarima od Danice, sv. Ante, Gospine krunice itd.

U isto će vrijeme ući Jakšić kao šokački pjesnik u časopise i listove vezane uz domaće područje. 1933. godine javlja se u »Bunjevačkom kolu«, »Subotičkoj Danici« i »Subotičkim novinama«, a kad je osnovano 1935. »Klasje naših ravni« u Subotici, postaje Jakšić uz pjesnika Kokića i Sekulića i još početnika Kopilovića, najistaknutijim pjesnikom šokačkih Hrvata u Bačkoj.

Paralelno s pjesnikovom suradnjom u listovima i časopisima, javljaju se i njegove prve zbirke pjesama, kojih do danas ima ravno devet. Između prve i zadnje je poetski raspon od 35 godina (1931–1966), što već samo za sebe dovoljno govori o pjesnikovoj produktivnosti.

U toku svog službovanja po provinciji javlja se Jakšić i u drugim regionalnim listovima. Tako ulazi u dalmatinske listove za vrijeme svog službovanja kao mladi profesor na Badiji, a u bosanske, kao profesor u Tuzli.

Uoči drugog svjetskog rata njegovi prilozi ulaze i u »Hrvatsku smotru« i »Hrvatsku reviju«, zagrebačke časopise.

Pjesnički mu je rast intenzivan i prodoran. On postaje registracija svakog pjesnikova doživljaja. Uz polete mladosti i zanose duše, javit će se i prvi tragovi gorka okusa života. Podići će se sjećanja na studentske dane u Zagrebu koji su obilovali neimaštinom i stalnim odricanjem, kad je trebalo često dijeliti s kolegama i zadnje što se ima. Miris menzi, siromaških studentskih sobica i nadmene gazdarice koje ne vide svijet malih i siromašnih ljudi, sve će to ulaziti neprimjetno u psihu našeg pjesnika, postajući trajnim fondom njegove buduće pjesničke riječi. Spoznaje se tada počinju mijenjati. Prvi se idealni zanosi povlače u tminu pred životnim istinama. Suočen izbliza s ozbiljnošću životnih situacija i svakodnevnih briga, Jakšić piše u tišini svoje seljačke sobe ove ogorčene retke:

»Ovi mali, priprosti ljudi, koji su vječito siromašni, uprljani i gladni, ti ljudi su sve gledali kroz prizmu novca i za njih je novac bio sve. Miško je dobro vidio, da naš seljak nije tako idealan kao što ga u romanima opisuju, da je on mnogo lakomiji od bilo kojeg intelektualca i da nastoji na svaki način kako će se što prije obogatiti. I tek kad se obogati, budi se u njega i nacionalizam, tek tada postaje onaj »idealni hrvatski seljak kojeg su izrešetali i izvarali svi političari, svi kaputaši!«

Ovi gorki navodi o našem narodu utisnut će se kasnije i u Jakšićev stav prema domaćoj inteligenciji, koja zatvorena u sebi, ne čini ništa da tom narodu pomogne da ne bude takav:

»Među našim intelektualcima« – pisat će još 1935. Jakšić – »mi imamo spremnih, stručnih i sposobnih ljudi, ali sa jednog šireg, društvenog stanovišta, to su neiskorištene snage. Ti ljudi služe samo sebi, oni su bez prave orijentacije, bez kompasa, bez socijalnog instinkta: razasuti a nepovezani, žive od naroda a da rijetko kad dolaze u prisni dodir s narodom, žive u eri potresa, a zaklanjaju glavu u pijesak. Žive u doba kad je socijalna akcija najnužnija, a oni te akcije nemaju.«

S tim u vezi javit će se piščeve misli o funkciji i društvenoj ulozi umjetnosti koju ne smije ni jedan pravi umjetnik zapostaviti u svom stvaranju. Dostojno mjesto života i njegovih problema u književnom djelu potvrđuju u istinskom umjetniku snage koje će otkriti čovjeku put k svjetlijim i plemenitijim stremljenjima ljudske duše, k onom savršenom kompleksu duhovne stvarnosti, koja je zadnji cilj postojanja svega pa i umjetnosti:

»Čovjeka je potrebno izgraditi, i onaj koji ga izgradi, bit će najveći umjetnik i najveći dobročinitelj čovječanstva.«

Zato je književnost ta koja:

»će nam razotkriti zavjesu nad unutarnjim duhovnim sazrijevanjem našeg čovjeka, njegovim idealnim nastojanjima, koja su dignuta do umjetničkog izraza i koja će nam tako ljepotom i plemenitošću osvijetliti dušu, da osjeti jedan ljepši i bolji svijet, koji su skovali u svojoj poletnoj duši naši književnici, živeći često u bijedi, prezreni i zaboravljeni . . .«

Istina je da je danas materijalni interes modernog vremena ugrozio osnovne ljudske duhovne vrednote, pa i potrebu književnog rada, jer se vjera u moral i u viši nadzemaljski život smatraju, u svijetu trenutnih interesa i užitaka, intelektualnom naivnošću. Ipak to ne sprečava umjetnika da nam dade sažetu definiciju svog shvaćanja ljudskih ideala:

»Prema izloženom, izgradnja čovjeka postizava se upoznavanjem vlastitih sposobnosti, upoznavanjem presudnih prekretnica povjesnog događanja, upoznavanjem svetih i divnih Božjih i prirodnih zakona, te nadahnjivanjem, kroz sve to, religijskog uvjerenja, koje će ukazati čovjeku na temelju vršenja njenih pozitivnih propisa, pravi smjer njegova djelovanja i njegova života.«

Zato, usuprot teških spoznaja još u prvoj fazi rada, pisac ne prekida vezu sa selom i s narodom. Nastoji ga dublje upoznati, osjetiti njegov život i potrebe. Piše o njemu. Upoznaje njegovu kulturu i običaje. Znat će se, kad to bude potrebno, i kritički osvrnuti na svoje Šokce. Možda je baš onda pjesnik osjećao najjaču povezanost s njima kad je govorio o njihovim manama:

»Šokci su veseljaci, ali spori i neodlučni, htjeli bi nešto, ali pristupaju pothvatima tek onda, kad ih netko stalno podsjeća i kada ih vodi i nagovara. Daroviti su i sposobni, ali nemaju u sebe dovoljnog povjerenja i sami sebe podcjenjuju.«

Sve će to konačno učiniti da ćemo kasnije u pjesnikovu stvaranju osjetiti sublimiranu dragu domaću melodiju. Ona će neprimjetno ući u njegovu poeziju kao njen stalni psihološki osnov. Pratit će je u motivima i bojama neba, ognjišta, ptica, žita, sunca, jeseni i domaćeg krajobraza. Njome bit će jednom za uvijek dani formirani okviri i sredstva Jakšićeve poezije, pa i onda kad se gradska problematika bude nametnula piscu svom svojom snagom. Trag intimne osvijetljenosti i bačkog kraja ostat će i onda skriveni u njoj. Tematski se zato ta poezija neće nikad jako proširiti. Nikad to neće postati neki veliki svijet. U njemu će jedan pol nesumnjivo činiti domaća gruda, koja će izlaziti iz piščeve potrebe da ostane vječno čisto dijete, dok će drugi pol u njegovoj poeziji izrasti iz naših dugih provincijskih noći koje su tjerale našeg pisca u svijet, trbuhom za kruhom. U tim časovima i noćima dugog životnog trajanja i patnje, njegova će poezija stalno tražiti daleki izvor domaćeg neba i utočište u domaćem obiteljskom krugu. Zato će opet negdje u predahu, u nekom našem zaboravljenom gradu, pjesnikovo srce osjetiti da još uvijek može voljeti. Ili je sve to iluzija koju briše noć. Ostaje posustao pjesnik, zanesen, na čas novom nadom, da bi ubrzo za tim osjetio nemogućnost ostvarenja ideala:

Smiju se gusle i dršće zeleno lišće, i ruka
k ruci tvojoj se pruža, i željan sunca sam opet,
opet voljeti mogu, probudilo srce se moje!

Al tebe za stolom nema. Gusle se cere i kunu.
Po stolu prolito vino. Jutro se jezivo budi.
I opet ulice, ceste, vlakovi, stabla i ljudi.

(Godinama prolazim)

II

Razmotrit ćemo najprije piščeve napise o pojedinim piscima, jer nam oni pored toga što pokazuju njegov ukus i ideale, daju mogućnost da pratimo, kako ih je pisac primjenjivao u konkretnoj poetskoj situaciji, kad je pisao o pjesnicima svoga vremena.

U napisu o Sudetinom stvaranju, u povodu 10-godišnjice njegove smrti (1937), Jakšić je imao prilike da progovori o piscu koji će biti kasnije istican i kao njegov vlastiti poetski uzor. Zato slučaj pjesnika Sudete pokazuje svojim životom i smrću, mogućnost da pjesnik u svom stvaranju otkrije duboke i gorke istine života i da ih pobijedi svojom vlastitom poezijom. Tada patnje na zemlji, poezijom duše, dobivaju transcedentno značenje:

»I on je uvidio, da njegove boli nastaju u vremenu, da bi dolazio ovdje do neke sreće u prostoru, ali sreće ovdje za njega nema! On se mora osloboditi i prostora i vremena, dići se u čistu duhovnu sferu i ondje zasjati čistinom i ljepotom!«

Zato je Sudeta začetnik modernog katoličkog poetskog izraza u Hrvata, jer je u svojoj poeziji dao istinsku religioznost, pročišćenja i uzvišenja jednom velikom i savršenom biću – Bogu. To čini njegovu poetsku emociju produhovljenom i duboko misaonom, a to baš treba dati lirska pjesma. Osim toga, Jakšić je imao mogućnost da progovori o vlastitom shvaćanju religioznosti, što će kasnije ući kao idejna osnova za shvaćanje religioznog osjećaja u njegovoj vlastitoj poeziji. Sudetina religioznost nije apstraktna i otuđena od ljudi. Ona ne čini pogreške onih katoličkih pjesnika koji su religioznost izrazili u potpunoj odsutnosti ovog našeg života i njegovih problema. Zato je baš Sudetina poezija duboko ljudska! Ona prati čovjeka u njegovu ovozemnom trajanju i to daje poetsku i religijsku snagu Sudetinu stvaranju. Zato su Sudetine pjesme ljudski tople, jer su nastale u priprostoj jednostavnosti osjećaja:

»U katoličko lirici Đuro Sudeta ide među prve s potpunim pravom, jer je pokazao kako se i o religioznim osjećajima može pisati umjetnički i kako je religioznost jednog bića viša i uzvišenija, što je bliža svakidašnjem stvarnom životu. On je produhovio svoj život, unosio je Boga u sve čega se doticao i zbog toga je on pravi pjesnik života u koji je unosio Boga bez ikakvih predrasuda!«

Osim toga privlačnost Sudetine poezije leži za Jakšića i u putu koji je ona prošla u svom razvoju, od sazrelih emocija, pročišćenih duhom, do njihova misaona sređenja u pjesme koje kao zaokružene cjeline, nose osnovnu pjesnikovu emociju i njezino rješenje. Taj isti put prolazit će

i Jakšićeva poezija u svom stvaranju, pa se sva njezina problematika može svesti na to koliko je ona u tomu uspjela. A ona je uspjela, u svojim najboljim primjerima, savladati sve popratne negativnosti umjetničkog izraza naše katoličke poezije i tako se staviti uz bok poeziji Đure Sudete.

Pritom treba još jednu stvar imati na umu.

U ovakvoj izgrađenosti religijskog i umjetničkog gledanja, u Jakšićeve se književne poglede nije više mogla smjestiti nijedna književna pojava ili pojedinac koji bi joj bili divergentni. Tako je bilo baš s poezijom njegova literarnog vršnjaka Dragutina Tadijanovića, koji je izdao svoju prvu zbirku: »Dane djetinjstva«. Jakšićev pogled jednom zauvijek, kao u Sudete, okrenut visinama, ostao je do danas isto tako i formalno zaokružen i dogotovljen u njegovoj poeziji, pored svih varijeteta unutar uvijek istog poetskog gledanja i osjećanja. Te su činjenice bile sudbonosne za ocjenu Tadijanovićeve poezije, koju je Jakšić negativno ocijenio. Jednostavnost Tadijanovićeva izraza, jednom već primljena u Sudete, ovdje je odbijena, jer ne dovodi do one uzvišenosti koju traži duhovni pogled. Jakšiću se činilo da baš tu spiritualnost negira nova faktura Tadijanovićeve poezije, kojoj nedostaju svetost i ozbiljnost umjetničkog čina:

»Mislim, ako već ništa drugo, a ono svaki čitač lirike traži u pjesmi neko ugodno iznenađenje, koje se u njemu može pojaviti nenadanim otkrićem ljepote što je u njemu bila nesvjesno pritajena i sada ju je on odjednom našao u pročitanim stihovima kao neko ugodno otkriće.«

Osim svega toga, poezija mora biti i formalno savršena. Istina je doduše, da su naše riječi u stvari tamnice naših osjećaja i stanja i da nam ne daju da iznesemo vjerno sve ono, što doživljavamo u sebi. Ali baš zato, jedino što možemo, to je da poeziji damo što uzvišenije ruho, da bismo što dublje mogli nazreti njezinu bit. Baš to svojstvo ne posjeduje Tadijanovićeva poezija po mišljenju Jakšićevu. Njemu se činilo da baš te zahtjeve ona negira. Zato se i doima kao nedoživljena jednostavnost ili kao težnja da se na silu bude originalan:

»Neko može biti originalan, ali ako je ta, nazovimo, originalnost samo negacija već poznatih zahtjeva na polju izvjesne umjetnosti, ako ona nije kadra nadomjestiti ono što obara, nego ostavlja još poslije svega prazninu, onda ta originalnost ne može značiti ništa pozitivno iako ona može biti dokument nečijeg ličnog nastojanja.«

Tako je kritika Tadijanovićeva poetskog početka, ponovo potvrdila Jakšićeve pozicije prema umjetničkom stvaranju i formalne korijene njegove poezije. Dakako, da sve što je ostajalo izvan toga, nije više moglo ući unutra. Zato je Jakšić svoju dosljednost u tom pravcu pokazao i onda kada je pisao o pjesnicima koji su mu idejno bili posve srodni. Takav je bio slučaj s Kokićevom poezijom o kojoj je Jakšić pisao povodom pjesnikove prerane smrti 1940. godine. Premda je danas bački pjesnik Aleksa Kokić, sigurno jedan od tvoraca modernog katoličkog poetskog izraza, Jakšić je i u njegovoj poeziji pronašao opasnost od pretjerane jednostavnosti, koja bi mogla povrijediti prave izvore njegova poetskog bića. Zato o Kokićevoj poeziji Jakšić veli:

»To je više prijateljsko vraćanje zemlji nego s unutarnjim preobraženjem izgubivši vjeru u smisao borbe na intelektualnom području, to je gledanje izvana, umjesto da ta zemlja i taj život progovore puninom tajnog začeća u zemljinim grudima. Deskripcija je potisnula dubinu, blagdanska slika patničko lice radnih dana!«

Strah od pretjerane jednostavnosti krije u sebi onu tradicionalnu retoričnost i uzvišenost bez koje nekad nije mogao biti katolički poetski izraz. To je svakako opteretilo i Jakšićeve poetske poglede kad je pisao o nekom drugome. I ne samo to, tradiciju tog opterećenja, po kojem se ljepota postiže samo velikim riječima i uzvišenošću, osjetit će Jakšić i u svojoj vlastitoj poeziji, u onim časovima kad bude ta ista retoričnost gušila iskreni pjesnikov izraz i emociju. Tad će pjesnik pribjeći mnogim pojednostavljenjima, kontrakcijama i inovacijama u svom izrazu kojima će suzbiti vlastitu početnu retoričnost. Zasad u prvoj fazi te probleme kao da Jakšić još nije imao na umu. Zato on odbacuje težnju za onim svakidašnjim i vanjskim u poeziji koja može pjesnika dovesti do naivnosti, da ne vidi tada stvarne probleme onoga o čemu piše:

»U pjesmi »Ljudi nizine« iznesena je suzdržljiva tuga i radost, u njoj je, možda namjerno, previđena druga strana našeg čovjeka, strana koja otkriva svu našu lijenost, nemarnost, svu taštinu i bahatost bogatih salašara u kicoški dotjeranim čizmama.«

I na koncu pristupa Kokićevoj poeziji, Jakšić donosi svoj sud o poeziji kojem će ostati njegov poetski talenat vjeran do današnjeg dana:

»Ljepota pjesme nije u tome da izricanje osjećaja bude u ovom ili onom obliku pred nama izneseno, nego u tome da mi oćutimo da je to izricanje od srca i prirodno, da je osjećanje nadahnuto plemenitošću i toplim pregaranjem.«

Sudbina Jakšićeve poezije u našem vremenu u vezi je s ovim davnim danima kad je formiran njegov pogled na umjetnost i poetski izraz. Njegova uporna dosljednost, koja je imala svoj utjecaj na tradicionalno obilježje njegove lirike, učinila je svakako da se ona našla danas nepravedno po strani. Za to je vrijeme poezija Dragutina Tadijanovića, dobila svoje zasluženo mjesto u hrvatskoj književnosti. To ipak nije smio biti razlog da je kritika nakon rata prelazila posve ravnodušno preko Jakšićeve poezije koja se dalje razvijala čak i s pojačanim intenzitetom. Ona je i dalje bez obzira na pomodnosti i pravce ispovijedala dosljedno ideale koje je pjesnik nosio u sebi. To je dakako moglo povremeno davati njegovoj poeziji i ton koji nije bio uvijek jednako blizak modernom čovjeku, iako to ne znači da je sama Jakšićeva poezija ostajala uvijek ista, što je gotovo psihološki i umjetnički nemoguće. U nju su ulazili novi materijali, emocije i raspoloženja, koji su dalje u unutrašnjem smislu gradili njegovu poeziju. Sve bi to trebali imati na umu oni koji budu jednom kritički revidirali Jakšićevo poetsko stvaranje.

III

Jakšićevoj se poeziji može pristupiti i s obzirom na ono što su drugi o njoj mislili i kako su joj pristupali u vrijeme njezina nastanka i razvoja.

Dok su gotovo svi Jakšićevi kritičari bili jednodušni u ocjeni idejne podloge njegove poezije i dosljedna religiozna pogleda njezina tvorca, vrijednost same poezije različito su ocjenjivali.

Razlozi su za to bili višestruki.

Ali prije no što izložimo njihove stavove, treba imati uvijek jedno na umu kad se govori o Jakšićevoj poeziji. Njezin osnovni karakter nosi prodor u duhovne predjele čovjekova zemaljskog postojanja, u hermetične predjele naše vlastite duše. Osim toga, razvijajući se kao i sâm pjesnikov život, uvijek za sebe i u sebi, daleko od bilo kakve buke svijeta, Jakšićeva je poezija sve do danas ostala jednako nenametljiva i zatvorena u sebe.

Dakako da sve te činjenice nisu mogli imati na umu oni koji su pisali o Jakšićevoj poeziji u vrijeme kad je ona tek bila stvarana. Bila je to uostalom ponajviše tekuća kritika koja je pratila izlaske pojedinih Jakšićevih zbirki pjesama. Zato ona nije mogla imati uvid u cjelokupni karakter Jakšićeva stvaranja, što je danas i te kako moguće, nakon 35-godišnjeg raspona njegove poezije.

S druge strane, o nekim je Jakšićevim djelima pisano mnogo u srazmjeru s drugima koja su bila manje spominjana. Tako se dogodilo s Jakšićevom novelom »Marijom«, koja je doživljavala prikaze i davno poslije svog izlaženja 1937., kad je pjesnik imao već dvije zbirke pjesama za sobom. Vjerojatno, da popularnost »Marije« leži u njezinoj svojevrsnoj konstrukciji, zato što djeluje modernije od ostalih u Jakšićevoj lirskoj produkciji. Osim toga, u njoj su na lirski način kondenzirane sve piščeve osjećajne projekcije prema dragom zamišljenom biću. To je dalo radnji priličnu dozu difuznosti zbog mnogih lirskih digresija. Sve je to moglo privući pažnju suvremene kritike.

Inače »Marija« djeluje kao ženski lik previše apstraktno i neodređeno. Ona je samo utjelovljenje pjesnikova senzibiliteta i lirske emocije. Valjda je i zato ostala previše blijeda i nedorečena kao lik. I njezina sudbina izlazi iz okvira one određenosti koju joj je pisac namijenio. No sve to i nije važno. Jakšić je u njoj imao mogućnost gledati projekciju svog vlastitog poetskog svijeta i prvih ljubavnih zanosa:

»Susreo sam je, kao što se susreću zaljubljeni pogledi s naivnom djecom, koja pronose plave i bistre oči, u kojima spava dubina životnih pritajenja.«

Njihov susret ne znači ispunjenje želja i intimnog cilja. On je samo lirska mogućnost da pjesnik slobodno sniva i da se dublje zagleda u vlastitu uzbuđenu unutrašnjost, jer realizacija zbivanja, koja su i onako sva svedena na pjesnikovu emociju, i nije više važna. Tomu pomaže i tišina u pjesniku:

»Volim tišine, jer iz njih izviru svjetla mojih želja, u njima potapam i svoju rastuženost kad mi odnekuda naiđu kao različak plavi i osjetljivi dani o kojima u svojoj bilježnici ne znam ništa napisati.

O, ima časova, kada sam tako željan nekog bića pred kojim bih mogao otkriti sve zavjese nad svojim duhovnim dubinama!«

Takvim magličastim pjesnikovim lirizmom u duhovnom snatrenju bit će prekinut daljnji slijed događaja. Otvorit će se intimni svijet romantičke pjesnikove inspiracije. Neispunjeno rađa čežnju, koja tinja u pepelu sagorjelih misli i nadanja. To su izvori njegova pisanja. U pjesničkom snu gledat ćemo ono čega nema u stvarnosti. Zar nije još Shakespeare rekao, da je naš život od sna satkan:

»Pa ipak, kako je ponekad lijepo, kada se sjetim da su u meni sagorjele lijepe misli, velike želje, kao što uvenu veliki, bijeli cvjetovi, a da ih nitko ne ubere, nitko iz neposredne blizine omiriše.«

I opet se u pjesniku javlja onaj stari grč o kojem je već jednom govorio: nemogućnost nalaženja izraza za vlastita poetska stanja:

»Htio bih da svu ljepotu osjećaja, svu svoju želju pretočim u nezgrapna slova na žućkastom papiru... Ali kada napišem tako nekoliko redaka, kad ih pročitam i zagledam se u njih, vidim da su oni samo dim iza kojega se naslućuje plamen, da su oni ljubačasta magla iza koje se nazire svitanje jutarnjih svježih časova.«

Ovakvo svojevrsno otvaranje pjesnikova unutarnjeg lica omogućilo je mnogima da dublje upoznaju intimne ideje i pjesnikova skrivena nagnuća. Tako su mnogi došli i do tajnih poticaja njegova stvaranja. Neki su ih tada prihvaćali, a neki odbacivali već prema tome s kakovih su pozicija ocjenjivali Jakšićevo stvaranje. Neke od tih stavova smo isticali već dosad. Maraković se, na primjer, pitao, kako u katoličkoj poeziji obući apstraktno u pjesničko ruho, drugi su osuđivali opet Jakšićev pesimizam sa stanovišta kršćanske nauke, treće su mučila umjetničko-formalna pitanja njegove poezije. Bilo je i onih koji su smatrali da je Jakšić morao ostati zauvijek u domeni vezana stiha, od kojeg je pisac odstupao ne samo u najnovije vrijeme nego i ranije. Na koncu, neki su smatrali da je formalna strana njegova pjesništva, podređena sadržajnoj. Tako će pisati povodom 15-godišnjice pjesnikova rada Marko Landekić, inače autor jednog od boljih pristupa Jakšićevu radu:

»Jakšićeva lirika ne donosi ništa naročito novo i neobično u izražajnim sredstvima, nego samo sadržajem... U cijeloj Jakšićevoj lirici dojmovi su isključivo sadržajnih sredstava, Jakšić nema pjesama napisanih radi fraza, oblika, stiha: rime i ritma. Nema čak ni pjesama intelektualističkog poticaja.«

Ipak i u tom kompleksu i tim sredstvima prema Landekiću, Jakšićeva je poezija kao lirika religioznog nagnuća, uspjela savladati jaz koji je postojao u njoj samoj, a taj dolazi od težnje njezina karaktera k uopćenosti, koju je ona morala izraziti individualnim pjesničkim čuvstvima, ispunivši tako jednu od osnovnih zadataka lirskog izraza.

Bit će dakako i onih koji se neće složiti s takvom ocjenom. Za neke (Mate Meštrović) bit će Jakšićeva poezija konglomerat neprevladanih utjecaja, od sladunjavosti jednog Šantića, uglačanosti Dučića ili Milana Begovića i religioznosti Sudete ili Šopa.

Trebalo je zato čekati na daljnju pjesnikovu produkciju. Nizale su se Jakšićeve pjesme a s njima i zbirke, prateći Jakšića na njegovu osamljenu putu po našoj provinciji. Slijedi vječna izmjena mjesta na tom putu: Travnik, Badija, Tuzla, Osijek, Bijeli Manastir, Sl. Brod, Gospić, Subotica, Karlovac i konačno valjda zauvijek Zagreb, u kojem je pjesnik živio još kao student, skupljajući prve pjesničke dojmove i doživljaje. Sada ponovno u Zagrebu pjesnik će se sjetiti vlastite mladosti u tom gradu. Sve tadašnje boli i pregaranja neće više osjećati. Ostaju samo laka krila sjećanja:

> Proljeće... Idem Tuškancem i vidim
> na starom mjestu još je ista klupa.
> Tu dvoje sjede. Sad se novo lišće
> u sjaju sunca preliva i kupa.
>
> *(Poslije mnogo godina)*

Osamljen, potisnut, prešućivan, prigrbljen brigama i dnevnim dužnostima, Jakšić ipak nije prestao pisati. Ostala je u njegovu srcu vječno mlada njegova poezija, neki možda davno zaboravljeni Tuškanac, neka aleja pod jesenjim pokrivačem, neko suzno oko ili otrgnut list kraj puta.

I poslije rata izlaze Jakšićeve pjesme uporno dalje. Njima potiče mlada krila da i ona počnu stvarati. Tako se stvara »Glas mladih« u Slav. Brodu. Surađuje u »Vidicima« i »Brodskim novinama«. Tu će sastati svoje učenike, buduće pjesnike. Takav je bio Hinko Zlomislić koji je umro 1967. u tom istom Slavonskom Brodu, posvetivši jednu od zadnjih pjesama Novom Zagrebu. Tko zna, nije li i u njemu zasijala davna žica nekog davnog Jakšićeva Tuškanca. U Gospiću uređuje Jakšić srednjoškolski list »Polet«, a 1953. ulazi u Removu »Liriku«, skupa s Borom Pavlovićem, Ivaštinovićem, Maderom, Quienom i drugima. Vraća se i u Suboticu, u kojoj se nekad školovao. I ovdje surađuje u »Rukoveti« i »Hrvatskoj riječi«. Konačno ovdje u Zagrebu surađuje u religioznim listovima i časopisima. To su: Glasnik sv. Antuna, Crkva u svijetu i kalendar Danica. U Zagrebu izdaje i zadnje tri zbirke pjesama. Još je mnogo toga ostalo u rukopisu (zbirke pjesama, proze i roman). Neke su mu pjesme i uglazbljene (Josip Andrić).

Na kraju, Jakšićevoj poeziji možemo pristupiti i još s obzirom na dva područja: lirsku produkciju njegova vremena i na značenje njegove poezije unutar suvremenog katoličkog poetskog izraza koji se stvarao u razdoblju između dva rata.

Pjesnik Ante Jakšić ušao je u poeziju uoči drugog svjetskog rata, kad je već jedna generacija pjesnika bila posve afirmirana i izgrađena (Vl. Nazor, A. B. Simić, Cesarić, Sudeta, Krklec, Majer, Gervais, Balota i drugi), a druga se isto tako već uspjela gotovo afirmirati (Tadijanović,

Delorko, Kušan, Vladisavljević, Vlado Kovačić i Jeronim Korner). Treću bi onda grupu činili pjesnici Jakšićeve poetske generacije: I. G. Kovačić, Grgur Karlovčan, Aco Kokić, Stjepan Jakševac, Mate Meštrović i drugi. Iza njih moći ćemo već nazrijeti pjesnike zadnje generacije uoči rata, kao što je Jure Kaštelan, koji su se posve afirmirali tek nakon rata.

To razdoblje hrvatske književnosti između dva rata, karakterizira velika lirska produkcija i mnogobrojni i raznovrsni evropski utjecaji kojim je svima manje više bio cilj stvoriti formalno savršenu poeziju modernog senzibiliteta koja bi odgovarala čovjeku moderne civilizacije. Zato je nemoguće i pomisliti da bi Jakšićeva poezija pored sve svoje hermetičnosti, mogla izbjeći sve te utjecaje. Neke smo bili već prolazno i spominjali. Dok je Meštrović pokušao naći direktne poticaje u više pjesnika koji su Jakšiću mogli biti uzor, Landekić je nastojao prikazati Jakšićevu poeziju kao spoj Domjanićeva ljubavna tona i Sudetine religioznosti, ali tu tvrdnju nije, na žalost, mogao i dokazati.

Uostalom, već i sam generacijski prikaz te lirske produkcije, u koju je smještena i Jakšićeva poezija, govori dovoljno sam za sebe. Nešto od opće životne i poetske klime morala je preuzeti i Jakšićeva poezija. No, uza sve ono što smo već iznijeli u vezi s Jakšićevim pogledima na umjetnost i njezinu svrhu, dva su faktora bila ipak odlučna za stvaranje njegove poezije. U prvom redu, to je njegov pjesnički mentalitet koji se razvio u suprotnosti prema svijetu vani, u tišini provincijskih kutaka i daleko od literarnih središta. Druga bi činjenica bila pjesnikova iskrena i uvjerena religioznost koja je duboka osnova cjelokupne njegove poezije. Stoga je baš svrsishodnija sistematizacija Jakšićeve poezije unutar našeg katoličkog izraza između dva rata.

Uzor za takvu podjelu nalazimo u radu Ljube Marakovića, vodećeg katoličkog kritičara u nas. Još 1936. godine on je pokušavao izvršiti podjelu cjelokupne katoličke lirske produkcije u nas u 20. stoljeću.

Tako je i on uočio u tom izrazu tri osnovna tipa.

Prvi je tip izrazito religiozni i otvoreno katolički, jer je inspiriran psalmima i Svetim pismom. Njegovi su predstavnici Izidor Poljak i Milan Pavelić. Oni su unijeli u katoličku poeziju patetičan ton.

Drugu bi grupu činili oni pisci koji znače suprotnost prvoj, jer napuštaju otvoreni katolički ton u izrazu i njegovu patetiku, što opet ne znači da su zato manje katolički orijentirani. Unutrašnji mir izraza i vjersku osvjedočenost, oni kriju u jednostavnosti svog izraza, u smislu za svakidašnje i neznatne stvari i u ljubavi za malog čovjeka-bijednika. Sve to daje poetsku ljepotu njihovu izrazu, a i djeluje na suvremenog čovjeka daleko sugestivnije od patetičnosti, kojoj je često bila u korijenu retoričnost, a ne iskreni osjećaj.

U tu bi grupu došla i Jakšićeva poezija, jer su njezini tokovi nadvladali početnu tradicionalnost i retoričnost u izrazu, pa je patetika prvih stihova sve više ustupala mjesto prigušenosti izraza i udubljavanju u svakodnevne teme života. Jednostavnošću izraza koja je nastajala iz svakodnevne potrebe da se poetski reagira na svijet oko sebe, ona je donosila novi poetski govor modernom čovjeku. Ali zato Ideja nije u

njoj ništa manje prisutna, premda ju je trebalo sve više otkrivati u mučnim situacijama i sukobima koje sâm život sobom donosi. Dakako da može pritom biti duhovni horizont ponekad zamagljen i suprotnim akcentima i raspoloženjima. Tako je bilo i u Jakšića. Tada bi otvorenu deklarativnost zamijenio u izrazu mučan i elegijski ton, otežan problemima i svakodnevnom teškoćom života.

Baš to odbacivanje retoričnosti i pretjerano naglašene otvorene religioznosti u izrazu, osposobilo je našu katoličku liriku da se ravnopravno nosi s problemima života i da u njima nađe životnost svog izraza, a da ipak pri tom ne zamuti svoje duhovne izvore. Tom je posljetku morao prethoditi rad mnogih naših pisaca, od kojih su neki čak i nepravedno zaboravljeni, premda su u sferi katoličkog poetskog izraza tražili nove izražajne mogućnosti (Stipan Bešlin). Ili da na koncu uzmemo slučaj Alekse Kokića, koji je u svom izrazu uspio stvoriti izvanrednu harmoniju slika svoje domaće ravnice i moderne religioznosti, a da do danas nije dobio njegov pjesnički opus svoju znanstvenu obradu.

Po Marakovićevu mišljenju treću bi grupu u sistematizaciji katoličke poezije činila jedna, koja ima više »prelazni« karakter između spomenutih dviju grupa. Od prve je uzela otvoreniju religioznost nego druga, a od ove zadnje je opet preuzela sposobnost, da čak i gotove religiozne teme propušta kroz filter vlastitih doživljaja, približujući se tako ipak više drugoj no prvoj grupi. Njezini bi predstavnici bili Đuro Sudeta i Jeronim Korner.

Obje ove sfere Jakšićeve pripadnosti, i vremenu u kojem je stvarao i idejnoj orijentaciji pisaca u koje je spadao, ispreplitat će se u njegovu stvaranju. Na tom se međusobnom prožimanju i izgradila njegova poezija.

Nadalje, mnoge smo već činjenice i vanjske uzroke tog stvaranja uočili kad smo govorili o pjesnikovu životu. Oni su odredili idejni i poetski svijet Jakšićeve poezije i sfere unutar kojih će se ona kretati. Neke su nam se sfere pjesnikova rada nametale već same od sebe. Sad nam preostaje jedino to da ih analiziramo u umjetnikovu stvaranju.

Psihološki korijeni Jakšićeva umjetničkog sazrijevanja nalaze se u prvoj sferi njegova rada, koja je vezana uz domaći kraj, rodnu grudu i njegove roditelje. Samo ta veza ima dublje značenje od bilo kakvog pjesničkog regionalizma ili jednostavnog rodoljublja. Dom i kuća imaju u Jakšićevoj poeziji značenje ruske »počve« – snage tla i iskonskog mirisa zemlje, transponiranog u suptilna pjesnikova poetska snatrenja. Ta je gruda dala Jakšiću život i prva iskustva, kad se morao otisnuti u svijet, ona mu je bila utjeha u daljini, kasnije kad su došla prva razočaranja, on ih je pretočio u pjesme. Postao je intelektualac, školovan čovjek koji joj se nije više mogao vratiti iskonskom jednostavnošću osjećaja. Emocije su tada dobivale dublju crtu i sjetne boje. To je iznio pjesnik u svojoj pjesmi »Stranac« koju je napisao nakon mnogo godina:

Izgubljeni su koraci moji u spletu gradskih ulica,
u nebo više ne gledam
prignječen brigom svagdanjom,
i ne znam kako sunce rađa se
nad šumom i nad poljima.

Povratak grudi našao je pjesnik ponovo u poeziji. U tom kompleksu zatvorenosti i vezanosti za grudu, iznići će likovi njegovih roditelja kao i onih koji su ostali doma. Duboka zatvorenost njegove lirike kasnije pred svijetom, nosit će u korijenu ovu duboku psihološku vezu pjesnika s rodnim tlom, u kojem je Jakšić skrio vrijednosti koje mu više nitko nije mogao oduzeti u životu.

Ova prva sfera Jakšićeva poetskog opusa javit će se na početku, ali i u zreloj fazi njegova rada, što je i razumljivo. U početku mu je rodna gruda bila uporištem u prvim koracima u život, a u zrelosti mu je ona ostala utjehom u tom istom životu.

Druga sfera pjesnikova rada djeluje zato u prvom redu u mladosti. To je sfera njegovih ljubavnih zanosa, koja se kasnije sve više pretvarala u svakodnevna intimna poetska pregaranja u vezi s teretom koji nam donosi život. Istina je da o ljubavi pjeva pjesnik i u naše vrijeme, ali izvornost ljubavnih zbivanja u pjesnikovoj duši treba dakako tražiti u njegovoj mladosti, kad su ga njezine čari mamile svojim čarobnim svjetlom. Zato su u početku ritmovi življi i raznoličniji, sve dok se sve ne slije u gorka iskustva i u mudrosti pun ton o nemogućnosti postizanja idealnog na zemlji. Javljaju se tada meditativnost i refleksije kao dio Jakšićeva poetskog bića. Ali se pjesnik ipak ne povlači iako je razočaran. On je pun suosjećanja za one koji pate. Želi da bi svakom bilo dobro i da svatko ostane dobar. Osobna je sreća pritom nevažna. Ljubavni zanos dobiva tada ton molitve Bogu:

Sačuvaj čistinu njenog kroz život budućeg puta,
da nikad očajem ne bi u propast napast je zvala,
nek dahom radosti bude puna joj svaka minuta,
jer ona tako je dobra i tako naivno mala!

(Molitva za njenu veselu mladost)

Ljubavni osjećaj doživljuje tada svoju evoluciju. On dovodi do religijskog osjećaja koji ljude produbljuje. Refleksivnost iz prve sfere Jakšićeva rada dobiva ovdje mogućnost da je izrazimo u patnjama ljudi, u nesrećama onih koji ne otkrivaju njezinu bit: da treba živjeti za drugoga. Zato je pjesnik sav zaokupljen brigom da ljudima pomogne, da obriše nevidljive suze i utješi razdrobljena gnijezda. To postaje pravi smisao Jakšićeve poezije:

Sad mislim na jesen, na djetinjstva dane,
što rane smijehom blaže,
na one koji su ljubili mnogo,
pa sada utjehu traže.

(Sad mislim)

Ljubav je za pjesnika najveći dar. On otkriva harmoniju naše duše i bozanske sile vječnosti. Istina, da je ljubav prvih dana ustuknula kasnije pred ljudskim egoizmom i pred gramzivošću onih koji misle samo na sebe, ali je zato za uzvrat dobila crtu koju će pjesnik pronijeti u svom stvaranju sve do naših dana. To je religioznost koja je produhovila pjesnikove osjećaje iz mladih dana, davši im filozofsku dubinu i neviđeni humanitet. Tek se sada mogao završiti onaj proces koji je pisac naznačio u svom »Strancu«. Pjesnik se vratio samom sebi i svojoj duhovnoj osobi.
Zato treću sferu pjesnikova stvaranja treba promatrati u vidu religiozne ideje koja počiva u njegovim pjesmama, bez obzira na njihovu tematiku kao i na vremenite brige koje su mogle nekad i pomutiti na tren pjesnikovo srce. Zato ta sfera Jakšićeve poezije znači ono konačno smirenje u istini života koju ljudi obično ne vide. To je Jakšićevoj poeziji dalo posebnu crtu uz one dvije sfere kroz koje je prolazilo njegovo pjesništvo. Pjesnikova je religioznost svakodnevna i bez velikih riječi. Ona se u njemu posve prirodno razvija kao opravdana potreba u ovom našem životu. Zato isto onako kao što se spontano razvijala u početku pjesnikova rada, ta će ista religioznost postati njezinom krunom, dakako ovog puta pročućena zrelinom života i godina. Zato i nema mogućnosti da, u Jakšićevu stvaranju, patetika zamijeni iskreni religiozni ton. Nju je pjesnik otklonio i svojevrsnim izborom motiva. Uz one koji su uzeti direktno iz religiozne sfere, za većinu njegovih pjesama možemo reći da su izbjegle otvorenu religioznost, kakvu inače nalazimo u njegovoj zadnjoj zbirci (»Pjesme o sinu čovječjemu«). U pjesniku spokojno počiva religiozni osjećaj, ma o čemu pjevao i govorio. Sjaj ćemo njegov naći i u onim stihovima koji bi najmanje upućivali na prvi pogled na to:

I dok su vriskala djeca od sreće kristalnim smijehom,
u ruci nosila poklon mnoga otmjeno dama,
ko tuga koja nam siđe u zjene večernjih sati,
ona je sjedjela tužna i tako beskrajna sama.

(Dok su okna bila puna modrih leptira)

Jer tko će se iskrenije sjetiti osamljenih duša i ucviljenih srdaca, zaboravljenih malih ljudi do pjesnika koji donosi u sebi tiho ozračje i dubinu religiozne ideje!

*

Razvoj formalne strane Jakšićeva pjesništva nalazi svoju potvrdu u problematici spomenute tri sfere njegova rada, što čini potpuno povezanom formalnu i sadržajnu stranu njegova pjesništva.

Već smo imali prilike vidjeti kako je potreba, da se izrazi jednostavna pjesnikova religioznost, bila uzrokom biranja svakodnevnih motiva, u kojima je ta ista religioznost bila skrivena, kako bi se poetski izraz sačuvao od patetičnosti vanjske religioznosti koja više nije odgovarala današnjem našem čovjeku. Stih bi tada postajao smiren bez obzira u kojoj je formi bio stvoren. Uopće pitanje slobodne ili vezane forme Jakšićeva pjesništva, ne može se riješiti estetskim vrednovanjem, jer je i u jednom i drugom obliku pisac stvorio vrijedna ostvarenja. Jakšićev će stih dobivati uvijek nove kvalitete po svojoj unutrašnjoj dimenziji, pod prividom vanjske nepromjenljivosti. To je mnoge zavelo na krive zaključke o njemu. Jednom će formalno savršenstvo uvijek iste forme (sonet) ukazivati na činjenicu da je pjesnik baš nju odabrao upravo zato, jer su pjesničke ideje i poetsko iskustvo postigli isto takav sklad i slivenost u njemu kao i muzika soneta koja će tu harmoniju još jače naglašavati:

Proljeće knjigu mladosti otvara
i mjesto mrtvog živo cvijeće nudi:
Na sunce dođi i presretan budi,
jer sve što vidiš za tebe se stvara.

(Proljeće)

Ili će zato drugi put, u širokoj formi, refleksivnost pjesničke riječi, dobiti u slijedu stihova svoj puni zamah. Nazrijet će se tada onaj domaći kokićevski pjev ravnice, široki zamah polja i salaša naše drage bačke pokrajine. Stih će tada biti pomalo otegnut i elegičan, kako bi postigao intonaciju dalekog i širokog bačkog neba i izgubljenog čovjeka pod njegovim izduženim horizontom:

Jesen je pružila ruke da mrzle otrese grane,
Nad kućom oblaci prijetnojm prošlosti ozbiljno kruže,
U duši bivaju želje svitanjem obasjane,
Dok spomen o tebi mirno navire, odani druže.

(Prijatelju Ivanu Ciki Kohl)

Nekad će taj isti široki stih i njegov ritam značiti nešto posve drugo od smirenog pjesnikova stava prema životu. Tada ćemo u njemu osjetiti ono duboko uzbuđenje koje je znalo potresati pjesnikovo srce, nošeno nekad u kovitlacu života:

I odlazit će brodovi sa zastavama mladosti,
da ljepši život potraže u ozarenim snovima,
a ti ćeš nijema ostati za tešku zemlju vezana
i vrhu tebe hujat će razulareni vjetrovi.

(In memoriam Jelici Romić)

Konačno imali smo prilike vidjeti i prigovore koji su postavljani formalnoj strani Jakšićeve poezije. Najjači je bio onaj koji je smatrao da je baš formalna strana njegova pjesništva zapostavljena na račun sadržajne (Landekić). Drugi su Jakšićevu liriku smatrali previše jednoličnom, uvijek iste muzike i statičnom, jer nisu u njoj mogli pronaći nikakve vanjske inovacije. Do takvih se zaključaka dolazi dakako uvijek onda, kada se formalni kvaliteti nečijeg djela promatraju izvan ostalih sfera koje su sudjelovale u njegovu stvaranju. Tada može doći do nesporazuma koje ni kritičar ne može više riješiti.

Mnoge stvari koje smo dosad iznijeli, o Jakšićevoj poeziji, morali bismo sada dovesti u neku cjelinu, da bismo objasnili formu pjesnikovih djela.

Vidjeli smo pjesnikov život, njegove ljudske muke i patnje, vidjeli smo i poetsko naslijeđe katoličkog izraza, koje je nekad i samom pjesniku zadavalo poteškoće, osobito onda kad je svoj izraz htio približiti svakodnevnom i suvremenom čovjeku. Javila bi se patetičnost koju je pjesnik tada morao savladavati, a to nije bilo uvijek jednostavno i lako. Sve nam je to govorilo o potrebi da dublje uđemo u Jakšićev pjesnički svijet i da ga shvatimo sa stanovišta njegova života i ideja koje je stvaralo pjesnikovo iskustvo mukotrpno stjecano u ovom životu. To smo onda i učinili. Vidjeli smo što je Jakšić očekivao od poezije i što je smatrao da ona može dati čovjeku. Sve to nije nevažno kad ispitujemo njegovu poetsku formu. Na koncu, svemu tome treba dodati pjesnikovu senzibilnost koja se uvijek navraćala na ono što bi ostavila, ili bi se pred svijetom povlačila u sebe, a pjesme su bile dokaz svega toga. Ne smijemo zaboraviti ni na priličnu tematsku istovrsnost i ograničenost njegove poezije. Sve je to uvjetovalo njegov izraz, koji je formalno i tematski ostao uvijek ustaljen i zato prividno nepromjenljiv. Ali ako vanjske granice njegova izraza nisu bile prelažene, to ne znači da je Jakšićeva lirika ostajala uvijek ista u sebi samoj. Kvaliteti su počivali duboko u njoj. Isto onako kao što je pjesnik filozofski mudro i smireno primao udarce života pod maskom prividne nepromjenljivosti i uvijek iste tihe rezigniranosti, isto će se tako umjetnička forma njegove poezije natapati na uvijek novim kvalitetima pjesnikova unutrašnja bića. Tako će ona onda dobivati i svoju neprimjetnu transformaciju. Novi sudari u pjesniku i nove unutrašnje spoznaje, dovodit će prirodno i do inovacija u izrazu. Tada će prigovor o pjesnikovoj jednoličnosti postati sam od sebe prividan i neopravdan. Mnogi će novi akcenti u pjesniku donijeti na vidjelo i sredstva da se oni izraze. Tada će sukobe i suprotna gledanja, grč života i tugu zbog okrutnosti ljudi, pjesnik izraziti u suspregnutosti i škrtosti vlastita izraza koji će dati njegovu stihu bolećiv i rezignatorski ton.

*

Prije završetka razmatranja Jakšićeve lirike, ne bismo smjeli zaboraviti da bismo njegovu poeziju mogli razmatrati i s obzirom na onaj fond riječi i pojmova koje je pjesnik upotrebljavao u svom izrazu, premda bi takva analiza tražila već posve zaseban pristup.

Varirajući uvijek istu i prilično ograničenu zalihu riječi u svom stihu, povezanih prividno istom muzikom, Jakšić je, kako smo vidjeli, mogao postati na vanjski pogled nekome i jednoličan.

Jakšićeve pjesničke slike potječu iz one tri sfere njegova rada.

Prva mu je sfera dala sliku prirode, doma i njegovih ljudi, koju je izražavao uvijek u istom slikovnom krugu i pojmovnoj vezi. Druga mu je dala sliku zanosa i ljubavi, svakidašnjih zbivanja utkanih u jednostavnost i prigušenost njegova života, kao i idealnih stremljenja k nebu, dok mu je treća dala biblijsku metaforiku i njezine slike. Pored svega toga riečnik u njegovoj poeziji nije velik. Njegov se raspon kreće od pjesnikova djetinja neba, mirisa prirode, zvijezda, sunca i ptica, pa sve do opet iste takve slike prirode, varirane samo u sumračnim raspoloženjima i noćima naše zagušljive provincije – u bojama jesenjeg neba i lišća. To bi bio ukratko slikovni svijet Jakšićeve poezije. Na prvi pogled, takvoj bismo se konstataciji morali pokoriti, jer joj ne bismo mogli ništa dodati. Sve je to ipak samo prividno. Uvijek iste slike nisu izlazile iz uvijek istog pjesnikova emotivna sklopa ni raspoloženja, pa zato nisu mogle imati isti smisao. Slike iz jedne faze stvaranja dobivale bi posve drugi smisao u drugoj. Slatka »Ptica« mladosti iz jednog razdoblja, postat će zato u pjesnikovim osamljenim danima preplašena *Ptica* koja je zalutavši pala na pjesnikovo srce:

> Dok vjetar jeca sablasno u granju
> i osamljena već se ruše gnijezda,
> ona bi htjela raširiti krila,
> u susret poći nebu punom zvijezda.
>
> *(Ptica)*

Ili opet gnijezda koja su nekad bila puna ptica u pjesnikovu srcu, sad stoje srušena na vjetru. Stabla ne pozdravljaju više nikog. Sve je u pjesmi zamrlo:

> Bez mjesečine miruju
> u gori
> stabla ukleta.
> Porušena su gnijezda ispod krovova,
> i uzalud se proljeća
> sa pjesmom ptičjom vraćaju.
>
> *(Mrtva ljubav)*

*

I tako dođosmo do kraja našeg razmatranja. Probijali smo se kroz Jakšićevo poetsko djelo ne bez teškoća. Baš kao i nekad pjesnik koji nam je u njemu ostavio duboke treptaje svoje vlastite duše. Mučen sobom samim, ljudima oko sebe i idealima koje nije našao u ovom životu, Jakšić ipak nije prestao pisati. Vidjeli smo da je uporno pisao i onda

kad su tonovi drugih pjesnika učinili njegovu poeziju prividno demodiranom i zaboravljenom. Takva je već bila sudbina mnogih pjesnika. Kad ih svi zaborave, tada se opet jednom otkrije da su oni nenametljivo živjeli u čistim srcima malih ljudi. Tako je bilo i s Jakšićevom poezijom koja nije nikad prestajala postojati za one koji su u njoj nalazili utjehu nakon bura i strasti, teških sudbina i čežnji koje im život nije htio ispuniti. Ona im je svijetlila, neprimjetno utkana u njihovo vlastito trajanje. Godine su tako prolazile, pjesnikovo je srce i dalje pjevalo i pjevajući se sve više grčilo i jecalo, dok se nije posve prigušilo, ostavljajući u pjesmama trag neke sjetne i nadzemaljske melodičnosti i profinjene tuge, koja više tješi no što bi mučila one koji još nisu spoznali istinu ovog našeg postojanja i naše ljudske prolaznosti:

A boli? Kako i sad mirno svijetle
u nekoj čistoj, prozračnoj čistini,
da bolje vidim kako život ruši
sve, koji idu iz tame k visini.

I sad kad znam za blagoslov tišine,
u kojoj ništa skriveno mi nije,
ja mirno gledam iz ove nizine
gdje bol se sreći, sreća bolu smije.

(Sad već znam)

I mi bismo još jednom rekli: kako u ljudskoj boli i njezinu uzvišenju svijetli neprolazna ljepota Jakšićeve poezije!

PJESME MJERE I TRADICIJE

Suze, naviru suze,
Prošao mnogo sam toga,
Tko mi to najljepše uze,
O Dunave, djetinjstva moga!

(Spomen)

Nakon stanke od oko četvrt stoljeća, ugledala je svjetlo dana treća zbirka pjesama Augusta Đarmatija, pjesnika podrijetlom iz Srijemskih Karlovaca.*

Ova je zbirka značajna zbog dva razloga:

prvo, njome Ćirilometodsko društvo nastavlja izdanja pjesničkog niza naših najboljih predstavnika katoličkog poetskog izraza, izdavši prije toga pjesme bačkog Šokca Ante Jakšića i rano preminulog Podravca Đure Sudete, čiju smo 40-godišnjicu smrti proslavili ove godine.

U drugom redu, iako pisana u tradicionalnom poetskom ruhu naših pjesnika između dva rata, pa i prije njih, Đarmatijeva zbirka može poslužiti pokretanju nekih problema našeg katoličkog poetskog izraza, koji do sada nije još sustavno razmatran.

Koji su to problemi?

Gledana iz današnje perspektive, naša je katolička poezija između dva rata bila dobrim dijelom u svojoj refleksivnosti i »filozofičnosti« nadređena svom poetskom tkivu i izrazu, što joj je davalo u priličnoj mjeri ton retoričnosti, kojeg ne podnosi današnji čovjek.

U Đarmatijevoj poeziji, premda izašloj iz ovakva sklopa, javlja se vidan napor da se izraz s jednakim pravom ostavi u sferi »poetskog«, pa i onda, kad osjećamo da su mu religiozna ideja i izraz dali nesumnjiv poticaj i inspiraciju. Dakako da samo na takav način ostvareno jedinstvo između emocije i misli može poeziji dati njezinu punu harmoniju. U tom bi smislu Đarmatijeva nova zbirka mogla biti poticaj daljnjem razvoju našeg duhovnog poetskog izraza.

* August Đarmati, *Na putovima vječnosti*, Zagreb, 1967, str. 32, izd. Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb.

Da bismo mogli to razumjeti, moramo zaći u prošlost i u njoj naći razvojne crte Đarmatijeve poezije, koja je odmah u svom nastajanju bila smatrana refleksivnom.

Tako će u predgovoru pjesnikove prve zbirke (Lirika, 1936) pisati Kruno Krstić, da se Đarmatijeva lirika: »poglavito sastoji u iskorištavanju refleksije i njezina rječnika za lirsko sažimanje.«

Ili opet:

»Predmet su njegovih pjesama ponajviše vlastita duševna stanja, ali ne u njihovoj prvoj sirovoj stvarnosti, nego već u času analitičkog prelijevanja misli.«

Na koncu dolazi jedino ovaj zaključak:

»Krivulja lirskog uzbuđenja crtana je u tim pjesmama već u svojoj povratnoj fazi... gdje se to uzbuđenje počinje taložiti i rješavati u području razumijevanja i spoznaje.«

Dakako da je poslije ovakva isključiva pristupa Đarmatijevoj poeziji, u kojem je njezina refleksnost dobila prvo mjesto, danas teško približiti modernom čitaocu njezine poetske korijene. A oni postoje u iskrenom pjesnikovu srcu i mi ih zato možemo osjetiti. Istina je, da oni nisu uvijek svugdje podjednako vidljivi. Ponekad, a osobito u početku stvaranja, mnogi su elementi izraza bili i u samom pjesniku pomiješani. Jednom ćemo zato unutar iste pjesme pronaći slike koje kao da su izašle iz svjesno-umstvenog napora:

> Ti si okrilje nada i gnijezdo kobne slutnje,
> Nosiš skromnosti ropske i vladarske krune sjaj

(Soneti duši)

Dok bi odmah malo dalje u pjesmi zablistali ovi spontani stihovi:

> Ti si spomenik od tame i svjetlosti stvoren,
> U tebi je jedan smisao života i smrti skriven.

Ovakvim bismo smjerom istraživanja mogli pronaći stihove i u najnovijoj pjesnikovoj zbirci, u kojoj je u stanovitoj mjeri čisti poetski govor dobio svoju iskonsku draž i značenje, iako zato u njemu nije ideja pjesme ništa manje izrazita. Zato obraćajući se vječnom Tvorcu, stalno prisutnom izvoru svoje inspiracije, pjesnik pjeva:

> I niti mogu smatrati se boljim,
> Zablude svoje nazvati vrlinom,
> Pred tobom mogu samo da ispoljim
> Što mislim mišlju i što tvorim činom.
>
> I mogu samo nadati se skromno,
> Dok se od stida obrazi rumene,
> I zemlja primi moje tijelo lomno
> Da nećeš strogo osuditi mene.

(Molitva)

U pjesmi »Mnoge dubine« pjesnik je svjestan napora k onom »neizrazivom« i »neuhvatljivom« području na kojem izrasta svaki autentični govor:

> Mnoge dubine poniru sred muka,
> I mnogi snovi umiru u mašti,
> Ritmovi mnogi nestaju bez zvuka,
> Previše skromni i premalo tašti.

Jer u tom času sve ono što je »uhvaćeno« u nježne mreže poetskog tkanja i prelijevanja, iz dubokih treptaja pjesnikove nutrine, dobiva i svoju filozofiju i svoj nazor na svijet. Put je do pjesme dobio smjer od poetskog k filozofskom. I kad god se ta dva elementa susretnu u Đarmatijevoj poeziji, pjesnik im nastoji dati skladan izraz u obliku nove pjesme.

Jednom će pjesnikovo raspoloženje dobiti u svom poetskom obliku i crte filozofskog nastrojenja:

> Čudno da jesen tugom težinu bolova skida,
> Dok nedogled tone u tamu, u meni ko svjetlo sviće,
> Čudno da mrtva pustoš u meni sve rane vida,
> Dok uvelo cvijeće gine, u meni da pjesnik niče.

(Jesen)

Ili je opet u izrazitom refleksivnom nagnuću našla poetičnost svoj izraz:

> U svom vječnom lutanju nošeni vjetrovim ćudima
> Letite krila srebrnih, bez kruha i bez šumova,
> Svi snovi svijeta u vašim razdrtim grudima,
> Oblaci, bijeli putnici, dalekih eterskih drumova.

(Pjesma oblacima)

Dok smo dosad mogli, prateći postepeno umjetničku izgradnju pjesnika Đarmatija, uočavati odvojeno pojedine sastavne elemente njegova izraza, koji će u svom konačnom obliku doseći njegov poetski izraz, u ovoj zadnjoj zbirci postat će takvo razlikovanje suvišno. U svom vrhunskom dosegu bit će čvrsto slivene poetičnosti i misaonost Đarmatijeve lirike. Jedna će izlaziti iz druge:

> Jednom ću nakon svih iskušenja,
> Nemira teških u mom lutanju,
> Smirit se gdje se mir ne mijenja
> U svemirskom šutanju.
>
> Prestat će žamor lažnih zvukova,
> Nestati teret teškog bremena,
> Zanijet ljepotom vječnih mukova
> Lebdjet ću iznad vremena.

(Kad dođe vrijeme)

Sve dosad rečeno o lirici Augusta Đarmatija možemo promatrati i s obzirom na njezinu formalnu stranu. I tada nam se javlja gotovo isti problem: koliko se pjesnik uspio svojim izrazom probiti kroz uobičajene pjesničke sheme svog vremena, osobito stoga, što je forma Đarmatijevih stihova uvijek strogo određena i zatvorena. Đarmati u svom stvaranju ne poznaje slobodni izraz. Sve je u njemu strogo određeno i ritmički vezano, unaprijed postavljenim metričkim zakonima i pravilima. Zato u toj lirici nećemo naći nikakvih formalnih inovacija. Ipak kao da kraća forma izražavanja prisiljava pjesnika da bude što koncizniji i jezgrovitiji, jer mu ne dopušta pretjeranu eksplikativnost i retoričnost:

Ponori zru puninom svježom,
Slutnje žudnjama bliskim,
Maštanja vrelih bačenom mrežom,
Svodovi postaju niskim.

(Nadahnuće)

Ipak većinu Đarmatijevih pjesama čine one razvijena stiha, koji je upio u sebe nešto od oblika izražavanja našeg ravničarskog čovjeka, dok njegov elegični prizvuk ima svoje konkretne psihološke korijene u Đarmatijevu pjesničkom stvaranju:

Umornih krila odlijeću ptice u jatima,
Iz kraja u kojem požutjelo zelenilo gine,
Pjev im je sličan sumračnim jesenjim satima,
U kojima zalud se čeka milost od sudbine.

(Jesenska snatrenja)

Uopće je sukob između stvarnosti i pjesnika osnovna antiteza u Đarmatijevu stvaranju, u kojem se nalaze kao podloga: iskrena pjesnikova suza i čežnja za višim i neostvarenim idealima u životu. Tada i razvijeni izraz dobiva određeni oblik i smisao, kao u ovom slučaju, gdje pjesnik ovako završuje svoje misli:

Da jednom kada zaplačemo nad pomrlim svjetovima u nama,
I nadama našim zavlada nemogućnost svakog ostvarenja.

(Cvjetovi nad provalijama)

Svježinu i ekspresivnost Đarmatijeve poezije ne treba ipak tražiti na onom području, gdje su ritmički i formalni uzori mogli ponijeti pjesnika u emotivne i misaone tokove njihovih tvoraca, što inače u pjesništvu i nije rijedak slučaj. Originalnost Đarmatijeve poezije treba tražiti u prvom redu u svojevrsnom postavljanju i razrješenju problema, u novim unutrašnjim udarima u pjesniku i u novoj metaforici. Tek tada neće uobičajenost vanjske forme smetati izvornosti unutrašnjeg poetskog govora. Iz naoko istih stihova izvit će se tada nove slike u novoj i svježoj muzici:

U jesenje dane sumorne i svele,
Kad sve što sazrijeva žudi svome toku,
U jesenje dane kad se ptice sele,
Osjetit ćeš suzu i u tuđem oku.

(U jesenje dane)

*

U stvaralačkom postupku neki umjetnici dezintegriraju svijet oko sebe na račun svog vlastitog poetskog govora. Umjesto onog vidljivog i svakodnevnog umjetnik nam daje svijet koji on vidi. Tada se u njegovu izrazu briše materijalna konstrukcija ovog našeg svijeta i mi govorimo o hermetičnosti izraza koji postoji sam u sebi.

Svakako da Đarmatijeva poezija, tradicionalno vezana uz prošla izražavanja, ne pripada takvu umjetničkom postupku. Ona ostaje vjerna konstrukciji ovog našeg svijeta, tražeći u njemu dublju crtu i smisao. Time ona ne gubi na vrijednosti, jer u njezinoj osnovi leže svi oni problemi koji će nas ljude mučiti u ovom našem zemaljskom trajanju sve do svršetka; od naše vlastite ograničenosti i slabosti, pa sve do osjećaja za onaj duhovni izvor u nama koji stalno zamućujemo tokom svojeg života. To je ujedno i raspon i filozofski put Đarmatijeve poezije, koji traje u umjetniku već više od trideset godina, jer u tom leži stalni kreativni izvor Đarmatijeve poetske riječi:

Htio bih vratiti što se više ne da,
Sjaj umrlih zvijezda što su davno pale,
Ljepote skrivene od naših pogleda,
Prošle, a da same sebe nisu znale.

. . . .

Proniknuti zbivanja od sutra i juče
Ko proročki znamen utisnut u nama,
O, sve je to živo, makar nemoguće,
U snovima našim i našim pjesmama.

(Htio bih vratiti)

ZALJUBLJENO PROLJEĆE STIPANA BEŠLINA

Slučaj šokačkog pjesnika Stipe Bešlina karakterističan je po mnogo čemu za naše književne sudbine u prošlosti. Umro je baš u času, kad je počeo ozbiljno stvarati, ostavivši nedovršen poetski opus iza sebe. Počevši pisati uoči drugog svjetskog rata, s književne pozornice je nestao na njegovu početku u travnju 1941. godine u dvadeset prvoj godini života. I tako prije no što ga je svijet mogao upoznati, bio je zaboravljen. Pokosila ga je kao i mnoge druge zloglasna bolest naših književnika – tuberkuloza.

*

Zato upirući danas svoj pogled kroz tamu mraka u kojem duboko u prošlosti počiva, za suvremenog čovjeka, već posve zaboravljena pjesnička harfa Stipe Bešlina kojom se on na žalost, kratkotrajno, ali patnički borio za svoj poetski izraz, pa onda, uskraćen svega, umro, ne možemo a da pritom ne uzdignemo iz zaborava i cjelokupnu atmosferu zbivanja i pjesničkog rasta ovog našeg šokačkog pjesnika iz Bačke, koji danas počiva davno smiren na groblju u svom rodnom mjestu Bačkom Monoštoru.

Dakako da su zbog kratkoće života njegovi osobni podaci i više nego škrti.

Stipa se rodio u Bačkom Monoštoru, mjestu koje leži u nizu isto takvih šokačkih mjesta uz Dunav. U prošlosti bio je od njega poznatiji Bodrog na samom Dunavu, prema kojem je i cijela županija dobila naziv *Bodroške.* Tako je taj teritorij s *Bajom,* gdje je opet bilo sjedište bajske županije, činio cjelinu pod nazivom *Bačko-Bodroške* županije, sve dok nije došlo u 17. stoljeću do njihova razdvajanja.

Inače je *Bajski trokut* dao mnoge naše kulturne radnike među Bunjevcima i Šokcima, jer je u njemu nakon prvog svjetskog rata ostao gotovo jednak broj Hrvata (oko 150.000) koliko ih i danas živi na području Vojvodine.

Da spomenemo samo neke. Ivana Antunovića, izdavača prvih »Bunjevačkih i šokačkih novina« i prvog kulturnog preporoditelja među Bunjevcima. Iz tog je dijela i Ante Miroljub Evetović, prvi bunjevački pjesnik, a i drugi Evetović, dr Matija, pisac najveće i najkompletnije povijesti Bunjevaca koja do danas nije izdana. Iz tog dijela je i Petar Pekić koji je napisao dosad najpotpuniju Povijest Hrvata u Vojvodini, a i neki drugi.

No, vratimo se našem pjesniku Stipi Bešlinu.

Školovanje počinje Stipa u svom rodnom mjestu. U Somboru polazi u gimnaziju, koju od petog razreda nastavlja u Zagrebu. Već je tada bolest počela pokazivati svoje lice.

Nekako u isto vrijeme zatitrala je u njemu pjesnička žica i on počinje surađivati u dječjim časopisima svoga vremena. Bila je to poezija još nedavnog djeteta za isto takvu djecu. U listu tvornice Bata iz Borova nalazimo njegove dječje pjesme koje su mu donosile i prve književne honorare. Evo jedne takve:

Slavna seka roda
po barici hoda,
pa ovako misli:
»Jadi su me stisli!«
Već iz jaja mali
izlazit su stali.
Bolestan muž leži,
dani su sve teži.
U brizi će eto
proć mu ovo ljeto.

(Seka roda)

Kasnije razvija se pjesnik dalje. Ulazi u kalendar »Subotičku Danicu«, pa u »Subotičke novine«, dok se konačno ne pojavi u »Klasju naših ravni« koje je počelo izlaziti 1935. godine kao moderni književni časopis bačko-baranjskih Hrvata.

Element mladosti u Stipinu stvaranju treba uvijek iznova naglašavati zbog munjevita pjesnikova razvoja, koji će isto tako naglo biti i prekinut.

Zato u pjesničkoj produkciji koja je trajala svega sedam godina, najveći dio predstavljaju još uvijek njegove dječačko-mladićke godine, da bi tek 1939. ušao u »Savremenik« pjesmom *Sombor,* a time i u hrvatsku književnost između dva rata. Nepune dvije godine nakon toga njegovo je ljudsko i pjesničko srce prestalo kucati. U rukopisu je ostala dogotovljena zbirka za tisak *Tamna cesta* kojoj se u ratu izgubio svaki trag.

Listajući danas pjesme Stipe Bešlina kojih s početničkim stihovima i nema više od pedesetak, svugdje susrećemo samo fragmente i pjesničke napore, odmrvljene komade s jednog snažnog masiva koji se nije imao vremena umjetnički do kraja izraziti. Ipak i u onome što je od toga

ostalo ili se slučajno otkotrljalo iz njegove sanjarske duše, mi danas otkrivamo i pokušavamo rekonstruirati čarobnu zgradu njegove zaboravljene poezije.

Pokušajmo to svojom analizom i dokazati!

*

Nakon ovakova uvoda u kojem smo bili svjesni mnogih uskrata i ograničenja, mogli bismo pomisliti da je analiza Stipina pjesništva prilično beznadan slučaj.

To međutim nije tako. Analiza pjesnika koji je prerano umro, dakle na početku svog stvaranja, ostavivši skroman opus, u kojem jedva da desetak pjesama dosiže svoj puni izraz, a usto je njihov tvorac nepoznat današnjem čovjeku, ima samo onda smisla, ako njome odgovorimo i na ona pitanja koja nadilaze svoj lokalitet, dakle samu Stipinu poeziju.

Takvom bismo analizom mogli pokrenuti pitanje poetskog izraza Bačke koji dosad još nije bio uopće razmatran. Njome bismo mogli otkriti mnoge slojevitosti u tom izrazu, mnoge karakteristične crte našeg poetskog izraza ravnice, kao i uzroke i specifičnosti njegova formiranja prema drugim našim književnim regijama.

Dakako da gledana u ovakvom svjetlu, i poezija našeg Stipe Bešlina dobiva svoje posebno mjesto i značenje. Ona nipošto ne znači samo naše sredstvo za neki analitički postupak, ili materijal nužno potreban za neki literarni eksperiment. Njome dobivamo daleko više. Otkrivanjem kreativnosti te poezije, otvorit će nam se prostori za kojima toliko žudimo, a to su beskrajni i veliki prostori ljepote i harmonije misli i osjećanja. Tako će nam Stipina poezija otkriti mogućnost da uđemo u pjesnička snatrenja i drugih pjesnika koji pripadaju tom izrazu, jer ćemo u njoj pronaći one duboke supstrate i sastavine koji je čine onim što ona jeste, a to je poezija bačkih Hrvata.

Formacija i problemi poetskog izraza Bačke

Ni jedan pjesnički izraz, ma koliko bio samosvojan i izvoran, ne može izbjeći onoga već prije njega izrečenog. Takva je sudbina nas ljudi na zemlji, da jedni drugima predajemo i isto tako od drugih primamo. Isto je tako i u pjesničkom izrazu. Ma koliko bio u njemu pjesnik autonoman i nadilazio svoje vrijeme i elemente koji su ga stvorili, on mora u isto vrijeme platiti svoj obol baš tom istom vremenu, onoj prethodnoj svijesti u koju se ucrtalo i formiralo iskustvo našeg postojanja i trajanja na zemlji.

Osim toga, postoje i izvjesne determinante vanjskog svijeta, sredine ili kraja, koje nesumnjivo daju svakom izrazu nešto zajedničko. Tako govorimo o duhu i izrazu naših pjesnika-dinaraca, ili opet za naše potrebe, pjesnika panonaca. Time mi dakako ne diramo u individualitet ni jednog pjesnika. Mi samo uočavamo ono što se osjeća u njima kao

zajedničko, a da oni sami pritom nisu ništa učinili da do toga dođe. Kao što svi ljudi upiru pogled prema zvijezdama, ili uopće jednako reagiraju u nekoj drugoj situaciji, ponašat će se pogotovo složnije u radnjama kojima svjesno ne upravljaju. Ako pritom priznamo pjesništvu njegove korijene u nesvjesnom, a oni su pored sveg udjela svjesnog, nesumnjivi, tada ćemo lakše razumjeti tu cijelu stvar.

Jednu od takvih bitnih determinanti u Stipinu stvaranju čini ravnica iz koje je potekao – njezin duh i oblik. Dakako da utjecaj ravnice nećemo tražiti samo u nekoj slikovno-poetskoj simbolizaciji, već se ovdje radi više o tome da se otkrije duh i izraz koji se formirao u ravnici, a time i pogled na svijet njenog čovjeka.

Međutim, baš kad se radi o ravnici, javljaju se i poteškoće. Uvijek se ponovo stječe dojam da želimo ući u nešto po prirodi neuhvatljivo, baš kao što smo navikli misliti, gledajući druge pejsaže, da naša ravnica nema svog lica. Njezino beskrajno vizuelno, kolorističko, a ponajmanje duhovno bogatstvo, mi jednostavno ne vidimo. Zadovoljavamo se uvijek onim što je lakše. Ne ulazeći dublje u formiranje tog izraza, mi otkrivamo u njemu samo njegov površinski dio.

Ustvari, postupak kojim bismo trebali ići, posve je obrnut. Ovdje se radi o ulaženju u bit problema, a to je ono teško. Uostalom problem istraživanja duha ravnice i izraza koji se u njoj formira, ne muči samo danas nas ljude. Javljao se on i prije nas i isto tako tražio rješenje i odgovore. Tako je još 1934. postavio Veljko Petrović to isto pitanje: što nosi ravnica u sebi i kako ona formira našeg čovjeka. Koji su njeni izvori, njezine posebnosti i rezultati koji se osjećaju posvuda u životu naših naroda na njoj. Jer nigdje asimilacija raznorodnih doseljenika nije dala jače rezultate nego baš na tom terenu. Toliko naroda, kulturno i historijski različnih sudbina i razvoja, dobili su živeći na njoj, ipak nešto zajedničko, a da pritom kao naši Šokci i Bunjevci, nisu izgubili ništa od svojih specifičnosti. Zato nam baš ta činjenica daje mogućnost da odgovorimo na vječno aktualno pitanje koje smo unaprijed postavili. Jer ne smijemo zaboraviti da je u čovjeku ravnice sve u nekom svojevrsnom sklopu, ili ako baš hoćemo, u nekom sukobu. Baš zato što je sve oko njega ravno i bogato i bez napora, i zato što je vezan snažno za zemlju, čovjek ravnice stalno upire pogled prema zvijezdama i uvijek nešto, kako kaže Veljko Petrović – »filozofira«; upravo je apsurdno, ali istinito, da se iz ravnice vidi beskrajno dalje nego s brda, čovjek je u njoj bliži čovjeku i nebu – zaključit će na kraju Veljko Petrović.

Zato i pitanje postavljeno na početku, ostaje i dalje otvoreno, jer ma koliko čovjek i ušao u probleme ravnice i života na njoj, ostaje nemoćan pred zagonetkom sile koja je sve to mogla učiniti:[1]

»Ta se pojava čini neshvatljiva i mistična. Čovek može samo da nagađa kakve su to prirodne, moralne i fizičke snage ... ali sigurno se ništa reći ne da.«

[1] Iz članka: »Pohvala ravnici«.

Baš ta »nevidljiva sila« i čini, da i onda kad smo već ustanovili koliko je ravničarski čovjek vezan za zemlju i njene probleme, osjetimo u njemu neku beskrajnu tugu i daleku želju za onim što nema, a to je beskraj duhovnog ozračja.

Pjesništvo našeg Stipe Bešlina najbolji je primjer tog duhovnog procesa. Njegova filozofičnost i životnost rastu baš onda, kad se pjesnik kao čovjek odupirao osjećaju prolaznosti i nestajanja u sebi. Svijest o postojanju jedne idealne harmonije plamti i onda duboko u njegovoj poeziji.

*

Daljnje produbljavanje postavljenog problema dovest će nas u situaciju da poetski izraz hrvatskih pjesnika u Bačkoj uporedimo s isto takvim izrazima onih hrvatskih pokrajina koje su u prošlosti dale svoje doseljenike na taj teritorij. Uz starosjedioce, većina je doseljenika potjecala iz dinarsko-mediteranskog područja, donoseći prirodno sobom i svoje karakteristike u životu i izrazu, ali i mijenjajući ih postepeno pod snagom one sile koju je Veljko Petrović nazvao upravo »mističnom«. Tako su i Šokci i Bunjevci doživljavali na tom teritoriju značajne promjene. Za Bunjevce mogli bismo reći i više, dok su Šokci u zapadnim dijelovima Bačke kraj Dunava imali neki prirodni oslonac u svom istoimenom elementu u Baranji i Slavoniji. Premda okružen drugima, Šokac je zadržao svoje etno-psihološke crte i živio je dalje posebnim životom. Zato će ga Veljko Petrović i nazvati »ćilibarskim grumenjem« koje se hermetički zatvorilo pred ostalim svijetom i tako zadržalo u sebi čak i neke duboke arhajske crte.

Tu crtu hermetičnosti, izdvojenosti i nekakvog posebnog rasta organizma po nekim skrivenim zakonima, možemo istaći kao posebnu značajku našeg ravničarskog poetskog izraza. To ga je možda i sačuvalo u svoj njegovoj nedirnutosti i ljepoti. Samo tako možemo razumjeti veliku izvornost koja se skrila u pjesmama talentirana mladića kakav je bio Stipe Bešlin, koji nije doživio više od dvadeset godina.

Uostalom, zar nije već jednom netko posve opravdano primijetio da se talenti stvaraju u tišini.

Ali taj poetski izraz Bačke nosi u sebi i druge značajne supstrate koji su legli u njegovu osnovu. Oni su nastali na bazi miješanja raznorodnih etno-psiholoških elemenata našeg naroda s Dinare i Panonije. I baš ta različnost stvara nešto novo, što počiva još uvijek na sukobu i kontraverzi. Dvije suprotnosti izraza i oblika doživljavanja svijeta dale su miješanjem – treću, ali tako da su napetosti u njoj ostale. Zar lik Đuke Begovića ne nosi u sebi istovremeno i raj i pakao? Što je dublji jaz u njemu, to je jača težnja za onim višim.

Uostalom, nije li i naš poznati muzikolog Albe Vidaković osjetio taj problem miješanja u izrazu ravnice:[2]

»Elementi pučke popijevke doseljenih Hrvata iz svih krajeva Hrvatske počeli su se ukrštati i stapati. Rađala se nova hrvatska popijevka. Hercegovina i Bosna sa svojim jednosložnim i priprostim napjevima uhvatila je korijena i u onim nepreglednim ravnicama. Primitivistički elementi izraza boli, veselja i obijesti, stapali su se s elegički raspjevanim ljubavnim melodijama punih orijentalnih zašara i ukrasa.«

Transformacija jednog izraza u drugi nije se dakako vršila odmah i odjednom. Trebalo je dosta vremena proći dok su se elementi veselosti i poskočnosti počeli pomalo otezati u širu amplitudu otegnutosti i elegičnosti bačke ravnice, a i obratno, otegnutost i širina bačkog duhovnog horizonta dobili su nešto i od pustopašnosti i svježine brđana.

Zato Vidaković i nastavlja:

»Vedre, bezbrižne i obijesne poskočice, te raznovrsna »slavonska kola« unosili su dah svježine, zanosa i poleta u melodije bunjevačko-šokačkih pučkih popjevaka, dajući njihovoj jednostavnosti i širini – poput onih širokih bačkih ravnica – potrebnu gipkost i okretnost.«

I opet doživljavamo promjenu koja je nastala u udruživanju ta dva suprotna elementa – u obliku inovacija koje možemo pronaći u poetskom izrazu Bačke koji sad razmatramo. Dok se, na primjer, u jednom pravcu taj izraz razvio u široke cinerama-slike i poetske okvire pjesništva Alekse Kokića, koji najadekvatnije predstavlja taj smireni tip duhovne poezije Bačke, u drugom će se pravcu javiti akcenti koji će često puta smirenost i širinu duhovnog izraza presjeći i ponešto drugačijom problematikom koja u sebi nosi mnoge životne suprotnosti i neriješene probleme onog koji ju je stvarao. Tom smjeru pripada i Bešlinova poezija koja je mogla, da je duže trajala, dobiti značenje novog kreativnog izraza Bačke. Zato će u njegovoj poeziji mirnoću slike i ritma začas presjeći koja nova slika i kakav novi ritmički kvalitet koji kao da su izašli iz nekog sasvim drugog poetskog svijeta i potencijala.

I na koncu, mogli bismo sve ono što smo primijenili na konkretnu poetsku situaciju Bačke, opet lako potvrditi završnim mislima iz Vidakovićeva izlaganja:

»Izvanjski oblik bunjevačko-šokačkih popijevaka uglavnom je veoma sličan onima iz Slavonije i Srijema, zatim nekojima iz srednje Bosne. Po tome se očito vidi da su ta dva utjecaja uglavnom prevladavala. Bunjevci, starinom gorštaci, pod utjecajem nove okoline, klime i širokih, plodnih ravnica, sve su više poprimali osebine, što ih rađa ova zemlja. Blagost, mekoća, vedra širina pogleda, duboka osjećajnost, ponos i neslomiva izdržljivost, odrazuju se kako u sadašnjem životu, tako i u pučkoj popjevci.«

[2] Iz »Klasja naših ravni«.

Karakteristične crte poetskog izraza šokačkog pjesnika Stipe Bešlina

Nakon uvoda u kojem smo pokušali odrediti bar neke značajke našeg ravničarskog izraza u poeziji, mogli bismo prijeći na konkretni poetski primjer jednog od njegovih predstavnika. To je naš *Stipan Bešlin.* Njegova poezija izrasta i ponovo se vraća sferama koje smo označili kao karakteristične za taj izraz. Nošena je iskrenim mladenačkim poletom prema svijetu i prirodi o kojoj je mogao jedino dječak njegovih godina tako iskreno sanjati. Akcenti su zato odmah u početku iskreni i prozirno čisti. Ništa se ne giba i sve miruje u poetskoj slici. Sve je utišano u skladu i vedrini prvih proljetnih stihova:

Biserne dršću kapljice
na listićima trave,
svoje glavice nježne
podigle ljubice plave.

I dok s istoka sunce
k njima tiho korača,
pletu vijenac proljeća
u stručku svilenih maca.

(Rano proljeće)

No uskoro će prvi početnički stihovi, vezani uz radosne dječje osmjehe, uz titranje i svjetlucanje prirodnih zvukova i boja, koje i ne treba razumjeti drukčije, do malena vježbanja djetinje ruke perom, dobivati dublje obilježje. Čudesnom pjesničkom igrom počet će se nepomični opisi gibati. Osjetit će se onaj karakteristični pomak do kojeg dolazi uvijek onda u stvaranju, kad je pjesnik počeo savladavati poetsku materiju svojim vlastitim originalnim govorom. Tada ne nose više pjesnika sami stihovi i gotove sheme, jer ih on počinje savladavati i oblikovati za svoje unutrašnje potrebe.

Tako se u Stipinu stvaranju začela mučna borba za izraz koja će trajati sve do njegove prerane smrti.

*

Premda su gotove sheme i zatvorene forme poslužile Stipi za početna vježbanja i za stvaranje prvog literarnog iskustva, one znače u isto vrijeme i nešto drugo. Skladnost prvih stihova izražava odmah u početku zanesenost i harmoniranje pojmova u pjesniku samom. Zato mu je i odgovarala zatvorena forma, kojoj će se Stipa navraćati tokom cijela života. Baš kao da dogotovljenost poetske forme i uobičajeni izričaji i emotivne situacije, nisu mogli naškoditi izvornosti njegova talenta. Osobni pjesnikov ton, koliko god bio u početku i nesiguran, ne dopušta svođenje na puku maniru. U nizanju stihova uvijek zasija i poneka nova slika:

Snježna brda, snježni luzi
zemlja se bijeli,
prozebao vrabac suzi
u granju na jeli.

Noćca širi krila plaha,
već se dižu sjene,
od studeni zimskog daha
list posljednji vene.

(Zima)

Ili u istom zimskom ugođaju:

Protežu se dani sneni,
tiho sniježi vani:
vrapci šute šćućureni
na borovoj grani.

U krošnjama vjetar gudi
ko orkestar stari.
Tužne ptice, tužni ljudi,
tužne sve su stvari.

(Prosinac)

Ovakvi su opisi prirode svježi i poletni. Osjeća se u njima zamah mlada srca. Melodijska im je linija zato poskočna, jer je još ništa ne zamućuje. Uvijek ćemo u Stipinu stvaranju naći nešto novo, što je od najranijih pjesničkih dana odgovaralo nepredvidivim unutrašnjim udarima u njemu. Zato će uskoro njegov izraz dobiti snagu unutrašnje riječi kojom će nam pjesnik početi nešto saopćavati. Tada će uvijek slijed uobičajenih slika biti prekinut pokušajem da se i u jednostavnijoj formi izraza petnaestogodišnjeg mladića nešto kaže:

Potok žubori kroz šiblje tanko
i kao srebro se cakli,
bijeli se oblaci mirno, nečujno
za gusti jelik pomakli.

(Ljetno veče)

Dakako da nam je u analizi Stipina postepena sazrijevanja i izgradnje izraza moguće promatrati njegov pjesnički razvoj i izvornost i na osnovi toga, koliko je on uspio originalno progovoriti kroz uobičajene izražajne sheme svog vremena i koliko se tomu uspio oduprijeti svojim vlastitim poetskim govorom. Da bi to mogao postići, da se suprotstavi uobičajenoj asocijaciji pjesničkih slika i simbola, Stipa je morao osjetiti u sebi dublje izvore od onih čistih estetsko-formalnih koji su obično dominirajući u patvorenom pjesništvu. Zato su u prvom redu nove spoznaje na području njegova iskustvena svijeta donijele i taj novi izraz.

Na koncu, tomu će se svemu pridružiti i potmula tutnjava skore smrti. Boje će tada postati tamnije, a slika duhovnog horizonta počet će se po malo izjednačivati s otegnutim ravničarskim pejsažom koji kao da je stvoren za elegične ugođaje:

U vijuganju tromom rijeka se stiša.
Zašute sanjivo srebrnasti valovi.
Drveće stoji začuđeno poput mališa.
Od dugog puta umorni su ždralovi.

Staza za ruku srndaća ranjenog vodi.
Nemoćnost kasom u pohode mu dolazi.
Suncokret vlažno kroz bolesnu tišinu brodi.
Lađa za lađom u beskrajnost polazi.

Nestanu naglo u tmurnom obzorju ptice.
Šuštanje krila čuje se bez prestanka.
Sumporna magla pala je na živce.
Livadom bruji žalobna uspavanka.

(Nemoćno raspoloženje)

Redovi su to i linije riječi i stihova na čijem kraju nalazimo uvijek tačku. Stih zato djeluje sigurno i osvjedočeno, jer sve unutar njega samog i završuje. Više neće biti potrebno kao prije, da pjesnik traži uvijek nova isprepltanja i ushićenje slika za ono što mu je život dao. Naprotiv. Sad se osjeća da je sve izrečeno unutar jedne misli koja donosi spoznaju i smirenje.

U takvom stihu i izrazu ući će Stipina poezija u hrvatsku književnost između dva rata. Bilo je to već spomenutom pjesmom *Sombor* koja je tiskana 1939. dvije godine prije pjesnikove smrti. Vremena mu više nije bilo. I kao uvijek, kad mi to obični ljudi ne možemo predvidjeti, jer pjesničko bilo zrije po posebnim zakonima koji nam nisu uvijek dostupni i poznati, javlja se ansambl Stipinih najzrelijih ostvarenja. To su: *Nemoćno raspoloženje, Jesen, Obećana zemlja, Jabuke u prozoru, Proljeće zaljubljeno* i druge, od kojih bi neke čak mogle stati uz bok mnogim našim pjesmama u razdoblju između dva rata.

Sve te pjesme na čelu sa *Somborom* čine tematsko-formalnu cjelinu, jer znače novi pristup građi, koji se nekad mogao osjetiti tek u ponekom novom akcentu koji bi prodro u uobičajenost poetskog izražavanja. Sad baš taj otklon od stereotipnog, postaje podlogom tom novom izrazu. Nekadašnji realistički izgled svijeta i ljudi dobivat će ovdje pomalo svoju ekspresionističku deformaciju. Takav je bio slučaj s pjesmom *Sombor*. Mogućnost za postizanje nove slike leži u naglој izmjeni između prirodne i unutrašnje perspektive opisanog grada. Slika je zato naglo približena oku, da bi se u gro-planu dobila spomenuta deformacija:

Glomaznost tornjeva, blistave trave rosne,
pramovi mraka u krošnjama sanjaju.
Vršci su kula sitni i blijedi
i u pjenušavo rumenilo uranjuju.

Poetska dezintegracija stvarne slike, začeta ovom pjesmom putem nova umjetničkog postupka, izvit će iz dubina pjesnikovih doživljaja neku čudnu poetsku krajinu, poput nekog dalekog i neshvatljivog svijeta, koji se nalazi na granici sna i jave:

Koraci krupni pločnikom odzvanjaju,
Zvrndaju kola i biju ure.
Kroz bakreno-zlatne talase sunca
oblijeću laste zvonike sure.

Sjene se tanke u ništa rasplinule.
Odmoreni vrapci na prozore sjedaju.
S ulicama ljupkim, s grmovima i s drvećem
krovovi se teški u nedogled redaju.

U slijedećoj pjesmi *Jesen* još će više doći do izraza taj novi poetski svijet. U njoj doduše nećemo više naći onaj Stipin prvotni djetinji sklad, jer njena poetičnost počiva baš u novoj harmoniji kojoj će uvijek iznova odgovarati sve noviji parovi slika, međusobno često i suprotna smisla. Ali svaki taj par slika u distihu ima svoj unutrašnji odjek u pjesniku. Samo što te slike nisu više uobičajene. Nježno i kao u strahu izvijaju se one iz pjesnika podsjećajući nas zato na sve one duboke supstrate koje smo našli u našem ravničarskom čovjeku, počam od neke osamljenosti, posebne samobitnosti, pa sve do neke prozirne elegične smirenosti, koja daje svemu svoj posebni pečat. Zato se poput sukoba u našem čovjeku ravnice i Stipine pojedine slike bore među sobom. Jednom se »poetičnom« paru slika suprotstavlja isto takav »nepoetičan«. Sumrak je. Netko unosi nesklad u prirodna zbivanja. To je sam pjesnik sa svojim raspoloženjem. Stih je poskočan i lak, da bi lakše prikrio svoj unutrašnji smisao, koji fermentira u vanjskoj prikrivenosti unutrašnjeg zbivanja, dok se ipak na pojedinim njegovim mjestima ne otkinu slike kojima pjesnik više nije mogao svjesno upravljati. Evo zato te pjesme u cijelosti:

Ne cvate više u polju lan.
Uplašeno gleda jablan samostan.

Netko je odnio zelenoj travi san.
Razapne gljiva na putu kišobran.

Posljednje bobice garavi zoba vran.
Na mrtvoj žabi pogled mamuran.

Vrati se vjetar u zamagljeni stan.
Jabuke zrele padaju uzaman.

Na atu bakrenom nečujno prođe dan.
Kucaju ure u mrak žalostan.

*

Kao vrhunac ove faze stvaranja kojoj stoji na kraju smrt, stoje Stipine *Jabuke u prozoru,* uz *Obećanu zemlju,* vjerojatno Stipina najzrelija pjesma. Ona nam svakako otkriva put kojim bi on pošao, da je ostao živ. Ugođaj je u njoj kozarčaninovski, čiji je pjesnik tragično preminuo iste godine nešto prije Stipe. Svejedno je, radi se ovdje o utjecaju ili o slučajnosti sličnoga, jer ova pjesma razastire svoje čudesno tkivo pred nama. Zbivanja su u njoj posve nestvarna. Boje su tamne i izoštrene do kraja. I opet diže se ovdje neki čudesno sanjarski svijet Stipine duše. U njemu gladne vjeverice halucinantno kradu lešnjake, dok u isto vrijeme jabuke šute snuždeno u prozoru, kao da nas podsjećaju na daleku rezonansu čovjeka izgubljenog na dalekom ravničarskom horizontu. Zar se ne zove jedna Kokićeva pjesma: »Tuga našeg šora u ljetno veče«? Sve je ispunjeno tom tugom u ovoj pjesmi u kojoj se isto tako javljaju distisi u parovima, premda je veza među njima diskretnija. Ni melodičnost ne odgovara više onoj iz *Jeseni* koja se doima više kao uzvik i vapaj, dok se ovdje radi o produbljivanju rezignacije koja vodi u filozofsko razmatranje. Zato je ovdje stih nešto i sintaktički produžen. Isto je i s poantama. Premda su diskretnije, one djeluju teže:

Ostaviše ptice gnijezda na starom boru.
Jabuke šute snuždene u prozoru.

Tuguju one svako magleno veče.
Žalost za pticama strašno ih peče.

I zato sjetna svaka jabuka je.
Ljut vjetar u mraku bijesno laje,

na njih i na gladne vjeverice,
što kradu žute lešnjake. Ali ptice

njima više nikad neće doći.
Jabuke se plaše jezive, tavne noći.

Pomnije gledano, susrećemo u ovoj pjesmi mnoge inovacije koje dokazuju Stipinu pjesničku zrelost. U nju su unesene i namjerne stanke nakon pojedinih stihova i strofa, koje trebaju ritmički podcrtati težinu atmosfere, u kojoj se našao pjesnik. Kontrapunktnost se postiže i drugim sredstvima. »Osamljene jabuke« povezuju se u mraku s »vjeveri-

cama« koje uništavaju lešnjake, da bi odmah zatim izletjele »ptice«, povezivajući početak pjesme s krajem i govoreći dovoljno o tome, kako ih više nećemo vidjeti. Sliku završavaju opet »jabuke«, omiljeno Stipino poetsko sredstvo – sâme kao na početku, što već dovoljno govori o tome da se u stanju tuge i osamljenosti nije ništa izmijenilo.

U tom će poetskom nizu stajati i druge Stipine pjesme, u kojima će nekako podjednako dolaziti do izraza njegove godine i mladenačka zanesenost, ali i prerana zrelina i misao na smrt. Čak i onda kad je pejsaž u pjesmi predominantan, a njezin motiv proljetni, ne možemo a da ne osjetimo da je tuga samo načas ostala po strani:

Livada svira u zmijoliku frulu,
površine jezera su blijedo-strasne.
Sjenice žute s jasikom treperave
Vatreno prhnu u samoće jasne.

Iz grma zečić pahuljasto domahuje.
Grana je svaka tamno-smeđa lepeza.
Pod snopom gustim od tisuću ptica
savija se nisko vijugava breza.

I vode mutne klopoću sjenovito.
S topole rosa crvenkasto kaplje.
Mašući krilima iznad rijeke,
u šumu hitro prolijeću gladne čaplje.

(Proljeće zaljubljeno)

Ili u slici zime gdje se opet podižu na javu mnogi spominjani obrisi Stipina umjetničkog svijeta:

Sad su kuće postale začarane u tišini.
Smiješi se na prozorima svako okno.
Drveće stoji uplašeno u snijegu
i sve je blijedo i lepršavo-barokno.

U krugu strepe samotne breze ko djevice.
Zastanu u hodu staze od jakog umora.
Djetlići lupaju dugim kljunom po panju.
Prozebli vrapci žagore u krošnji bora.

U čoporima srne glođu koru sa stabala.
Na ravnici što se puši, nestanu uz tutanj jele.
Nebo je nepomično i po njemu ko šajke
mutni oblaci plove u kristalne predjele.

(Zima na ravnici)

I ove lepršave zvuke pune boje i prozračnih tonova vratit će u elegičnu misaonost i filozofsku predanost misao na smrt:

Kako je teško godinama zimi blato gaziti,
u ljetu prašinu gutati,
na suncu se pržiti
vječno se nadati
i čekati.

Kako je teško
vječno porobljen po zemlji čeprkati
i škrte njezine plodove brati
i znati
da će uvijek tako ostati
i da ćeš po suncu i vjetru
uvijek zemlju mrviti i mijesiti
i da će te samo smrt
od toga svega riješiti.

(Kako je teško)

Zadnja pjesma Stipe Bešlina stoji na kraju koji smo učinili u analizi njegove poezije. To je *Obećana zemlja.* Ostalo je sve prekrila smrt. Ali i ne samo to. Ta je pjesma i svojevrsna rekapitulacija svega prijeđenog i za pjesnika, a i za nas. Na to već upućuje njezin motiv. Pjesnik ostavlja sve što je nekad u njemu tako snažno živjelo. Spoznaje su ga produbile. Nisu se ispunila obećanja kojima nas je život toliko puta mamio. Zato se dižu iz davnine slike mladosti u posve nestvarnoj pjesničkoj fakturi. U njima lutaju srne šupljih rogova i žute ptice mladosti. Ali sve je to samo na čas. Kiša će se ubrzo sručiti na naše iluzije. Pjesma zato dobiva neprimjetnu kadencu koja je upućuje drugim smjerom. Jednoj polovici slike odgovara zato druga, koja joj se u opkoraku suprotstavlja, jer je posve suprotna smisla i ugođaja. Poslije motiva jabuke, tuberkuloze i umiranja, ostaje na kraju samo vrabac kao jedini prijatelj. San donosi zato spas od svega:

Obećaše nam zemlju. Žune žute
živahno u njoj lijeću. Srne imaju
sitne šuplje rogove. Ali ovdje
vječno padaju kiše. Jabuke zrele
na smrt sjećaju nujno. Ja sam sâm
i svi smo strašno sami. Recite vrapcu,
da mi dođe na prozor. Ne, sad neću
pojesti jabuku. Zaspat ću s mislima
na suncokret tužni, sjećanje tužno.

Ovo zadnje razdoblje Stipina rada moglo bi nas navesti na pomisao da je Stipa u njemu zauvijek ostavio poletni duh i vedre ideale svog djetinjstva i prekratke mladosti. Takva bi istina bila samo prividna. Svemu onom što ga je kao čovjeka mučilo u životu, od bolesti, neimaštine, nerazumijevanja okoline i njegovih najbližih, pa sve do sitosti silnih i bezobzirnosti jakih, Stipa je uspio suprotstaviti svoj čudesno

lijepi poetski svijet koji je nosio utkan u sebi, njegovu jednostavnu viziju života. Toj iskrenoj i produhovljenoj inspiraciji koja nadjačava naše prolaznosti, nije se on nikad iznevjerio, pored svih rezignacija i patnji koje su lomile dok konačno nisu i slomile njegov kratkotrajni patnički život.

Dakako da treba istini za volju priznati i to, da je nekad Stipina životna linija znala vijugati kao i u svakog drugog čovjeka. Osjetili smo to u toku razmatranja njegove poezije. Nekad nam se učinilo da je život duboko poremetio ideale mlada čovjeka. Što su u njemu i oko njega bure postajale češće, to se on jače zatvarao u svoj poetski svijet, koji je produbljavao i stalno nanovo izgrađivao. Dakako da su tada u raskoraku prema vanjskom i drugima njegovi stihovi postajali sve manje vedri. Ali sve je to dokazivalo unutrašnju izgradnju njegove poezije i njezinu umjetničku zrelost koju je pjesnik tako naglo dosegao. Pjesničkom pozivu koji se sastojao u pronalaženju dubljeg ideala u vlastitom životu, Stipa se nije nikad iznevjerio. I zato samo sjedinjene obje pole njegova bića, i ona subjektivna i ljudski slaba, i ona uzvišena i pjesnički uzdignuta, dat će prave izvore za razumijevanje Bešlinove poezije:

> I nije me briga.
> Smrt odnijet neće nadahnuće svako.
>
> Ostat će bitno. To je duša.
> To je vapaj tijela u visine plave.
>
> Za vječnošću i za prostorima
> ljubavi i sreće.
>
> *(Duša)*

Dalje više za pjesnikom ne možemo ići. Sve što nam je još mogao reći, ponio je nepovratno sobom u grob. Sam je pisao o svojoj smrti jednom svom prijatelju. Bio je to pjesnik Aleksa Kokić:

> Odavna se prijete crne slutnje meni,
> Patnici što prođu, bijeda, to smo mi.
> I sve tako . . . i ja s žutim jabukama
> uskoro ću doći tu, gdje si i ti.

*

Ali možda sve to i nije istina. Zar ne živi pjesnik dalje u svojim pjesmama i našim srcima? Zar ne govori snaga njegove riječi i čovjeku današnjice, jer kako bismo ga onda pronašli. To je najbolji dokaz da nitko od njih nije umro. Ni pjesnik ni njegova poezija. Svojom neprolaznom ljepotom njegova poezija svijetli s onu stranu groba i današnjem čovjeku.

Tko je to jednom davno rekao, da pjesnik mora plakati, da bismo mi kasnije mogli uživati u njegovim pjesmama?

POEZIJA ANTE SEKULIĆA

(U povodu 30-godišnjice rada)

> *Teško je biti katolik. Teško je biti umjetnik. Dvostruko je teže biti oboje u isti mah.*
>
> *(Jacques Maritaine)*

I

Poetski slučaj bačkog pjesnika Ante Sekulića razlikuje se ponešto od slučaja njegova šokačkog zemljaka Ante Jakšića, premda ima s njim i zajedničkih crta. Obojica su prešućeni u suvremenoj hrvatskoj književnosti. Mogli bismo reći da je pritom Jakšiću učinjena veća nepravda, jer on nije prestao poetski stvarati ni u naše vrijeme, dok je Ante Sekulić izdao svoju zadnju poetsku zbirku odmah nakon rata (1946) što ne znači da je prestao poetski stvarati.[1] Osim toga, on je prešao i na druga područja književnog rada, što je možda imalo svog udjela i na njegovu lirsku produktivnost. Počeo se baviti esejistikom i pisanjem kritičkih napisa o našoj i stranoj književnosti,[2] što ga je vjerojatno odvelo i na druge putove.

Ipak je obojim pjesnicima zajednički katolički pogled na svijet, koji je posebno u Sekulićevu stvaranju, predominantan kao poetska inspiracija, dok je Jakšić tu istu inspiraciju pronio sve do našeg vremena, ali

[1] Nakon završetka ovog eseja izašla je i treća Sekulićeva poetska zbirka: »Vijenac uspomena«, Zagreb, 1968. Izbor i redakcija: prof. Bela Gabrić, izdali pjesnikovi prijatelji, str. 82.

[2] 1947. postiže Sekulić doktorsku disertaciju: »Govor bačkih Bunjevaca«, 1952. izlaze u dva dijela njegove: »Bilješke iz književnosti«, 1953. njegova rasprava o Voltićevom ričoslovniku, a 1957. u dva izdanja »Hrvatski realizam«. 1961. izlaze njegova: »Dva priloga našoj kulturnoj povijesti«, u kojima je obrađen i Lovro Bračuljević, prvi reformator našeg jezika na fonetskom principu. 1963. u delničkoj ediciji: »Riječi i djela« izlaze njegovi napisi o Goranu, Njegošu i drugima, i konačno 1964. izlazi iz tiska zbirka njegovih članaka: »Iz književnosti«. Sekulić je konačno pisao i o problemima našeg suvremenog književnog jezika i pravopisa: »Za naš književni jezik i pravopis«. Tiskane su mu i dvije zbirke poezije: »Sin nizina« (1941) i »Zvona bjeline«, (1946) – obje izašle u Subotici.

svakako na jedan manje naglašen i prigušeniji način, primajući u sebe i sve ono što je i samo vrijeme i gorko iskustvo donosilo, boreći se u sebi, da i u takvoj situaciji ostane vjeran svojoj osnovnoj inspiraciji. U Sekulića takve dileme nije bilo ni na tren, jer je sva njegova stvaralačka inspiracija samo poetski izraz njegove duboke religioznosti. To ga je zato moglo više vezati uz njegova Subotičana, pjesnika Aleksu Kokića, premda se u formalnom pogledu njihova lirika razlikuje, ostajući im kao zajednička inspiracija bačkog neba i pejsaža i dosljednog religioznog osjećaja i pogleda na svijet.

II

Već nam se ovdje posve nehotično nameće potreba da progovorimo nešto i o našoj prijeratnoj katoličkoj lirskoj produkciji i da u njoj pronađemo i Sekulićevo mjesto, jer će nam samo takav pristup najlakše omogućiti da shvatimo karakter Sekulićeva lirskog stvaranja.

Naš najpoznatiji katolički kritičar, Ljubo Maraković, pokušao je još prije rata prvi dati neke kriterije za podjelu naše katoličke lirske produkcije. Pritom je imao na umu mjerilo, koliko neki pjesnik propušta religioznu tematiku kroz filter vlastita doživljaja. U prvoj grupi, a za nju je našao uzor u Izidoru Poljaku, pjesnik se nastojao uzdići u inspiraciji do religiozne visine i zanosa, koje nalazi u literarnim izvorima Sv. pisma i psalama, pa je zato njegov ton morao biti nužno patetičan, što ipak ne znači da nije bio zato u isto vrijeme i duboko religiozno proživljen. Nešto od tog tona, mogli bismo reći, njegovu osnovnu notu ima i Sekulićeva poezija koja nosi u sebi svu ozbiljnost i uzvišenost religioznog stvaranja.

Nasuprot ovom tipu poezije u kojoj se umjetnik uzdiže do vrhunca i zanosne visine religioznog, stoji drugi tip koji svu religioznost zatvara i prigušuje u svakodnevne životne slike, koje duboko u svojoj nutrini nose zanosne visine religioznog, stoji drugi tip koji svu religioznost zatvara i usklađenost i harmoniju religioznog pogleda na svijet, ali ga zato ne ispovijeda otvoreno. Uzor bi za takvu poeziju bila poezija Ante Jakšića. Prelazni tip za ova dva bio bi onaj koji izbjegava patetiku forme, premda je izrazito religiozan, ali sve propušta kroz filter vlastita doživljaja, pa je zato bliži drugom tipu nego onom prvom. Tu bi bio svakako najbitniji predstavnik Đuro Sudeta, koji je pokazao u svom poetskom stvaranju, kako se o svemu na svijetu može pjevati tiho i smireno i predano Bogu, a da se pritom ne mora posezati za patetičnim tonom. Prigušeni ton uostalom jače djeluje na suvremena čovjeka. Sudetina je tragedija upravo zato tako jaka, jer je prigušena.

Dakako da između ovih Marakovićevih tipova postoje međuvarijante koje su mogle kasnije opovrći ili upotpuniti tu njegovu podjelu, koju je on dao još 1934. Nakon toga došle su mnoge generacije pisaca, među kojima se našao i naš Ante Sekulić, iskreni i dosljedni katolički lirik, u čijem stvaranju možemo promatrati sve ono što je katolička poezija

formirala i dala prije rata, pa i kasnije. Ta je generacija pošla tonom Sudetine poezije, ako taj ton uzmemo kao protupol stvaranju Poljaka i Pavelića, koji je uostalom našu poeziju više zadužio prijevodima i stranim utjecajima. Patetičan je ton sve manje odgovarao stvaranju tih mladih pjesnika, kako će to i pokazati najbolji predstavnici katoličkog religioznog izraza u našoj poeziji: Lendić, Kokić, Korner i drugi. Tako se s vremenom stvarala nova dikcija te poezije jednostavnosti i smirenja koja je postajala isto tako zanosna i uzvišena i vjerna svom religijskom idealu, kao što je to nekad postizala isključivo religioznom motivikom i biblijskim uzorima.

Tako će na primjer u Rajmunda Kuparea kukuruzi stršati u visine i upozoravati na Tvorca, kao što bi to u nekog starijeg pjesnika bili možda crkveni tornjevi:

> Svrstani u redu kukuruzi
> prekriše polja sva,
> Putuju u jesen kroz zlo ljeto
> Dva i dva...
>
> Na raskršću cesta dobrome križu
> Dignu na pozdrav lat.
> Na njima je svaki siromah otac,
> A Isus brat.
>
> A on blago pogleda s križa
> I rukom pokaže put.
> Tog časa klip je postao zlatan
> i žut.

Svetost i zanesenost takve slobodne forme, duboko religiozno proživljene, unijet će Sekulić i u svoju poeziju. I začudo isto onako kao što su se nekad uzvišenost i veličina postizali velikim riječima i uzvišenim slikama, Sekulić će to postići poezijom tišine i malih stvari:

> Svake večeri upalim svijeću
> i čekam da mi dođeš.
> A tebe nema...
>
> Podižem svake večeri ruke,
> ruke, sestro, slabe i umorne,
> da Gospod blagoslovi mladost
> i dane Tvoje sumorne.
>
> *(Čekam te sestro)*

Razmatrajući dalje našu katoličku predratnu lirsku produkciju, koja je pošla putem jednostavnosti i smirenosti izraza i forme, trebamo spomenuti još neka imena koja su izvršila utjecaj na njezin razvoj. Tako bismo mogli sve naše pisce podijeliti i prema nekom drugom kriteriju

od onog koji je uzeo Maraković, jer nam nova imena daju mogućnost i za drugačije podjele. Takva bi jedna nova podjela bila moguća ako imamo u vidu poetsko stvaranje Nikole Šopa. Na osnovi onog što je on unio u poeziju, mogli bismo sve naše katoličke pjesnike podijeliti prema tomu, da li su kao Šop samostalno kreirali svoj vlastiti pjesnički svijet dajući mu posve nove i originalne pjesničke slike i senzibilnosti, ili su opet slijedili Sudetu, koji je pokazao mogućnost da se osjeti religioznost u svemu što život donosi, i da religiozni osjećaj prosijava kroz sve što predstavlja poetski materijal.

Dakako da bi i to moglo postati osnovom za neku podjelu. Koliko je pisac uspio izgraditi svoj vlastiti poetski svijet, za razliku od onih pjesnika koji su sačuvali integraciju ovog našeg svijeta, ostavljajući ga tradicionalno uvijek istim.

Šop je jasno u svom stvaranju pokazao snagu koja se u njegovoj religioznosti nametnula uobičajenim slikama i značenjima u poeziji. On je stvorio svoj vlastiti poetski svijet jednostavnosti, tišine i djetinje dobrote i naivnosti, kojom je našoj svakodnevnoj vjerskoj logici i svetosti dao potpuno novo značenje. Zato je u njegovu originalnom pjesničkom zahvatu sve moguće. Njegov Isus može dobiti šešir na glavu, čitati novine ili povući magarca za uho:

> Isuse, u ovom kasnom času sad
> u sve staje ćemo ući.
> Od nježnosti ti ćeš magarad svu
> blago za uho povući.
>
> *(San magaradi)*

Taj mali Šopov religiozni svijet njegove čiste, naivne i djetinje duše, živi po svojim vlastitim poetskim zakonima. Sve u njega može ući u svojevrsnoj pjesnikovoj stilizaciji, samo ako su nadahnutost i originalnost religioznog doživljaja toliko jaki da to dopuštaju. Mogli bismo reći čak i to, da Šop namjerno briše onu tradicionalnu poetsku težnju u našoj poeziji da se »veliko« izrazi isto tako »velikim«. Kod Šopa je »ideja« u svom sklopu s poetskim simbolom toliko originalna, da ostajemo upravo zapanjeni. Baš kako reče zadnji Šopov kritičar Zeljković: »Izraz visoka prosjeka, u kom se stapaju doživljaji i kabinetski rad, i gdje se vrlo rijetko posustane u kojoj poenti. . .«

Drugi su dakako pjesnici odlazili drugim putovima, jer je jasno da se ničiji doživljaj ne može prenijeti na nekog drugog. Ne bi trebalo misliti da su oni pjesnici koji su zadržali integraciju ovog našeg svijeta, zato manje vrijedni. U svakom od njih mi možemo naći nešto što će opet kasnije u možda nekog drugog obogatiti izraz i pokazati mogućnost da se tim putom ide. Uzmimo samo neke pjesnike:

Ivo Lendić je unio u katoličku liriku raspjevani mediteranski ton neba i sunca, bez obzira na žalost i patnički ton koji je u njoj predominantan. On nam je dao poeziju skrušenosti i tišine bolničkih hodnika, terasa, misli na svoje i na patnike koji s njim u bolnici dišu. U tom smislu je on nastavljač mnogih Sudetinih tonova i ugođaja:

> Tišina je ugodni hlad na verandama,
> tišina je na moru.
> Nisam nikad vidio smirenijih ni bjeljih oblaka
> Kako u tišini miruju;
> nisam nikad opazio, da lađe tako tiho plove
> u daleki kraj.
> Sva su vrata širom otvorena
> s verande struji jutarnji zrak i sjaj.
>
> *(Pričest u svibanjsko jutro)*

Još je u svoje vrijeme naš drugi kritičar Petar Grgec prorekao put katoličke lirike preko Lendića i Kornera.[3] Pritom nije mogao imati dakako na umu značenje Šopova rada, a ni ostalih pisaca koji će doći nakon njega. Svaki je novi pjesnik donio sobom i po neku novu izrazajnu mogućnost. Jakšić je na primjer pokušao u svojoj lirici pokazati do koje se mjere mogu religiozni ideali pronaći i humanizirati u našem svakodnevnom životnom putu, pa je zbog toga često puta u prošlosti isticana misao Sudetina književna utjecaja na njega. August Đarmati je unio u katoličku liriku refleksivno-filozofski ton, kojem nije više uzrok samo razum, već i svakodnevne životne situacije propuštene kroz filter njegove vlastite stvaralačke emocije.

Ovoj se dvojici spomenutih pjesnika ravnice pridružuje i šokački pjesnik Stipan Bešlin, danas već posve zaboravljen, koji je pored Jakšića došao najdalje u ugradnji katoličkog izraza u formalne tokove lirike svoga vremena, što je bio jedan od najaktualnijih problema naše poezije prije rata. Ne smijemo zaboraviti pritom ni na Grkčevo pošteno priznanje, da naša katolička književnost zaostaje u formalnom pogledu za literaturom pisaca druge idejne orijentacije. Zato je 1935. došla anketa »Na goru Gospodnju«, koja je trebala ispitati uzroke takva stanja. U tom svjetlu Bešlinov poetski slučaj predstavlja svojevrsno otkriće, premda je on umro baš u trenu kad je počeo zrelo stvarati.

Uostalom prinova talentiranih katoličkih pjesnika uskoro će se sve više pojačavati. Javit će se Korner i Kupareo.

Jeronim Korner će u religiozni izraz unijeti nove ritmove i cizelirane moderne pjesničke slike. U njegove će se sjetne melodije uplesti naklonost da se artistički izrazi u slikama prirode:

> Kiša je svilena odjeća što šušti
> i obavija nježno žita i granje.
> Kako je teško dok napolju pljušti,
> imati samo – čekanje.

[3] »Najsnažnija djela novije hrvatske katoličke književnosti« – »Glasnik sv. Ante«, 1936.

I gledati nepomično kroz prozore
u beskrajno polje, koje kiša poji.
Iz kućica smiješe se glave: »Žita će da dozore...«
a sve ostalo snužđeno stoji.

(Čekanje)

Ili u pjesmi: »Zašto sam pjesnik« gdje će on nehotično iznijeti cjelokupnu problematiku naše katoličke predratne poezije i teškoće koje predstoje pjesniku na tom putu. Pjesnik je u dilemi između talenta koji vodi samodopadnosti, i ljubavi prema Bogu:

— Gospode, da si mi dao više ljubavi, a manje talenta,
ja bih žarče ljubio i čitav bi moj život bio pjesma.
— Moje bi pjesme čitale stare žene u pobožnim knjigama.

Nastavak te artističke strane našeg pjesništva sve do najnovijih dana predstavlja i poezija Rajmunda Kuparea. I ovdje je patetika religioznog ustuknula pred jednostavnim slikama prirode, koje su baš zato upravo artistički dane, da bi nadomjestile ono tradicionalno i uzvišeno. U Kupareovoj poeziji nalazimo slike prirode, impresije iz života svakodnevnih i običnih ljudi koji se u isto takvom jednostavnom ruhu mole svom Gospodinu:

On dugo už cestu, sa svijećom u noći,
Pruža kalež prazan da Mu dio dođe,
Za komad je Kruha iznajmio njive
i za kalež Vina plodne vinograde.

(Dohodak jeseni)

Već bi nam ovaj primjer, uzet posve slučajno, mogao pokazati doseg koji je učinila naša katolička poezija u traženju svog modernog izraza. Religiozni motivi, pa i najveće naše svetinje, jednostavno su utkane u našu životnu svakodnevnicu ne gubeći zato ništa od svoje prirodne čistoće i uzvišenosti. Moderni ih je čovjek ponio duboko zatvorene u sebi kroz svoj vlastiti životni put, iako je to često puta vrlo malo vidljivo. Krist je danas prisutan u svim situacijama modernog života. On ne počiva samo u crkvi ili u kaležu. U plodovima jeseni i seljakova mara nalazi se Njegov dar i naknada. Zato nas ništa ne može spriječiti da ne unesemo Krista u sve naše životne radosti, brige, darove i nadanja. Vidjeli smo kako je to učinio Nikola Šop. I ovdje doživljavamo nešto slično. Na koncu će Krist za ljubav zanesenog pjesnika biti svugdje prisutan. Sjest će i u saonice:

Idemo Isuse! Na kraj sela
Baka neka žudi Tvoje lice,
Vozit će nas preko polja bijela
Saonice.

(Isus na saonicama)

Sva su pjesnička imena do sada uzimana više-manje nasumce. Mnoga su ostala zato nespomenuta i po strani. To je i nemoguće u obliku ovakva prikaza. Nismo tako spomenuli ni Smerdelov pjesnički prilog koji je svojevrsnom konstrukcijom riječi i njihova značenja u stihu – doveo svoj izraz do dubine unutrašnjeg monologa, da bi njime otkrio svoje filozofske preokupacije i dileme:

Kopam po sebi. U dubini je, mislim, blago
i nadam se da ću otkriti sebe
i pronaći bolji dio sanja o Tebi,
pa poći stazama otkupljenja
od sebe tebi
od tebe sebi.

Kopam u sebi i rujem
Sjemenje plodno roditi ne može
njiva ta plodna,
kad rujem, pa sjeme ne trune.

(Vigilije)

Ipak, dovoljno je bilo osjetiti, kako je artistička nota dobivala po malo svoje dostojno mjesto u našoj katoličkoj poeziji. Ona ju je osposobljavala da se nosi s problemima modernog vremena i da odgovara psihi i emociji moderna čovjeka. Ta se postepena transformacija vršila i zbog zahtjeva vremena u kojem su pjesnici živjeli, ali i zahvaljujući promjeni gledanja na katoličku književnost unutar samih katoličkih krugova. Ćudorednu kritiku Mahničeve »Hrvatske straže« zamijenila je literarna – »Hrvatske prosvjete«, koja počinje gledati na funkciju i karakter umjetničkog djela na posve novi način.

III

Na koncu ovog našeg pregleda ostavili smo namjerno lirsko stvaranje našeg Alekse Kokića, pjesnika koji je najbliži i najsrodniji poetskom duhu našeg Ante Sekulića, koji je nedavno i pisao o njemu.[4] Uostalom oba pjesnika potječu iz istog mjesta: Subotice. Doduše, životne su im sudbine različite, iako su isto željeli. Kokić je postao svećenik i pjesnik, ali je ubrzo zatim umro. Sekulić je postao pjesnik, ali je želio biti i svećenik. To se najbolje vidi u njegovoj poeziji u kojoj su nesvjesno utkane mnoge njegove intimne životne želje i trpljenja. Kad je konačno Kokić umro, Sekulić je tek onda izdao svoju prvu zbirku: »Sin nizina«, kao da je na umu imao Kokićevu pjesmu: »Ljudi nizine«, u kojoj je pjesnik pokazao na probleme u duši svojih Bunjevaca. Psihička prashema reagiranja koju je Kokić uočio u svojim ljudima, mogla bi lako postati osnov za promatranje duhovnog sazrijevanja obojice pjesnika:

[4] »Crkva u svijetu«, Split, 4/1967. (pseudonim Tin Kulić).

Do mekanih brazda ovlažene oči ne vidi nam nitko,
i da je život križ i pregaranje,
i da očaj često prikuje nas k zemlji,
a jedina je utjeha ravni:
Bog i oranje.

Kokić je u svoju poeziju unio tišinu malih stvari, prirode, salaša i rodne grude. Slobodno ga zato možemo nazvati najbačkijim pjesnikom. Ta mu je crta srodna sa stvaranjem Ante Sekulića, koji u časovima najdublje religiozne skrušenosti i spiritualne uznesenosti, ne zaboravlja u svojim pjesmama boju svog bačkog neba. Međutim, postoji i bitna razlika među tim pjesnicima. Kokić je u svojoj poeziji, unatoč smirenosti i religioznom žaru, ostao ipak pun i raspjevan. Njegova poezija nije mimoišla ništa što je našla u životu oko sebe. Ona je nastojala svemu dati svoj vlastiti pečat, ali tako da se poetske slike ne osiromaše, da se ne asketiziraju. Kokić je pokazao da se može pjevati o svemu čega se njegovo pero takne. Zato se on i igra s prirodom i njezinim slikama. Sve je za njega nadahnuće. Priroda mu nudi svoje čarobne boje i tonove i on je ne mimoilazi. Životinjice u šumi i čistoća osjećaja, mali brat i nevine radosti, skrušeno srce i srnine žarke oči, sve to neusiljeno ulazi u njegovu poeziju i izvanredno je sadržajno i artistički obogaćuje:

Skakuće srna bojazna
vična svakomu šumu,
da se spremno skriva;
njezini su koraci
mahovina meka,
oči:
dva ugljena živa.

(Srna i cvijeće)

Sekulićeva lirika toliko na vanjski pogled srodna Kokićevoj, nosi u sebi i bitne razlike. Od Kokića je ona doduše prihvatila način da se izvrši poetska transformacija svega onog što će omogućiti da se zahvati u duhovnost i u religiozni svijet same umjetnikove duše. Ali dok je Kokićeva poezija zauvijek ostala na tom stupnju pretvaranja jednog u drugo, Sekulićevoj je to bilo samo sredstvo da se duša konačno oslobodi ovozemnih spona i da slobodno uroni u sebe samu. To je bitna razlika među njima. Sada možemo razumjeti zašto je Sekulićeva poezija tematski znatno uža od Kokićeve. Slike i sredstva njezina izraza svedeni su na najmanju moguću mjeru i nemaju više značenje pjesničke deskripcije stvarnosti, već nose u sebi sve potrebne elemente za pjesničku simbolizaciju svijeta duše. Tako je pjesnik došao do problema, koji je u svoje vrijeme mučio i Marakovića. Kako dati duhovnom i apstraktnom pjesničko ruho. Dostojevski je nešto slično rekao jednom: kakav oblik dati onom što nema oblika. Vidjeli smo već u pregledu naše katoličke poezije da je baš taj problem mučio naše pjesnike: kako izbjeći ap-

straktnost religioznog osjećaja. Jedni su to postizavali uklanjanjem patetike i retoričnosti i približavanjem religije putem jednostavnosti – malom čovjeku. Drugi su u poeziju unosili sve oko sebe i tako oživotvorili svoj religiozni osjećaj. Treći su opet poeziju religijskog nagnuća shvatili kao stanja koja već nekako sama od sebe na to upućuju. Tako je došlo do poezije bolesti, sanatorija, osamljenosti i bolničkih hodnika. Neki su opet religijski osjećaj duboko sakrili u slikama svakidašnjice. Bilo je i onih koji su u nevinom odnosu prema ljepoti prirode pronašli mogućnost da se religiozno izraze. Javio se tako fond svega onoga što djeluje čisto, od ljiljana, klasja, sunca, raskršća s križevima i svih drugih prirodnih pojava. Neki su opet pokušali da djetinjom čistoćom i jednostavnošću probude u čitaocu ono što su nosili u vlastitoj duši. Mnoge smo od tih pokušaja uočavali i iznosili. Neki su od njih bili vrlo originalni i značili su kreaciju vlastitog pjesničkog svijeta i njegovih zakona. Neke od tih elemenata osjetit ćemo i u Sekulićevu izrazu. Ipak što se njegov poetski rad više razvijao, neka su prvotna sredstva otpadala i postajala sama od sebe nepotrebna, baš kao skele na zgradi koja je iznenada podignuta.

IV

No pogledajmo Sekulićev pjesnički rast od početka.

U prvom redu treba prihvatiti činjenicu da je religiozni osjećaj predominantan u njegovoj poeziji. Njemu je sve bilo podčinjeno, počam od vlastita života pa sve do formiranja njegova pjesničkog izraza.

Još iz ranijih dana pjesnik će se sjećati svog duhovnog formiranja. Uzori su mu već tada bili u sferi religije. Opisuje put mnogih naših bačkih intelektualaca koji odlaze u grad da bi se posvetili Bogu. Istina, mnogi nisu postali svećenici, ali su zato Bogu ostali trajno vjerni u sebi i svojoj poeziji. Tako je bilo i s Antom Sekulićem. Njegovo je duhovno formiranje strogo vezano uz taj životni kompleks.

U pripovijeci koja je nastala na početku njegova stvaranja, a nosi naziv: »Odlazim u tuđinu«, možemo pratiti pjesnikov duhovni rast. Dva su elementa u njoj. Pjesnikov odlazak u daleki grad i njegov budući poziv u koji ga zove Gospodin. Ti će davni duhovni fermenti njegove mladosti činiti kasnije mnoge kreativne elemente njegove poezije, jer se često puta mnoge pjesničke inspiracije razvijaju baš iz činjenice uskrate. Ono što im je stvarnost oduzela, ili u njoj nisu mogli naći, dobivaju pjesnici u svojoj poeziji.

Evo kako se u svojoj pripovijeci sjeća Sekulić tih ranih dana:

»Ivice, zar ti nije žao ostaviti salaš, rodne njive; zar ti nije žao ostaviti majku. . . .«

*

»Majko, dirnula si me u dubinu srca! Ljubio sam salaš sa svim njegovim ljepotama. Ljubio sam ga u jutarnjem sjaju kada je rosa ljubila svaki cvijet i travku, kada se život počinjao rađati . . . buditi. Ljubio

sam ga u večernjem zalasku sunca, kada se sve stišava, kada san zvjezdane noći počinje da osvaja umorne ljude a posljednji akordi večernjeg »Angelusa« dopiru do naših salaša. Noću sam mnogo neprospavanih sati proveo u bašči diveći se ljepoti ljetne noći i udišući miris ovih dragih malih ruža. Ljubio sam... ali, majko, sva ova ljepota dovodila me je na misao o ljepoti onoga koji vlada svemirom.«

Već je iz ovog odlomka vidljivo sve ono o čemu smo govorili. Izvanredna ljubav prema domaćem tlu, snažna moć zapažanja ljepote bačkog neba i pejsaža i svjesna uskrata svega toga u znaku uzdignuća k nebeskom idealu. Na tom će se duhovnom putu i roditi Sekulićeva poezija. Pored toga, vidljivi su ovdje i mnogi elementi koji će kasnije ući kao izražajna sredstva u njegovu poeziju. U njima vidimo što je pjesnik uzimao od prirode i kako je to formiralo njegovo duhovno lice.

Zato već od najranijih dana osjećamo u njegovoj poeziji duboki sklad između pjesnika i Božje prirode. Baš ono što mu je život nekad kruto uskraćivao i što ga je dovelo do svijeta čistoće i tišine, pokazat će se kasnije u njegovoj poeziji kao duboka potreba duše i želja za nadzemaljskim smirenjem u Gospodinu:

Gospode,
Tebi hvala za dar života,
Za Tvoju dobrotu, za mladost i sreću;
Za ljepotu i vitke jablane,
Što me čekaju na ulazu moga sela...
Gospode,
Hvala Ti i zato što ljubim
Svoje selo.

(Danas ću poći)

Već odmah u početku vidimo otvorenost pjesnikova zanosa i nepritajenu želju i čežnju ispovijediti svijet svoje duše i darovati ga dragom Biću. U slici prirode nalazi pjesnik sklad za svoju vlastitu dušenost kojom će slaviti Tvorca, koji se nalazi posvuda u njegovu životu:

Dok jesen grli tornjeve gradske
i magla skriva kuće i salaše bijele,
pustim njivama dragim
prolazi tiho
dobri
Kralj moj.

(Kralj moj)

U pjesmi se osjeća tendencija čuvanja ljepote bačkog pejsaža i svega onog što on predstavlja u pjesnikovu srcu. Već u početku stvaranja slika prirode daje umjetniku mogućnost da u njoj pronađe i pohrani iskrenost prvih zanosa i ideala. Kasnije kad budu godine donijele nova iskustva, često puta i gorka, priroda će dobivati novu dimenzioniranost i pokazivat će unutrašnji put u pjesniku. Povratak k dragim njivama značit će tada čežnju za onim svijetom koji je ostavio odlazeći u grad:

Večeri svake uzdišu kukuruzi
za kapljom noćne kiše;
večeri svake plakao sam dugo,
jer njive drage neću vidjet više.

Osamljen prolazim stazom
i mislim o ljepotama,
koje se rađaju negdje daleko
u sjaju večernjih boja,
dok na mekim rukama Dobrote
već davno počiva
sva tuga i mladost moja.

(Zov sina nizina)

I u formalnom pogledu osjetit će se isto tako u pjesnikovu izrazu tendencije koje će kasnije posve prevladati. Unutrašnji će govor dobiti apsolutnu prevlast i sve će pomalo biti njemu podčinjeno. Tomu se neće više moći oduprijeti ni autentična slika bačkog neba i nizine koju on toliko voli i kojoj će ostati inače vjeran do kraja, pa i onda kad drugi pjesnici budu već u svoju poeziju uvodili gradske teme i kozmopolitska raspoloženja. Sekulić će i tada ostati vjeran svom bačkom nebu:

Brazde su noćas usnule,
noćas se zakrijesile zvijezde.
Ruke su djevice sagove vezle,
sagove divne od zelene svile.
Oči su mjesečeve suze lile...
Ravnice moje biser su pile.
Ravnice moje,
zašto ste noćas tako tužne?

(Ravnice moje)

Metaforika ove pjesme pokazuje dovoljno jasno put kojim je pjesnik pošao. Veza u njoj nije više uobičajena. Obrisi i konture prirodnih oblika dobivaju u njoj transcedentno značenje. Pjesnik njima ulazi u sebe, da bi izrazio svoj duboki religiozni svijet i da bi ga na taj način uzdigao k Bogu. I tako će sad u njegovu pjesništvu početi proces koji se u početku tek mogao nazrijeti.

To transcendentno značenje i poslanje svoje lirike pjesnik će jasno izraziti u mnogim svojim pjesmama:

Kraj proljetnih vjetrova, kiša
pronio sam u očima iskru plama,
i staza u vječnosti sada je lakša, tiša,
a duša moja više nije sama.

(Kraj cvijeća)

Principe Sekulićeva stvaranja predstavljat će sve ono što će omogućiti da se iz dubine pjesnikova bića podigne sanjarski i zanosni religiozni svijet njegove duše. Tomu će dakako pomoći i mnogi momenti njegova života koji su ostali često puta prema vani neprimjetni: provincijska tišina, nevidljiva pregaranja, povučenost i osamljenost duše koja se predaje samo svom Bogu:

Sam,
bez riječi,
ganute duše, suzdržana bola,
tiho ću zatvoriti vrata doma
i šapnuti riječi pouzdanja moga:
– Budi volja Tvoja!

(Noćas)

Koliko će sad značenja za pjesnika dobiti baš ono, što bi moglo na prvi pogled izgledati kao smetnja stvaralačkom izrazu: govor tišine, stanke i međusobni položaji riječi, sve to počinje tražiti svoj unutrašnji odgovor u pjesniku. Zato ugođaj njegovih pjesama čini unutrašnji sklad i mirovanje slika, njihova odmjerenost i suzdržanost, nasuprot bujici i toku stihova kojima drugi pjesnici postižu ono što žele izraziti. U Sekulićevoj lirici vlada vječna tišina i smirenost. Osjećaj je prigušen i prikriven, ali on fermentira u pjesmi. On se otkriva u prozračnoj smirenosti slika i zato nadvladava sve ono što je nekad znalo tako jako potresati pjesnikovo ljudsko srce. Nad sve njegove tegobe i razočaranja, izgubljene želje i neostvarene nade, gubitak predrage žene nadvila se nadzemaljska tišina unutrašnje melodije Sekulićeva stiha. I u toj netaknutoj ljepoti njegove pjesme, kao da se ponovo probudila tišina zaboravljenih bačkih ravnica. Zar nije već jednom netko rekao da se čovjek ravnice osjeća bliže nebu od čovjeka visine, ma koliko to zvučalo inače kontradiktorno:

Kalež ću Ti prinijet, Gospode,
krvi, mladosti i prepun suza.
Oči ću svoje podignut Tebi
prokletih da me riješiš uza.

O, steže me, muči i boli
i zanos moje mladosti.
Oprosti, prikazujem Ti
te suze mjesto radosti.

Prostirem bijele sagove...
Oprosti,
oprosti, o Silni!

U sobi sam
potpuno sâm.

Tmica.
Tek negdje šumi vjetar:
drhti zov ravnica.

(U predvečerje)

Zato će u jednom stvaralačkom trenutku Sekulić napisati ovaj svoj pjesnički Credo:

Iza zastora su ljepše noći,
Noći pune snova.

(Kad sestra spusti zastore)

Cjelokupni put Sekulićeve poezije mogli bismo promatrati u tom svjetlu baš kao da sva sredstva njegove poezije i nemaju drugo značenje, već da stvore prozirnu koprenu snatrenja i čistoće nadzemaljskog osjećaja, kojom će biti otvoren put u pjesnikovu dušu. Zato baš tajnu pjesnikova izraza treba tražiti u njegovoj vezi s nadnaravnim, s onim što nosi svoju vlastitu misao i logiku. Pjesnik to otkriva svim sredstvima svoje duše i onim što se krije u dubljem smislu postojanja svega oko nas.

Ali taj put nije lagan. On traži svakdonevna odricanja. Treba pritom odbaciti sve ono što nam je drago i što nas pritišće k zemlji. U prvom redu našu vlastitu senzualnost. Šop je pokazao u tome put. On se je dobrovoljno odrekao postajući ponovo dijete. Sekulić odlazi još dalje. Za njega kao da ona i ne postoji više. Odbačena je, da bi se slobodno raskrilila duhovna krila njegove poezije:

Spusti glavu da Ti vidim oči
i bjelinom Ti mi pokri tijelo:
otari suzu sazrelu u bolu:
noćas sve nek bude čisto, bijelo,
ko beskrajni snijezi u dolu.

(Spusti glavu)

Zato je impresija tako često sredstvo pjesnikova izraza. Njome će on otkriti mogućnost nalaženja duhovnog užitka u slici Božje prirode, u kojoj će lakoćom svog umjetničkog dodira izbrisati svaku drugu primisao ili pozadinu:

Tiho šumi
proljetna kiša
blaga
u vlažnim stazama
života
prolazi mladost
draga.

Kraj nas
katkada zablista
radost tiha
i zasja u oku
suza čista.
Vani katkada
zašumi jače
kiša.
Kap... po kap...
Tišina.
Više ništa.

Sad već možemo lakše razumjeti pjesnikove cikluse o Mariji (»Mala Marija«) ili njegovu »Zaboravljenu mladost«, koji predstavljaju vrlo složenu sintezu duhovnih izvora u pjesniku, od inspiracije prema majci do Neviđene, pa sve do sutonskih zvona Velike Marije. U tomu svemu počiva još i lik male sestrične Marije. Granice u toj psihoanalizi Sekulićeve duševnosti nisu više određene:

»Jer kadgod prohoda ljepota noći ovim poljima kao da mi Dobrota sama nešto toplo šapuće; kao da mi govori, da ću je jednoga dana susresti. Striče, ja tako često mislim o njoj. Dalekoj. Nepoznatoj...«

»Tko je ona? Da li se uopće zove Marija?«

Spomenuti ciklus pokazuje potpuno prevladavanje duhovnog i napuštanje materijalnih oblika i tjelesnih želja. Pjesnik je punom dušom uronio u tako otvoreni mu čarobni svijet, zatvoren prema vani. Odsad će ga s »vanjskim« povezivati samo konture, transponirane u nove pojmove i sredstva za dublje duhovne spoznaje.

I začudo, sad kad je taj proces u pjesniku završen i kad je ustaljeno duhovno stanje nadjačalo, opet se otvorila slobodna mogućnost da se on vrati ljepoti i skladu ovog našeg svijeta i da se u njemu izrazi. Cijena koja je bila plaćena da pjesnik nađe sebe i smisao svoje poezije, sad se stostruko naplatila. Opet su se vratile drage boje bačkog neba:

Zore klasovi na suncu,
na suncu zóri zlato.
U sjaju podneva prolazi Marija:
kad bijeli oblaci nebom plove,
kad cvatu višnje;
kad sreća zori:
tiho jeca,
zove...

(Marija prolazi)

Trenutni užitak koji je počivao u slici dragog bačkog kraja, bez kojeg je pjesnik prisiljeni živjeti, potiče opet nove duhovne spoznaje. One će uputiti pjesnika u predjele duhovnog svijeta u kojem se krije tajna svih stvari. Nakon svih lutanja, zanosa, ushita i padova, srce će se ponovo smiriti u Kristu:

Pogledom ću Ti potražit zjene,
te svete zjene: drage, čiste.
U njima ja ću sakrit sebe
da nikad drugo već ne želim
samo Tebe, moj prezreni Kriste.

(Prezrenom Kristu)

I još samo jednom, bar na čas, prije konačnog pjesnikova akta, vratit će se on u mislima k svemu onom što mu je nekad bilo tako drago. Njive, povratak u rodno mjesto, roditelji i misao na njih u daljini, svemu je tom život davao postepeno drugo lice, koje se duboko utisnulo u tišinu i meditativnost Sekulićeve poezije.

U pjesmi: »Jesenski dan« pjesnik je ostao uskraćen i zadnjih radosti. Sve je nestalo, sve što je nekad volio: dragi njegovi, salaši i ravnice, a narod je pao u kušnju. Tako izgleda završna kadenca njegova pjesničkog puta: pjesnikove riječi svom Bogu:

Od svega u ovom životu preostala mi je duša,
maleno srce.
I ovaj jesenski dan...

I tu nam se ponovo otkrivaju principi Sekulićeva stvaranja. Neutažena glad, varljiva sreća i svjesna uskrata svega toga, stvaraju duhovno područje na kojem se razvila Sekulićeva poetska snaga:

Ne zamjeri što ću ti tek malen poklonit dar;
sebe: srce, dušu i ovaj jesenski dan.

Na koncu ovog našeg razmatranja može sad doći možda jedna od najljepših Sekulićevih pjesama. Atmosfera je za nju sad pripremljena. Sve se smirilo. Obrisi i konture ovog našeg svijeta umekšale su se i utihnule. Tišina je prekrila sve. Zadnji ovozemni trzaji prestali su mučiti pjesnika. Sve je već sada daleko. Negdje daleko od ljudi u dubokim bijelim hodnicima rodila se ta pjesma:

Prostrite, sestre, bijele stolove.

Kralj mi je noćas rekao,
da će obasjan proljećem
doći.

Kralj me je sestre, čekao,
da Mu predam čisti veo
noći.

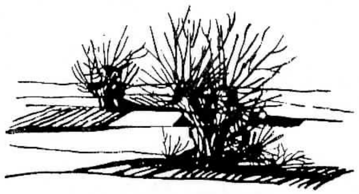
Prostrite, sestre, stolove...

Moj Dobri voli bjelinu,
u posudi darovano cvijeće.
Kralj je zaželio jutros
dvije upaljene samrtne svijeće.

Prostrite bijele stolove
i upalite, sestre, svijeće.

Za posude jutros, svježe
donesite cvijeće. . .

(Pričest u bolnici)

POEZIJA BAČKOG BUNJEVCA JAKOVA KOPILOVIĆA

Poetski slučaj bačkog Bunjevca *Jakova Kopilovića* nosi u sebi mnoge fermente nastanka, razvoja i sudbine naših hrvatskih pjesnika koji potječu iz najsjevernijeg dijela naše zemlje. U njemu su zato utkana mnoga naša stremljenja, usponi, ali i dileme i razočaranja.

Tomu svemu pridonosi i izuzetan životni put samog pjesnika koji nije mogao, a da ne ostavi svoje tragove u formiranju njegove poezije. Mogli bismo čak i reći, da se dva formiranja u Kopilovićevu životu međusobno prožimaju i prate: njegovo formiranje kao čovjeka i intelektualca i samo stvaranje njegove poezije koja je dosljedno i trajno pratila sve mukotrpnosti pjesnikova života i onda ih živo i uzbuđeno registrirala. Na žalost, u tomu nije nikad oskudijevala, jer je Kopilovićev ljudski život bio zarana natopljen izvanrednim trpljenjem i odricanjem. Dakako da su ti osnovni tonovi i ugođaji njegova života postali prisutni i u njegovoj poeziji.

U tom smislu Kopilovićeva poezija tematski predstavlja sve ono obilje njegova života i doživljanja koje je on unio u nju. Zato i ne može biti nikakve patvorenosti u pogledu izvora njegovih poetskih doživljaja i njihove inspiracije, jer se sve to lako može uočiti ili svesti na sâm pjesnikov život.

Isto tako u formalnom pogledu, linija njegove poezije pratit će sve ono što je predstavljalo životne teme i pjesnikova poetska nagnuća, ali je u tom pogledu znalo dolaziti i do promjena. Nekad široko zahvaćene slike života, njegove punoće i svakodnevne poetske angažiranosti, tijekom će godina dobivati sve veću prigušenost i zatvorenost, što će učiniti Kopilovićevu poeziju duboko simboličnom i ljudski iskrenom i na taj je način obraniti od svih onih naplavina koje su se znale nakupiti u njoj u toku njena razvoja.

Zato mnogi davni poetski supstrati i doživljaji iz prvih dana pjesnikova stvaranja, kao da su se skupili u nijemi grč njegovih zadnjih poetskih ostvarenja:

Kolike sam noći ja sa vama bdio
uz čašicu vina za prostrtim stolom,
u tuzi za ljetom svoje vino pio,
prevaren i vinom i beznadnim bolom.

(I mnoge noći)

Film Kopilovićeve poezije treba stoga okrenuti unazad – u one davne dane kad se ona počela stvarati. Zašuštat će tada opet klasovi žita i kukuruzi na oranicama, a slika drage bačke grude otvorit će se pred pjesnikovim očima i ući u njegovo srce. Prvi će njegovi stihovi više djelovati kao poetska vježbanja, ali će se u njima već moći osjetiti i zamah mlada srca:

Draga moja zemljo, zavičaju mio,
nikad nisam znao, što si za me bio,
dok te nisam skoro sasvim izgubio.

(Draga moja zemljo)

Ovakve Kopilovićeve pjesme koje predstavljaju idilu bačke prirode, njezinog sunca i neba, sutonske tišine i osjenčene smirenosti, imale su svoju tradiciju u bačkoj poeziji još od Alekse Kokića, Ante Sekulića pa sve do Ante Jakšića. Zato će mu one pomoći da zahvati u poetsku građu i da se sam okuša u njoj.

Ali tako shvaćen razvojni put Kopilovićeve poezije bio bi i suviše jednostavan i nepotpun. On bi nam mogao u najboljem slučaju ukazati samo na njezinu tehničku stranu. Poezija je međutim daleko složeniji fenomen koji ustvari predstavlja simbolični izraz svih onih uzdizanja i previranja koja su znala duboko potresati pjesnikov život, njegove osjećaje i misli. Zato će ubrzo u idilu poetskih slika bačkog podneblja ući osjećaji koji će izražavati pjesnikovu napaćenu dušu i srce. Svoj izraz naći će oni u motivima odlaska od kuće, u udaljenosti od drage Subotice i u pjesnikovoj osamljenosti, što će Kopilovićevoj poeziji dati još na samu njezinu početku – dublju i elegičnu crtu. U dalekoj osami, u tuđini, pjesnik će se suočiti sa samim sobom. Svi su daleko. Nema više slike njegova neba i njegovih ljudi. I baš tada progovorit će njegova poezija kao neka daleka kantilena srca. Vratit će ga tako u njegov rodni kraj, gdje se nalaze zauvijek zakopani i ostavljeni prvi poetski poticaji i nepomućeni zanosi rane mladosti. Čut će se tada sitni trzaj žica u pjesnikovu srcu:

Tamburica kad zaplače, plače svaka duša mlada.
Svi bi kola momačkoga i bećarca, krvi jače.
Popucaše tanke žice od žalosti i od jada...
Nema pjesme, nema kola. Muk... i srce samo plače.

(Tamburica kad zaplače)

Nakon toga, dobivat će i drugi osjećaji u pjesniku svoju poetsku simbolizaciju. I dok su vezanost za kuću i dom značili njegovu želju za smirenjem u čistom svijetu djetinjstva i uspomena, ljubavni će osjećaj odman od početka predstavljati fatalnost za pjesnika. Istina je, da se mi još uvijek nalazimo na početku Kopilovićeva stvaranja. U masi idiličnih i zanosnih stihova o ljubavi i ženi, još je uvijek duboko skriven put koji će konačno dovesti pjesnika do one istine koju mnogi od nas osjeća kao svoje vlastito životno iskustvo:

Mislio sam da si moja,
da si bila samo moja.
A sad vidim moja nisi,
kao i dim
ti si.

(Mislio sam)

Ovi su stihovi izašli iz jedne od zadnjih pjesnikovih zbirki, kad je život učinio pjesnikove spoznaje životno rezigniranim i već filozofski osmišljenim. Ali mi se još uvijek nalazimo na početku njegova stvaranja, kad još obrisi ovog našeg svijeta i prve životne spoznaje o njemu, čvrsto okružuju pjesnika i on ne taji svoje poetske ushićenje i žar da ih izrazi. Osjećaji se i dojmovi talože u njemu. On im vjeruje i zato reagira na njih. U isto vrijeme nazrijeva se i njihova varava pozadina. U pjesniku se nešto smućuje. Treba pogledati duboko u sebe, u svoj vlastiti život. U ljubavnom je osjećaju skriven osjećaj predavanja, zaborava, ali i nestajanja. Eros i Tanatos, dva božanstva u vječnom grču i rvanju. Pjesnik s tugom shvaća život. Njegova nezaboravna ljubav Krista – poetska krizantema njegova srca, postaje ubrzo obična tužna krizantema, cvijeće groba i nestajanja:

A kad ste nestali daleko, čuo sam bahat smrti
i jesenje šuštanje lišća. Miris uvele trave
napunio je moju dušu ponoću ledene strave...
I u vlažnoj jesenskoj noći čuo se bahat smrti.

(Susret)

Ovakav unutrašnji pristup pjesniku u kojem se već naziru pozne linije razvoja i daleki dosezi spoznaja koje će kasnije izraziti Kopilovićeva poezija, ne bi ipak smio biti shvaćen na taj način, da je već na početku prestao pjesnikov interes za životne tokove oko sebe. Takva bi pretjerana tvrdnja naprosto zapostavila sve ono što ne može ni jedan pjesnik mimoići u svom stvaranju, a to je postepeno taloženje poetskog iskustva koje donosi životne stavove i ideje. Zato će baš mnogim ranim dojmovima ostati Kopilović vjeran do kraja. Unutar tog prvotnog kompleksa slika koje su toliko karakteristične za izražajni svijet bačkih pjesnika, svijetlit će likovi pjesnikovih najbližih. Oni će predstavljati onaj svojevrsni hermetizam, zatvorenost i intimitet koje osjeća čovjek

ravnice u sudarima s vanjskim svijetom i burama života. U isto vrijeme pjesnički ciklusi posvećeni tom kompleksu, znače i simboliku Kopilovićeva vlastita života, njegovih sumnji, nadanja, borbi i tegoba. Zato će njihov karakter ostati stalno podvojen u pjesniku. Jednom će zato slike porodičnog kuta unositi u tu poeziju idiličnost i onu duhovnu smirenost za koju zna samo naš bački poetski izraz:

Tako je lijep život u malom očinskom kutu,
gdje nema ničega mnogo, a ipak je svega dosta;
i s večeri, kad vidim oca – još glavu mu obasutu
sijedim vlasima... Ah srebra, što svetom riznicom posta.

(U očevu domu)

Ako naglo ove slike približimo oku, tad ćemo nazrijeti iza njih jetku stvarnost i tužnu životnu svakodnevicu, u kojoj neumoljiva neimaština donosi na svijet prve pjesnikove gorke spoznaje. To su vječne dileme tog našeg ravničarskog kraja i neba. Bogatstvo pejsaža koji nudi čovjeku svoje skrivene ljepote, bit će pjesniku potpora u borbi protiv tuđina. Inače to isto postaje izvorom patnje jer uskraćuje čovjeku željene plodove. Slika oca ili majke bit tada posve drugačije osjenčena:

U hladno jesenje doba, kad dođe umoran s rada,
prilegne na mali krevet, u bolne utone sanje,
il' priča zabavljen majci nešto iz vinograda,
dok napolju vjetar duva, povija uvelo granje.

(Otac)

Dosad smo nehotično iznijeli samo nekoliko poetskih varijacija koje su se neprimjetno još od početka utkale u Kopilovićevo stvaranje. Jednu smo od njih otkrili u tišini i sigurnosti domaćeg pejsaža i grude, nad kojima se mogao isto tako strgnuti zastor iza kojeg bi se ukazala tužna životna svakodnevnost i ozbiljnost ljudske brige. Time nisu dakako iznijete, a još manje predviđene sve poetske mogućnosti Kopilovićeva izraza. Pridoći će im i druge. Jednu će on naći i u folklornom uzoru. Ovdje je dakako imala svoj utjecaj jaka folklorna tradicija Bačke koja potječe iz načina i oblika života njenih stanovnika. U tom kompleksu narodnog utjecaja javit će se nove harmonije, a i nove izražajne mogućnosti Kopilovićeve poezije. Tako će u taj izraz ući sve ono što je i onako vezano za dom i rodnu grudu. Iskrsnut će ubrzo opet slike pjesnikovih najbližih:

Vinograde, vinograde,
čije li te ruke rade,
čije će te ruke brati?
Nema više tvog pudara,
u grobu se on odmara,
Loza će ga oplakati.

(Vinograde, vinograde)

Ili ova pjesma koja nije bez razloga ušla, s prethodnom, u liriku *»Četrdesetorice«* koja je 1955. izašla u Zagrebu:

Bunda stara sa duvara
ko da nešto progovara;
čeka svoga gospodara.

A šubara sa ormara
žalosno joj odgovara:
»Nema našeg gospodara.«

»Njega crna zemlja krije
bolje od nas obadvije.«

(Razgovor stvari)

Već iz ova dva primjera nazrijevaju se nove mogućnosti za pjesnika. Poskočni narodni ton, njegova neposrednost i naivna čistoća, učinit će Kopilovićevu poeziju mnogo kondenziranijom, a izraz i misli u njima sve više konciznijim. Gotove izražajne sheme narodnog govora i njegove poetske dikcije suzbit će narativnost Kopilovićeve poezije. Tako se već u zametku javila u pjesniku potreba da iskoristi sve one tendencije koje će pomoći zbijenosti i ekonomičnosti njegova izraza. Ali sve će se to izrazitije odigravati mnogo kasnije. Za sada, u početku, pjesniku je dovoljan samo elegičan ton, proćućen vjekovnim narodnim životom i njegovim tragičnim iskustvom, koje on pretače u svoj vlastiti život:

Pitala me majka:
»Što te boli, rano?«
»Mene srce boli,
mila moja nano«.

(Pitala me majka)

Dakako da tendencije razvoja poetskog izraza imaju u svakog pravog pjesnika, u prvom redu svoje uzroke u njemu samom. Svi formalni utjecaji pa i poticaji, bivaju podređeni toj potrebi kojoj imaju samo poslužiti. Tako je i u Kopilovićevoj poeziji, pa i onda kad u njoj osjećamo emotivne tokove drugih pjesnika. Prijelaz na narodni izraz otkrit će pjesniku mogućnosti da prodre u skrivene elemente narodne snage, tamo gdje nagonska svijest vlastitog naroda i zemlje leže netaknuti – tamo će on naći svoj smisao. Iz erupcije vlastita doživljaja svijeta pjesnik će pronaći ugođaje u narodnom predanju i tradiciji kojima će oploditi svoju poeziju davši joj snagu oslobođena izraza koji će se kasnije moći dalje samostalno razvijati:

Iz daljine sve u magli
suznom oku slike lete,
a na zidu obješene
tamburice pune sjete.

Starac sjedi sam ko suton:
drhtaj srca, trepet žica,
pjesma s' ori, vino toči,
opet dvori birtašica.

(Smrt starog tamburaša)

*

Prateći na ovakav način pjesnikov razvoj i rast, nismo dakako mogli izbjeći sve one opasnosti koje se u takvu poslu kriju. Tražeći razvojne linije Kopilovićeve poezije, mnogo smo toga morali kao nebitno ostaviti po strani. A sve je to ipak postojalo u pjesnikovu stvaranju u obliku svakodnevne njegove potrebe da treptaje svog uzbuđenog srca baci na papir. Uostalom, tako je uvijek u svakom našem ljudskom poslu. Gledajući gotovu zgradu, ne mislimo više na skele koje su ju podigle. Takva bi usporedba u Kopilovićevoj poeziji značila da je ona ustrajno i vjerno pratila pjesnika na njegovu životnom putu otvarajući mu svoj zanosni svijet u kojem bi pjesnik nalazio utjehu za svoje napaćeno srce:

Nikom nisam reko da sam ove noći
ko vizija, plave ljubio daljine,
nitko nije znao, da sam u samoći
sitne zlatne zvijezde skidao s visine.

(Tisuću i jedna noć II)

Spomenuli smo već jednom da je bilo upravo preobilje životnih situacija koje su podsticale pjesnikov umjetnički rast. Rana borba za kruh, mukotrpno uzdizanje na vlastitu životnom putu, gledanje smrti u oči, odlazak od kuće u tuđi svijet koji je prigrlio kao svoj, sve je to po malo učinilo svoje. Čežnja za domom vječno je ipak ostala u pjesnikovoj duši. Kad se vratio konačno u svoju dragu Suboticu, piše joj zanosne pjesme i pozdrave, ali se ipak u duši sjeća jednog Cmroka u Zagrebu, koji je zauvijek ostao zakopan u njegovu srcu:

Na travi ležim, na zelenoj svili,
beskrajnu plavet moje oči piju,
tu nekad smo dvoje: ja i draga bili
još usahle sjene u travi se kriju.

(Podne na Cmroku)

U svakoj bi takvoj situaciji rasla potreba da se životna uskrata nadomjesti nečim neprolaznim, duboko vrijednim i humanim. Tako je i došlo do Kopilovićeve poezije. Ona nije doduše bila uvijek jednako uspjela i vrijedna. Nekad je stalna životna potreba da se nešto izreče, znala nadjačati snage koje su to trebale učiniti. Nekad je i sam pjesnik mogao ostati zatečen pred bujicom osjećaja u sebi koje je trebalo izraziti. Pjevati se, međutim, ipak moralo, pa makar i sa slomljenom dušom.

Život je stalno svoje iznova donosio. Tako je nastala poezija svakodnevnih poetskih reagiranja. I dok bi netko drugi možda i stao na tom putu, Kopilović je uporno osjećao da će jednom u njemu zatitrati ona prava skrivena žica. To mu je davalo neviđenu snagu. Pisao bi tada i gladan među zidovima sive studentske menze, snatreći o svojoj sunčanoj Krizantemi, ili bi opet napušten i osamljen u svojoj studentskoj sobi, skladao zvuke života koji je morao ostaviti. Javljala bi se opet davna lica i zaboravljeni događaji. Boje nekog dalekog neba, pod kojim bi snatrio u tuđini, ponovo bi zasjale u njegovu srcu i on bi o njima pjevao, okružen stvarnošću u kojoj je morao živjeti. To su ujedno i psihološke osnove rane Kopilovićeve poezije koja će ga učiniti istinskim pjesnikom bačke grude. (»Daleko od zavičaja«). Nakon zagrebačkog boravka nastat će još dvije zbirke pjesama koje će još jednom podcrtati to pjesnikovo formiranje. To su: »Tisuću i jedna noć« i »Soneti«, napisani u Subotici.

Sve ove tri zbirke čine i tematski i ugođajno čvrstu cjelinu. Zato one ostaju i danas dokumenti pjesnikova rasta i onog puta koji će kasnije dobiti u njemu svoj dogotovljeni oblik i smisao. Sve ono što će se kasnije dogoditi u Kopilovićevu stvaranju, moći ćemo zato razumjeti jedino u sukcesiji njegove vlastite poetske riječi.

*

Cvijetu
dugujem
miris
a sebi – ništa.

Nakon spomenute treće zbirke Kopilovićevih pjesama nastaje vremenski tajac od 11 godina do njegove slijedeće zbirke što opet ne znači da je pjesnik prestao stvarati. Javlja se on i surađuje u mnogim časopisima. Ipak dogodila se svojevrsna transformacija u samom pjesniku koju na vanjski način može pokazati i navedeni izdavački tajac. Nešto se u pjesniku radikalno izmijenilo! Spoznaje su ga produbile. Poetski treptaji koji su nekad postojano pratili pjesnička proživljavanja, kao da su odjednom promijenili svoj smjer. Oni odlaze u dubinu. Njihova je horizontalna os presječena. Sve se završuje u samom pjesniku. Simboli i slike koje su nekad ustreptalo izlazile iz njegove nutrine, pale su sada na pjesnikovo srce i tamo se počele taložiti. Poetski se izraz produbljuje po svojoj vertikalnoj osi, jer je dublje iskustvo u njemu prevladalo. Godine i njihov posustao pjesnik donijeli su svoje. Tišine su ostale na kraju puta. Možda treba ipak sve ono što je već bilo dosad izrečeno, još jednom izreći, ali tako da sve dobije neko novo osvjetljenje. Tako se javila zbirka: »U dolu jablan«. To je sam pjesnik koji presuznim okom promatra sve ono o čemu je pjevao i što mu je još preostalo od života. I ponovo će se javiti stari, dragi osjećaji i poetske slike. Ali pjesnik nije više onaj isti. Životni grč i svakidašnju borbu zamijenit će tužna tišina. Zar već nije netko rekao da se život svakog

čovjeka njome završava. Sve je sad prekrila šutnja. Ona postaje krunom svemu. Šutnja i stojički mir. Ali život i dalje teče. Kako mu sada prići? Što reći sada o njemu u stanju u kojem se pjesnik našao. Može li se sve još jednom iznova proživjeti, ili treba samo doživljenom dati neki novi smisao i smjer. To su sad Kopilovićeve dileme. U već postojećem otkriti onu konačnu životnu istinu. Pjesnik se opredjeljuje za ovo drugo. Stari osjećaji dobit će novi smisao. Život će ponovo ući u njega, ali mu pjesnik znade unaprijed tok, jer na kraju stoje njegove čvrste spoznaje. Dalje se više ne može. Doseg je već odavno učinjen u pjesniku samom. Do njega se može ići, ali se unaprijed zna kako će se završiti. Tako je postavljena konačna razlika prema vlastitoj mladosti koja nije vidjela svoj brzi kraj u životnoj bujici. Zato se u jednom stihu naziva pjesnik »zaklanim jaganjcem« koji je »zagrlio nizine«. Spasa više nema ni od kuda. Sve je dano, ali ništa nije povraćeno. I stihovi su tako otišli u svijet ostavivši pjesnikovo jadno srce. Istina, pjevati se još može, ali samo s gorkim okusom spoznaje. Već ga ponovo čekaju nestali dragi likovi i uspomene. Ovog su puta oni došli po pjesnika, da pođe s njima na dalek put. Jesen je života. Nekadašnje uzbuđenje zbog gubitka dragih, sad se otkriva kao mogućnost da se otvore vrata nekog drugog svijeta u kojem još pjesnik nije bio. Ponovo će se javiti zamišljen očev lik:

> Kada vino pijem
> i noćima bdijem,
> to iz mrtvih opet moj se otac budi.
>
> I naše se duše
> na dnu čaše združe,
> a za stolom samo mene vide ljudi.
>
> *(Kada pijem)*

Pjesnik je opet ostao sam. Privezan uz iluzije i svoje životne sanje on ih još jednom doživljava pišući svoju poeziju. Ali to više nije poezija prolaznog uzbuđenja, svakodnevnog trenutka i nenadane potrebe. Nju će pjesnik zamijeniti smirenim tonovima koji će davati svemu proteklom posebnu poetsku draž i smisao. Pjesnik sada prodire u bit svojih ranijih proživljavanja. I tek će sad svaka ranija slika i treptaj naći svoj odjek u konačnoj životnoj istini i filozofskom smirenju. Sve doživljeno pjesnik će u sebi prigušivati do one mjere, dok se sve ne slije u njemu s onim tonom koji je on osjetio napokon u sebi samom.

Odsad moći će se samo na taj način promatrati i daljnja formalna izgradnja pjesnikova poetskog izraza. I ona će se kretati na liniji od doživljenog do spoznaje o tom doživljenom. To će ubuduće biti stalni i konačni okviri Kopilovićeve poezije unutar kojih će biti moguće promatrati raspon i rasprostiranje pjesnikovih poetskih mogućnosti. Zato će porasti kvalitet unutrašnje harmonije u pjesniku i on će dati svoj odraz i u formalnoj strani njegove poezije. Stihovi će se tematski suziti, a njihovo će težište biti preneseno na međusobno podudaranje i harmoniranje riječi i pojmova po njihovu unutrašnjem značenju. Ta velika kvalitativna promjena u Kopilovićevu stihu otkrit će mu put u nove izražajne mogućnosti, ali i u sve mukotrpnosti takva posla, u kojem unutrašnja tenzija ne smije nikad popustiti, jer bi to značilo vraćanje na ono što je zauvijek u pjesniku završeno.

Sve to nije dakako odmah bilo posve vidljivo i izrazito u Kopilovićevoj poeziji. Taj novi razvoj znao je nekad biti samo manje – više naznačen u isto tako manje ili više uspjelim stihovima. Nekad su ti novi stihovi djelovali kao zalutali u oubičajenom poetskom kazivanju, pa su još više mogli upozoravati na nešto novo:

> Nećemo se sresti više
> na cesti, proljetne kiše.
>
> Nestajemo pod suncem, sve tiše.
> I ne kajemo se više.
>
> *(Oproštaj)*

Taj se novi smjer razvoja postiže na razne načine. Jedan je i u prijenosu težišta na unutrašnju podudarnost riječi, na produbljavanje njihova semantična značenja i na kvalitativne promjene u stihu i izrazu. Pred takvom pojavom javlja se u čitaocu potreba da pronikne u njihov skriveni umjetnički govor. Katkad se javlja i dilema. Ne znači li to poigravanje riječima ustvari zastiranje njihova smisla, kao da se sam pjesnik, formalno dotjeravajući svoju poeziju, našao u sličnoj nedoumici, dopuštajući nekad da zvučnost riječi zaguši njihovo unutrašnje značenje:

> Da ti kažem:
> ja nisam – Ja.
> Da! . . .
> Tko mene zna?

Da odmah uz takav stih naiđemo na posve usklađen romon misli o novoj izražajnoj fakturi i muzici:

> Naš je romon
> govor lišća,
> šapat vrela.
>
> Naš je uzdah
> miris lišća,
> bora s čela,
> što se slaže
> s bojom lišća . . .
> I sve kaže.
>
> *(Mi, i lišće)*

Daljnji taj kvalitativni razvoj stiha možemo pratiti i u drugim inovacijama Kopilovićeve poezije. Što su daljnje zbirke više izlazile, one su postajale jasnije i izrazitije, dok nisu došli *»Medaljoni«* u kojima je taj unutrašnji proces već posve dostignut. Sve je vanjsko i opisno izbrisano kao suvišno. Sve su misli i osjećaji koncentrirani na minimum izraza koji treba svojim unutrašnjim fermentiranjem progovoriti daleko više od mnoštva vanjskih stihova. Izraz je postao kondenziran u sebi samom. Tajne su ostale u pjesniku, a on traži u stihu samo njihov odraz ili impresiju. Zato ovdje pauze i govore daleko više od riječi. Svaka nedorečenost traži zato svoju unutrašnju podudarnost u pjesniku koji je iza nje skriven. A sakriti se opet može samo onda, ako u pjesniku zaista nešto postoji! Tek će u tom slučaju u njegovim pjesmama ostati trag one prigušenosti koja rječito govori o dubokoj osvjedočenosti takva posla. Samo ovdje je put još mukotrpniji! U njemu više nema nikakva kompromisa! Ne smije biti promašaja, jer se samo konciznošću prodire u dubinu skrivenog smisla. Zato su ovdje pjesnički padovi mnogo strašniji i teže se opraštaju! Previše je toga napušteno što je nekad značilo konvenciju forme i tradicionalnost u izražavanju. Ali novi proces teče nesuzdržljivo dalje u pjesniku. On će sad neusiljeno obuhvatiti sve ono što pjesnik u sebi nosi, i tamo će naći svoju potvrdu. I taj novi proces traženja i ponovnog nalaženja sebe u licu ovog svijeta kao da je dogotovljen u pjesniku i ponovno stišan. Iz punih pluća poteći će nova pjesma, nova nadanja i nova proljeća. Srce i pjesnikov duh kao da su se opet digli. U svakodnevnom pejsažu i poznatim obrisima naći će on opet note za svoju pjesmu:

Svibanj se uspuzao uz stablo
jablana
i zelenom kapom maše.

Zov laste sluhom olistao
u njedru čednoga dana.

(Pod krilom laste)

Vratit će se u lisnatim jablanovim krošnjama i mirisu drage zemlje ponovo probuđena mladost. Čak će se i djetinjstvo, nekad tako ugroženo i bezdušno osiromašeno, pokazati u dragim glavicama pjesnikove djece. Iznići će poezija izgubljena djetinjstva za ono nađeno u vlastitoj djeci:

»Mamice, tata piše.«
Jasnica doziva snove.
Trči i jedva diše,
s pismom u ruci zove.

(Pismo)

I srce će tada opet bujno i veselo kucati. Pratit će vesele dječje otkucaje i obnavljanje životne rijeke, prštanje smijeha i bezbrižne igre djece, kojoj život nudi svoje darove skrivajući sve one uskrate o kojima će mudro, kao na tren, zašutjeti pjesnikovo srce:

Ti samo spavaj zlato,
tatino veselo krilo,
tata ne spava zato
da bi ti bolje bilo.

(Uspavanka za Zlatka)

Ali sve se to u toj nježnoj poeziji dječje razdraganosti odigralo samo načas. Javit će se opet na tatinu licu ona dobro poznata bora. Nemogućnost da u životu zadrži nepomućenu sliku, pjesnik će pretočiti u nevinost svoje poezije za djecu, davši joj tako prigušene tonove svog vlastitog životnog trajanja i iskustva. Zato će se ispod dječjih sanja pokazati opet zabrinuto tatino lice:

Ivicom ulica
stvarnost klackalica.

I restoran »Ciciban«.

Muzika jeca
ko djeca.

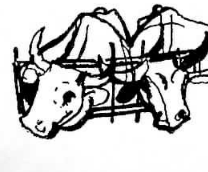
Djeca ko djeca:
pereca!

A violina
nudi
vina.

(Djetinjstvo i stvarnost)

*

Listajući danas ponovo poeziju pjesnika Kopilovića, nakon njezina 30-godišnjeg razvoja i trajanja, svugdje u njoj osjećamo topao kucaj srca i grčeviti vapaj čovjeka koji je u životu tražio jedino toplinu i smirenje. Dakako, nije ih dobio. Za uzvrat su njegove pjesme progovorile o tome. Počele su se nizati govoreći nam tako o pjesniku i njegovu trnovitu putu. Ponekad je životna bura toliko znala stezati njegovo jadno srce, da se činilo da ono neće biti u stanju sve to izraziti. Nekad su opet pjesnikove životne spoznaje mogle naći i u drugih svoje poetsko nadahnuće. Ali sve se to nalazilo samo na liniji razvoja Kopilovićeve poezije kojom je on ustrajno u tišini i često zaboravljen i prešućivan, tražio pravo izvorište svoga bića. Tako je Kopilović čovjek došao do Kopilovića pjesnika! Njegove najbolje pjesme dovoljno o tomu govore! Zadržanu suzu života na svom oku pjesnik je utkao u prozračni biser svoje jednostavne i iskrene poezije, učinivši nas tako sve svojom braćom.

POEZIJA HINKA ZLOMISLIĆA

Kao da osjećam zadah smrti
U ovoj sobi
kome li prijeti?

I vidim ženu u crnini
Mlada je
Kome će doći?

I vidim grobare stare
U crnom eno ruhu
Koga će nositi?

U sobi nas je troje...

(Zapis jedne nedjelje)

*

– »*Bilo nas je upravo troje. I ona „žena u crnini" iz Tvojih „Zapisa jedne nedjelje". Ali ovaj put se znalo kome je došla. Znao si i Ti. Grozničavim si je očima gledao godinama. I godinama bježao od njena zagrljaja, svjestan da ste ipak nedjeljivi, da ste jedno.*«

Tako započinje brodski književnik Slavko Mirković svoja sjećanja na zadnje dane pjesnika Hinka Zlomislića koji je umro u 33. godini života, 27. I 1967. u Slavonskom Brodu.

Svoje zadnje umjetničke poruke govorit će mu pjesnik Zlomislić u pero:

– »*Ne znam od čega zapravo živim. Možda su to ovi papiri. Stihovi. Vi. Pomirenje s mojim gradom.*

Sređujem novu zbirku... Pregledavam skice i rukopise. Ako se ikada još pridignem, nastojat ću da priredim knjigu... Samo, teško je vjerovati u to!«

U Zlomislićevu slučaju dogodilo se nešto obrnuto od onoga što obično čini naša sredina sa svojim talentima, da ih napusti i zaboravi još za njihova života.

Živ i kreativan do kraja svog života, pomažući mnogim mladim pjesnicima da se afirmiraju, posvetivši sav svoj bohemski život poeziji, Zlomislić je preko noći bio zaboravljen, i to dakako, upravo od onih, kojima je nesebično pomagao i koji su bili svjedokom njegova mukotrpna života i rada. Službeni književni krugovi, kao i obično, prešli su posve šutke preko njegova djela.

Ipak, bilo je i onih koji ga nisu zaboravili. Brodski pjesnik Valentin Benošić koji će na žalost nakon godinu dana također poći Hinkovim putem u 27 godini, sjećat će se zadnjih njegovih dana:

– »*Nekoliko mjeseci pred smrt, kada je snaga skoro sasvim iščezla, vratio se Hinko, odmetnuti sin, majci i ocu. I izdahnuo je pod njihovim svjetlom, pod jednom žalosnom petrolejkom, u noći zimskoj.*«

Kao da je u Zlomislićevu slučaju pjesnik Benošić htio upozoriti i na svoj skori kraj za koji je već imao gotov epitaf:

Rođen
Od majke čovjeka
Na putu
Da umrem
Ja posrnuh
I zbunjen tako
Na trenutak samo zastadoh
Na zemlji

(Moj epitaf)

*

Nakon petnaest godina lutanja, obično na relaciji Zagreb–Brod–Vinkovci–Subotica–Sarajevo–Mostar–Pula, ležeći često u tim mjestima po bolnicama, da bi se neizlječivo bolestan ipak pridigao za svoj skitalački život, živeći samo za poeziju i zato posve ravnodušan prema svom ljudskom zdravlju i životu, Hinko se tek uoči smrti vratio svojim roditeljima i svom rodnom mjestu:

Zar ne čujete kako mi
svaka ulica dovikuje
Ostani još
Ostani još
Ostani još
Ovo je moj grad...
Svako je stablo
Nježan dodir mojih dlanova
Upamtilo

Ovo je moj grad
Tijelo ste moje prognali
Samo ste tijelo prognali

(Ovo je moj grad)

*

Uoči same smrti htio je pjesnik Hinko još jednom u svom mjestu, Slavonskom Brodu, održati književno veče.

Pjesnik Benošić, opisujući taj zadnji Zlomislićev susret s javnošću njegova grada, dao nam je simboliku cijela pjesnikova života:

– *»Posljednja Hinkova želja bila je da održi samostalno književno veče u svom Brodu. A već je ležao – skoro nepomično. Ipak njegovi drugovi, jedan bolničar i autotaksista, takoreknć na nosilima doveli su ga u dvoranu u Mesićevoj 1. Teško je govorio svoje stihove. Nedostajalo mu je daha. Bol je grčio njegovo čitavo tijelo. A posjet je bio, kao i prigodom svakog pjesničkog nastupa u Brodu, slab. Tek dvadesetak ljudi, uglavnom rodbina i stranci. Rodbina je plakala. I, eto, tako je ipak ostvarena i posljednja Hinkova želja.«*

*

I tako je na jedan ljudski život stavljena tačka. Na žalost, u isto vrijeme i na umjetničku vrijednost i značenje ovog našeg tihog pjesničkog talenta, kojeg su se na kraju odrekli gotovo svi. Ostade nakon njega samo po koja njegova pjesma koja je »dobrohotno« od strane onih afirmiranih i situiranih književnika stekla ipak neko bojažljivo pravo da bude čak i po više puta tiskana na račun drugih koje nisu imale tu sreću. Takvu je sudbinu imala pjesma: »Pokoj vječni darujte mu ljudi«, upotrebljavana uglavnom u prigodničarske svrhe.

*

U isto vrijeme o pjesniku i njegovoj životnoj kobi nije se više ništa čulo.

Međutim, pravo govoreći, i za života je bilo tako. I ono malo što je pisano o pjesniku, ostalo je bez nekog značajnijeg osvrta na njegovu osobu i njegovo umjetničko stvaranje. Neki koji su izgubili i ono najobičnije ljudsko poštovanje prema njegovoj osobi, rugali su mu se čak i putem njegova imena: »Tko pjeva – zlo ne misli – a tko se zove Zlomislić?« – taj nije dakako, uopće više dolazio u obzir da dobro pjeva.

Sve to ipak nije zbunilo Zlomislića. On je stvarao neumorno dalje. I dok su se drugi – književnim radom situirali – Zlomislić je morao živjeti onako kako je u svojim pjesmama pjevao, jer inače uopće ne bi mogao pjevati. A to je značilo odreći se svakidašnjih ugodnosti, karijere i normalna građanska života. Ili bolje reći, svega se toga pjesnik držao samo u onoj mjeri koliko mu je bilo potrebno da preživi, boreći se svakodnevno sa smrću – svojih tridesetak patničkih godina.

Dakako da mnogi to nisu mogli razumjeti, jer je Hinkov mukotrpni književni i životni put neprestano odudarao od njihovih pojmova o literaturi. I premda ni u koga nije dirao, živeći uvijek samo za svoju poeziju i za druge, »književne foteljaše« je smetao Hinkov plemeniti i zaneseni entuzijazam valjda zato jer ga nikad nisu mogli osjetiti u sebi. Zato su i prešućivali njegovu poeziju, a ako bi ipak pisali o njoj, pristupali bi joj s visoka.

Tako će kritičar kojem se danas na svu sreću izgubio svaki kritičarski trag, pisati u svoje vrijeme ovako nadmeno:

– *»Međutim ako treba da biram između špiritove rakije i pravog konjaka, blatnjave krčme i sobnog bara, zamazanog okovratnika i čistih noktiju – onda od ta dva zla lakše mogu progutati drugu liniju.«*

Ta druga linija nije svakako bila neka zadimljena brodska ili vinkovačka krčma, niti čekaonica neke naše stanice u provinciji, u kojoj bi između dva vlaka, zamazana okovratnika, pjesnik snatrio u prozračnoj tišini svoje čiste i osamljene pjesničke duše, ta je druga linija svakako predstavljala parfimiranu i blaziranu evropsku bohemu u stilu jedne Saganovice.

I tako je pjesnik Zlomislić doživio jednu od najčudnijih sudbina naših umjetnika. Nisu mu priznali ni njegovu tihu i nenametljivu bohemu, kojom se dobrovoljno degradirao od onih književnika koji su od literature stvorili svoju vlastitu domenu za stjecanje karijere.

Ipak pjesnik Hinko nije u svojim pjesmama ni na tren posumnjao u svoje stvaranje. Njegova umjetnička snaga i izražajnost počivali su baš na potrebi da živi za druge, da pjeva drugima i da svoj izgubljeni ljudski život ponovo doživljava u drugima. Zato je mnoge mlade talente poticao na stvaranje, putovao po redakcijama i radio za druge, objavljiva mnogima pjesme i intimno suosjećao s njima. Na sebe pritom nije nikada mislio. Ostao je ono što je oduvijek i bio – čisti i zaneseni dječak, nadahnut patničkom poezijom svog vlastitog srca:

Da uzmem blistavu zoru
sanja . . .
Na dohvat misli – pjegave
magle
Uspavljuju prošlost.
Još uvijek čujem muziku
vjetrova
I odbjegli kas uzdaha.

Zar sebi da poklonim
(Ah, konačno sebi!)
Blistavu zoru sanja?

Uoči smrti mučna projekcija njegova života dala je njegovoj poeziji posve dogotovljeni oblik i smisao. Riješena svega, boli i patnji, ljudi koji je nisu mogli razumjeti i prihvatiti, ona se konačno smirila u tihoj osvjedočenosti istinske pjesnikove poetske riječi. Tako su nastala Hinkova najzrelija ostvarenja, nađena u rukopisu i objavljena tek nakon njegove smrti u zbirci »Zaustavljeni sat«:

U more me pokopajte,
drugovi!
U more,
Tiho.

Ribe će pojesti mene,
Ljudi će pojesti ribe,
Ljudi –
I ribe i mene . . . !

*

I tada se neumoljiva smrt, vječno prisutna u njegovoj poeziji, koju je pjesnik inače intimno zvao *»Crnom gospođom«* – približila posve stvarno njegovu ležaju. Njen se dah već osjećao u sobi:

– *»Posjetite me opet! Možda ću doista još malo uvjeravati crnu gospođu. Bar da održim recital svoje poezije na radiju . . . Jedino ne dozvolite da budem sam . . . To je strašno!«*

*

Možda je tada uoči smrti, po prvi puta u životu, pjesnik osjetio potrebu za ljudskom prisutnošću i toplinom, koje je jednom odavno bio odbacio. Sve je u njegovu životu bilo zamagljeno. Našavši se na ovoj našoj zemlji, bio je predodređen za lutanje i za uzbudljivu pustolovinu života. Roditelji, žena, gradovi i ljudi ostajali bi daleko za njim uvijeni u maglu zaborava, tuge i njegova osobnog pregaranja. Ipak je u svojoj poeziji pjesnik pjevao o svemu tome kao da je i dalje sve to bilo prisutno u njegovu životu. Tako se njegova osobna emocija i patnja pretvorila u njegovu pjesničku emociju, do koje je tek onda došao kad se osjetio posve uskraćen od svega. Tek tada, moglo je sve to progovoriti u zamućenom i suznom oku njegove poezije. Javila se tada i izgubljena ljubav kao daleka poetska čežnja njegovih najranijih dana. Zamišljen nad tom osnovnom ljudskom emocijom, čiju je dubinu i smisao doživio konačno u svojoj poeziji, Hinko će nam ostaviti ove stihove:

Ti postojiš u meni
Znam

I volim te
još uvijek
Znam

Što treba da učinim
Da bi me istinski zavoljela
Ne znam. . .

*
* *

Ona u duši mojoj
Ona u mislima mojim

A tko zna u čijem krevetu
miriše

Čudne li čudne
Ljubavi

(Nostalgija)

*

Poezija postaje tako pjesnikov unutrašnji govor. U nju će se odjednom povratiti svi oni koje je pjesnik jednom ostavio. I u tom ansamblu normalnih ljudskih potreba kojih se umjetnik svjesno uskratio, javit će se čak i oni koje pjesnik nije nikad ni imao. Neskrivena misao na sina još će jače podcrtati pjesnikovu umjetničku misiju u našem vremenu:

Upamti
sine
ti si čovjek

a oni

oni su samo
ljudi.

(Oporuka)

*

Misao na majku kojoj se vratio uoči smrti kao izgubljeni sin nakon 15-godišnjeg lutanja, sada se otkriva kao mogućnost da se otvore vrata onog drugog svijeta u koji se sprema pjesnik poći:

Viće nećemo biti udaljeni tako
I pisma da nas vežu samo
Noćas nisam plako
Jer i ja ću biti tamo
Pored tebe
Dobra
Moja majko. . .

A nekad? Rijetko bi se pjesnik smirio. Putovao je stalno. Svojim je životom grlio cijeli svijet. Njemu ga je ustvari i dao! Po rođenju bijaše Hercegovac (Ostrožac). Ta mu je crta dala prkosni hod nasuprot sudbini. Po pjesničkom radu, drugovima i doživljajima, ostao je vezan uz našu Panoniju. Osjećao je svu tragičnu prisutnost ove naše ravničarske grude koja je rodila tolike pjesnike-lutalice. I na kraju, u Zagrebu, okružen pažnjom nekolicine prijatelja koji su iskreno voljeli njegovo napaćeno pjesničko srce, relativno smiren zadnjih godina uoči smrti, Hinko posvećuje jednu od najljepših svojih pjesama Novom Zagrebu:

Prestani gledati kroz okna prozorska
Udisati miris za parkove budućnosti tek
uzorane zemlje
Odbaci maramu nasoljenu suzama
usamljenih tugovanja
Prestani već jednom biti pustinjak u stanu
rođene tetke
(Pustinjaci žive u samostanima žive u saharama
A stan u naselju trnsko nije manastir i nije
pustinja i nije . . .)

*

Krhkih tridesetak Zlomislićevih godina prošlo je i suviše brzo, a mi smo morali još jednom zabilježiti tragični primjer prekinutog opusa našeg tihog lirskog talenta kojeg je neumoljiva smrt povukla za sobom. Svoju je životnu sudbinu pjesnik Zlomislić svakako sam odabrao, pored svih nevolja koje su tištile njegov život. Ipak poslije pjesnikove smrti njegovo djelo nije smjelo doživjeti sudbinu svoga tvorca. Zato njegova sudbina u našem vremenu pokazuje ujedno i na dublje uzroke zbog kojih je i sam umjetnik tako završio svoj život.

Poklonimo mu zato na kraju ono što je bački pjesnik, njegov osobni prijatelj, Jašo Kopilović rekao o njemu:

– *»Hinko Zlomislić do kraja svog života ostao je dosljedan nekakvoj maglenoj logici u sukobu i prkosu, dosljedan stalnom rvanju s nadmoćnim protivnicima, koji se zovu nesreća i ljubav. Ostavio nam je svoje čitke pjesme i još jednu stranicu u bolnoj slikovnici života. A pjesnika Hinka nema više među živima.«*

PODACI O PJESNIKU

Pjesnik *Hinko Zlomislić* rodio se 1934. godine u Ostrošcu u Hercegovini, gdje je proveo djetinjstvo. Školuje se u Slavonskom Brodu, gdje je u *Glasu mladih* 1952. objavio svoju prvu pjesmu *Došao je* – zatim u Derventi, Zagrebu i Beogradu. Surađivao je u raznim časopisima i listovima: *Slavonija danas, Naš život, Revija za kulturu, Rukovet, Ustvari, Mlada Hercegovina, Telegram itd.* Do sada su mu izašle četiri zbirke pjesama: *Suhi zdenac, I poslije svega, Moć ulice* i *Zaustavljeni sat* – zbirka izdana posthumno.

KULTURA HRVATA U MITROVICI

Broj srijemskih Hrvata u bivšem mitrovačkom kotaru iznosio je prije petnaestak godina (prema popisu iz 1953) 11% od cjelokupnog stanovništva, što znači da je veći od hrvatskog prosjeka u Vojvodini (7%) – a manji od broja Hrvata u susjednom šidskom kotaru, gdje oni čine 24% stanovništva, ili u staropazovačkom, gdje ih ima 15%, pa rumskom s 11% i na kraju u samom Novom Sadu, gdje je Hrvata oko 10%, dakako sve prema podacima iz navedene godine.

Naravno, da ovi brojidbeni podaci ne mogu odraziti udio hrvatskog naroda u kulturnom doprinosu i razvoju mjesta Srijemske Mitrovice, nego je potrebno iznijeti još neke činjenice iz prošlosti.

Hrvatsko se srijemsko stanovništvo sastoji po svom podrijetlu od dva etnička dijela. Prvi dio čini njegov seljački elemenat koji nosi lokalni naziv Šokaca, koji se protežu Srijemom i Bačkom držeći se lijeve obale Dunava i naslanjajući se prirodno na svoj istoimeni element u Baranji i Slavoniji. Njih ima samo u Bačkoj više desetaka tisuća.

Ovaj je elemenat u velikom svom dijelu starosjedilačkog podrijetla, osobito ako pritom mislimo na njegov zapadniji dio, tj. na mjesta *Ilok, Šarengrad, Sot, Ljubu, Petrovaradin, Sr. Karlovce, Zemun* i konačno našu *Mitrovicu* o kojoj ovdje govorimo u prvom redu. Ovu starosjedilačku ikavsku grupu koja je još u Velikoj seobi na Balkan, naselila zemljište između Dunava, Save i Fruške gore i oko nje, nazivamo danas u nauci »središnjom« migracijskom grupom.

Drugi je dio srijemskog stanovništva, bez obzira da li se radi o seljačkom ili pak o gradskom elementu, doseljen oko 1770, dakle nakon izgona Turaka iz naših zemalja.

U 18. st. ulaze klimentinski Hrvati u Nikince i Hrtkovce (otkuda je pjesnik Miroslav Sl. Madjer) – dok su ostali Hrvati ušli u Kamenicu, Slankamen, Banovce i Zemun, uz našu Mitrovicu, pojačavajući tako ono starosjedilačko stanovništvo koje bi stradavalo u raznim osvajačkim tuđinskim pohodima.

Taj se proces nastavlja i u doba Vojne krajine, pa je u 19. st. i na početku 20. st. etnička slika tog teritorija dala ove rezultate: Hrvati su imali većinu u Kamenici, Petrovaradinu, Karlovcima i Slankamenu, dok

su u Zemunu, Rumi i našoj Mitrovici imali velike manjine, u ovoj zadnjoj između dva rata, i do 50% cjelokupnog stanovništva.

Između dva rata hrvatska se naselja razvijaju u Irigu, Maradiku, Čereviću, St. Pazovi, Vrdniku i Beočinu, dok je poslije ovog našeg rata bosansko-hercegovačko-dalmatinska migracijska struja pojačala hrvatska naselja u mnogim mjestima, među kojima se ističu: Ilok, Ruma i dakako opet Srijem. Mitrovica. Danas ima u Mitrovici oko 6.000 Hrvata.

Prema izloženom, u ovom potrebnom uvodu, Mitrovicu je još od Velike seobe nastavao hrvatski etnički elemenat koji će tijekom stoljeća, u teškoj borbi protiv tuđina, potpuno uobličiti svoju etničku i kulturnu fizionomiju.

Uostalom i sam naziv mjesta (Dimitrovce, Dmitrovica) vezan je u prvom redu za samostan Sv. Dimitrija. Taj se naziv grada spominje u spisima po prvi put u povelji iz 1388. g. na latinskom jeziku: »CIVITAS S. DEMETRII«.

Dakako da je prije svega toga Mitrovica imala bogatu rimsku tradiciju pod nazivom prijestolnog grada *Sirmiuma,* a zatim su se nad njom izmjenjivali mnogi vladari i osvajači, pa se etnička slika teritorija veoma često mijenjala, nekad baš u korist onih koji bi s osvajačima kao njihove pridošlice zaposjeli taj teritorij. Dakako da je u takvoj situaciji bio posve onemogućen bilo kakav ravnomjerni i kontinuirani razvoj, jer je hrvatsko stanovništvo moralo gledati baš ono što je najmanje htjelo: razorene forme života i nedovršene etničke i kulturne organizacije. Nekad bi opet stanovništvo bilo posve uništeno ili bi se razbježalo na sve strane, ostavljajući iza sebe potpunu pustoš. Teritorij jednom uznemiren, teško bi se etnički opet smirio, a već bi netko novi upravljao njegovom sudbinom.

Čak i oni koji su kao upravljači predstavljali »kulturni« Zapad nasuprot barbarskom Istoku, koristili su svoje ciljeve na račun naroda koji je ovdje živio. Zato se sve do ukinuća Vojne krajine (1871) ne može na mitrovačkom teritoriju uopće govoriti ni o kakvom nacionalnom napretku i razvoju, jer Austrija nije ostavila Hrvatima nikakve privredne, a niti kulturne ustanove na njihovu jeziku. One su kasnije podignute zahvaljujući samo svijesti samog naroda i njegovih vrijednih pojedinaca koji su svojim često puta osamljenim akcijama nastojali suzbiti rastući njemački nacionalizam ili mađarski imperijalizam.

Zato baš, prve tradicionalne ustanove Hrvata u Mitrovici odnose se na borbu protiv tuđina i njegova presizanja.

Tako je najstarija hrvatska ustanova u Mitrovici bila »Mitrovačka kasina« koja je osnovana 1880, a predsjednikom joj je bio mjesni sudac Luka Matasović. Na prijedlog njezina vrijednog tajnika Frana Grginčevića ona mijenja svoj naziv u »Hrvatska čitaonica« 1891, pod kojim nazivom djeluje sve do rata 1941, dakle ravnih pedeset godina. Smještena je bila između dva rata u »Hrvatskom domu« koji je podignut potporom cijelog naroda 1928. g. Prostorije doma su obuhvaćale čitaonicu sa knjižnicom za najšire seljačke mase. U njoj su se inače održavala prosvjetno-kulturna predavanja i kulturno-zabavna posijela na kojima

se budio narodni duh. Čitaonica je sudjelovala u prošlosti u svim značajnijim kulturnim akcijama, pomaže gradnju Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, a i daje svoj prilog za Strossmayerov spomenik.

U isto se vrijeme pokreće i akcija za osnutak hrvatske škole, budući da je za vrijeme Granice Austrija imala samo svoje škole (»Trivial-schule« i »Unterrealschule«) na njemačkom jeziku.

Ujedno se za banovanja zloglasnog Khuena otvaraju 1904. u Mitrovici, Vinkovcima i Inđiji – famozne škole za djecu mađarskih željezničara na mađarskom jeziku, koje su bile veoma dobro opremljene i dakako u svemu materijalno privilegirane. Mnoga su se naša djeca tada otuđila. Dobivahu u njima čak i hranu besplatno. Zbog svega toga, pokreće se inicijativa da bi se osnovala osnovna škola na hrvatskom nastavnom jeziku. Ona i bi podignuta, ali uz pomoć mjesne kaznionice tobože za djecu kazničkih stražara. Dozvola ubrzo stiže, pa se gradnji pristupilo uz pomoć samih kažnjenika!

Kulturni rad Hrvata u Mitrovici odvijao se i u obliku pjevačkih društava. 1886. osniva se veoma dobro i vrijedno društvo »Nada« kojoj bijaše geslo: »Pjesmo moja – nado moja!«. To je društvo imalo glazbenu i dramsku sekciju, a osnovao ga je vrijedni mjesni učitelj Ante Cimaš. To je društvo djelovalo tijekom cijelog razdoblja između dva rata. Uz njega diže se 1911. i drugo »Ratarsko pjevačko društvo Tomislav«, osnovano na najdemokratskijoj osnovi u vezi s okupljanjem i kulturnim prosvjećivanjem našeg šokačkog seljaka. Nije bilo ni jedne kulturne manifestacije u tom razdoblju na kojoj nisu sudjelovala ta naša pjevačka društva, osobito onda kad su velikodržavničke tendencije u staroj Jugoslaviji postale sasvim izrazite. Rad se s mladeži odvijao u pjevačkom društvu »Hrvatska omladina« koje je bilo osnovano 1920. pod rukovodstvom prof. Rudolfa Horvatića.

I na kraju, Mitrovica je bila kolijevka mnogih naših književnika od kojih su neki danas književno aktivni i živi.

U njoj je rođen vrijedni suradnik Kranjčevićeve sarajevske »Nade« – književnik *Adalbert Kuzmanović* (1863–1911) koji se pročuo svojom »Republikom u Magaraševu« u kojoj je opisao seljake iz Lačarka, najbližeg sela uz Mitrovicu. U njoj su rođene i dvije hrvatske spisateljice: *Marija Tomšić* i *Mara Švel-Gamirsek* (rođ. 1900), naša najveća šokačka prozaistkinja koja je i danas književno aktivna. Iz Mitrovice je i moderni erudita i suptilni lirik *Vladislav Kušan* (rođ. 1904). U njoj su izašle »Rodoljupke« književnika *Mladena Barbarića,* rodom iz Iloka, a i dva značajna lista tog razdoblja: »Hrvatski branik« (1893–1914) s urednikom Ivom Svirčevićem i satirički list »Knut« (1904–1906) koji je uređivao najveći hrvatski prevodilac *Iso Velikanović,* rodom iz nedalekog Šida.

Već i ovi, nasumce izabrani podaci, govore dovoljno sami za sebe. Kad bi se podrobnije sakupili i proučili, a do toga jednom mora doći, bit će nam svima jasnija Matoševa misao s početka ovog stoljeća o fenomenu naše kulturne periferije:

»I Šokac, ležerni, flegmatični i zabušljivi Šokac se već osvješćuje. U Vinkovcima kod S... ih nađoh sve bolje hrvatske knjige – i snaše u toj dobroj staroj kući mogu hrvatskim obrazovanjem postidjeti mnogu zagrebačku gospodičnu.«

Svemu je tome, kako smo vidjeli, prethodio rad vrijednih i osamljenih pojedinaca, naših kulturnih i nacionalnih pregalaca, koji su danas, na žalost, posve nepravedno zaboravljeni.

Ali ne više za dugo!

ZA VIŠEDIMENZIONALNU VOJVODINU

Umjesto pogovora ovim esejima

U svom prikazu pod naslovom: »O jednodimenzionalnoj Vojvodini« koji je izašao u »Komunistu« od 6. lipnja 1968., autor članka Milenko Palić – okomljuje se s pravom na knjigu: »Vojvodina-znamenosti i lepote« koja je izašla u Beogradu te godine, radi:

– »ignorisanja svega što u daljoj i bližoj prošlosti Vojvodine nije srpsko, ova knjiga svojom neobjektivnošću, tendencioznošću i šovinizmom nadmašuje slične tvorevine u prošlosti...«

U knjizi je zato došlo do izraza prema Paliću:

– »skoro potpuno odsustvo vojvođanskih Mađara, Nemaca i Rumuna, a u velikoj meri i Hrvata, Slovaka, Rusina i drugih...«

Zato ova knjiga:

– »predstavlja tipičan primer otsutstva najelementarnijeg razumevanja i shvatanja vojvođanskih specifičnosti u prošlosti i njenih savremenih potreba.«

I na kraju kao zaključak:

– »Ona (knjiga, op. J. L.) je dokaz da se naučna objektivna i savremeno data knjiga o Vojvodini, može realizovati samo u Vojvodini i uz učešće naučnih radnika i društveno-političkih faktora iz redova svih narodnosti koje u njoj žive.« – završuje Palić svoje opravdane primjedbe.

Neobjektivnih prikaza i isključivosti kad se radilo o Vojvodini, bilo je i prije i na drugim poljima. Tako je još prije nekih desetak godina u svojoj poetskoj panorami Vojvodine Borislav Mihajlović izostavio sve narode osim srpskog, tako da su se neki književnici iz Vojvodine sami pobunili protiv takve neobjektivnosti. U novosadskim »Poljima« pisat će tada Aleksandar Forišković o potrebi da:

– »Narodna poezija Rusina, Slovaka, Mađara, Hrvata, Rumuna može i mora da nađe svoje mesto pored srpske u jednoj istinskoj poetskoj panorami Vojvodine.«

Ili u najnovije doba uzmimo samo teoriju Milenka Filipovića u Zborniku za društvene nauke MS, 47/67 – koji se još uvijek grčevito drži davno odbačene nakaradne teorije da su Šokci pokatoličeni Srbi, premda je općenito poznata činjenica da su Šokci u Bačkoj potekli od svog istoimenog elementa u Srijemu, Slavoniji i Baranji s kojim imaju iste etno-psihološke i kulturno-folklorne karakteristike.

Tako je u prošlosti i nastao pojam *»Bačko-baranjskih Hrvata«* koji je imao određeno etnološko i kulturno značenje u borbi protiv tuđina i nenarodnih režima stare Jugoslavije.

Zato su potrebu da se objektivno prikaže stanje naroda i narodnosti u Vojvodini osjećali mnogi kulturni radnici, dakako davno prije pojave ove jednostrane knjige, baš zato jer je svaki narod ili narodnost dala nešto specifično njezinu današnjem izgledu i razvoju. Prešutjeti makar i jednu od njih, znači nekoj drugoj pripisati tuđa svojstva i zasluge.

Govorit ćemo ovdje samo o problemu Hrvata u Vojvodini, budući da taj narod u 74% izvan svoje republike, živi baš u njoj. Hrvati se u Vojvodini sastoje od dviju etničkih skupina – Bunjevaca i Šokaca kojih ima s gradskim stanovništvom nešto oko 150.000.

Bunjevci i Šokci žive na prostoru među Suboticom i Somborom, odnosno uz lijevu obalu Dunava (ovi zadnji), dok još oko 30.000 Hrvata živi u zapadnom Srijemu i čini 30% življa koje na tom području također pripada vojvođanskom teritoriju.

Još oko 8.000 Hrvata živi u Banatu u bivšim kotarima Zrenjanin i Pančevo.

Usto se u istočnom dijelu Srijema nalaze Klimentinci u mjestima Nikinci i Hrtkovci (od kuda je po majci pjesnik Mađer) koji su primili hrvatske etničke oznake još početkom našeg stoljeća.

Bunjevačko i šokačko stanovništvo je veoma starog podrijetla, jer se dijelom doselilo s ikavskom strujom koja je naselila Vojvodinu još za Velike seobe na Balkan (Usp. Pavičića: Podrijetlo hrv. i srp. naselja u Slavoniji) dok dijelom opet potječe poslije odlaska Turaka iz Vojvodine. Zato to stanovništvo ima veoma dobro sačuvane, unatoč svim pokušajima odnarodnjavanja, folklorne i govorne crte.

Hrvatsko gradsko stanovništvo naseljeno je u prošlosti u mjestima: Mitrovici, Kamenici, Sr. Karlovcima, Slankamenu, Zemunu, Novim Banovcima, Golubincima i Rumi, pa se tamo i danas nalazi. U najnovije doba u Novom Sadu ima oko 20.000 Hrvata.

Baš zbog svega ovoga, zbog šarolikosti naroda koji u Vojvodini žive, autonomni se karakter tog teritorija uvijek isticao, kako u prošlosti, tako i u sadašnjosti. Isključivost s bilo koje strane uvijek se kobno svršavala baš za one narode koji u Vojvodini žive jedan uz drugi. Zato kad je na trećem zasjedanju AVNOJ-a u Beogradu predloženo pripajanje Vojvodine Srbiji, ponovno je naglašena ravnopravnost svih nacija. To je potvrđeno u članu 4 i 5 Zakona o autonomnoj pokrajini Vojvodini, gdje se točno precizira ravnopravnost naroda i jezika (4. IX 1945).

Osim autonomnog karaktera tog teritorija, drugu karakteristiku predstavlja činjenica da je to područje u migracionom pogledu i danas jedno od najživljih u Jugoslaviji. Nakon rata došla je nova kolonizacija baš iz Hrvatkse (Lika i Dalmacija) – pa se procesi međusobnog utjecaja i asimilacije odvijaju i danas, jer ne treba smetnuti s uma ni činjenicu, da je dobar dio Vojvođana rođen izvan Vojvodine, pa se ni jednom narodu ne može dati neka prevladavajuća crta ili karakter.

Međutim, istina je i to, da se u prošlosti, poradi specifičnog položaja tog područja, nije mogla svaka nacija podjednako uspješno razvijati, jer za sve nisu ni postojali jednaki uvjeti razvoja. To je priznao pošteno još 1930. najveći srpski književnik iz Vojvodine Veljko Petrović u svom članku: »Vojvodina i Šumadija« – s riječima:

– »naša istokrvna braća Bunjevci i Šokci, prema nekadašnjem i ondašnjem konfesionalnom diferenciranju društva, nisu mogli da imaju onoliki udeo u nacionalnom životu koji bi odgovarao njihovoj stvarnoj i moralnoj snazi a koji bi bez sumnje znatno uticao na razvitak pokrajine i celine.«

Baš zbog svih tih razloga nakon proglašenja pripojenja Vojvodine Srbiji (10. VIII 1945) – bila je posebna briga posvećena do tada sputanom razvoju hrvatskog naroda. Dosta je samo prelistati novine iz tog razdoblja, posebno »Slobodnu Vojvodinu« koja je počela izlaziti već 1. V 1945. u latiničkom izdanju kao »Hrvatska riječ« u Subotici i tako postala prvim antifašastičkim glasilom Hrvata u Vojvodini nakon rata.

Od prvih dana osnivanja nove Jugoslavije i nove Vojvodine, ti su odnošaji bili postavljeni na pravilnom temelju, tako da ih više nitko nije mogao poreći, a da za to ne bude pozvan na odgovornost.

U članku »Zašto Hrvatska riječ«? pisat će prvi predsjednik sreske NF u Subotici, da su na to utjecale: »posebne potrebe, ekonomske i kulturne, Hrvata u Vojvodini i mobilizirala je još više hrvatske klase za učestvovanje u rješavanju svih zadataka naše mlade narodne vlasti.«

Na istom mjestu u članku: »Hrvatski narod u borbi za slobodu i demokraciju« – on piše:

– »Za nas Hrvate izvan federalne Hrvatske, a specijalno za nas Hrvate u Vojvodini, bratstvo i ravnopravnost... ima i jedan poseban značaj, a to je da smo i *pravno* (podcrt. J. L.) priznati Hrvatima, a ne samo po pripadnosti i osjećaju. Na taj način prestaje i mora jednom za svagda prestati potkusurivanje na račun naših lokalnih naziva (Bunjevac i Šokac), a za sebične interese protunarodnih klika.«

Slično je bilo i u drugom središtu hrvatskog naroda u Bačkoj – u Somboru, gdje za razliku od Subotice, oko 30.000 Hrvata nastavaju okolicu tog grada. U članku u »Hrvatskoj riječi« od 5. IX 1945. pisat će jedan pisac:

– »Mi Hrvati u Somboru svojim ispravnim radom treba da dokažemo da smo ravnopravni takmac naroda koji učestvuju u izgradnji nove Jugoslavije.«

Inače kulturni rad Hrvata u Somboru postoji još od prije i ima lijepu tradiciju. Postojala su kulturna društva »Bunjevačko kolo« i »Miroljub«, a nakon rata osniva se i Hrvatsko kulturno društvo »Vladimir Nazor« koje i danas djeluje u Hrvatskom domu i čitaonici. U Somboru živi i danas poznati kulturni radnik Ilija Džinić, koji se bavi kulturnom i političkom prošlošću Hrvata u tom mjestu.

Nakon rata otvaraju se »Hrvatski domovi« na sve strane. (Rumi, Golubincima itd.).

Ipak je osnovni rad vojvođanskih Hrvata skoncentriran na Suboticu, najveće središte hrvatskog naroda u toj našoj pokrajini.

U tom je pogledu imala Subotica veliku tradiciju u prošlosti. U njoj su postojale mnoge kulturne ustanove i organizacije još iz doba borbe hrvatskog naroda protiv tuđinštine. Tako je osnovana još 1878. *»Pučka kasina«* koja je trajala sve do 1935., da bi je još godinu dana prije zamijenila »Subotička matica«. Izlazi i časopis »Klasje naših ravni« koji okuplja prije rata naše kulturne radnike i umjetnike. 1936. osniva se i »Hrvatska kulturna zajednica« u Subotici i njezina podružnica 1938. u Zagrebu koja postaje godinu dana kasnije *»Društvom bačkih Hrvata«*.

Nakon rata obnovljen je rad »Hrvatske kulturne zajednice« na čelu s predsjednikom dr. Matijom Evetovićem, najvećim bunjevačkim kulturnim povjesnikom koji je još i danas živ. 1946. osniva se u Subotici »Hrvatsko kulturno-prosvjetno društvo« s isto takvim domom. Vrhunac čini nakon rata otvaranje *Hrvatskog narodnog kazališta* 28. X 1945. koje je kao svoju prvu premijeru izvelo »Matiju Gupca«. Godine 1953. izvodi se u tom istom kazalištu Andrićeva *»Dužijanca«*, prva bunjevačka opera.

U Subotici je stvoren i predratni krug kulturno-prosvjetnih i političkih vođa bunjevačkog naroda, među kojima je bio najistaknutiji *Blaško Rajić* koji se borio odlučno protiv tuđinštine i bio nakon rata član Glavnog narodno-oslobodilačkog odbora Vojvodine u Novom Sadu, dok je još prije rata bio gl. urednik »Hrvatskih novina« u kojima su surađivali mnogi naši literati.

Od drugih neliterarnih društava treba spomenuti vrlo plodni rad Hrvatskog pjevačkog društva *»Neven«* koje je osnovano 1920, a dirigent mu je bio Mihovil Katanec koji se i sam bavio prošlošću Bunjevaca.

Što se tiče tiska kao jednog od osnovnih kulturnih sredstava za djelatnost jednog naroda, on je za Hrvate u Vojvodini bio veoma nepovoljan. To priznaje i Laslo Rehak u svom članku »Štampa u Vojvodini« koji je izašao u knjizi »Vojvodina« (NS, 1954) – kad kaže da se:

– »Štampa kod Hrvata u Vojvodini i buržoaska i socijal-demokratska – razvijala (. . .) pod vrlo teškim okolnostima«.

Ipak i u takvim životnim prilikama podijeljeni među dvjema državama u prošlosti, Hrvati su uspjeli organizirati svoju kulturnu i nacionalnu djelatnost.

Najviše je poticaja za to dolazilo baš iz onog dijela »Bajskog trokuta« koji je pripao Madžarskoj nakon rata, a u kojem je ostao gotovo jednak broj Hrvata koliko ih i danas živi u Vojvodini!

U tom je dijelu rođen i prvi bunjevački preporoditelj – biskup Ivan Antunović, kao i pjesnik Ante Miroljub Evetović. Ovdje su radili i Boza Šarčević, osnivač »Kasine« i Pajo Kujundžić, pokretač »Danice«, osnovnog kalendara i kulturnog štiva Bunjevaca u prošlosti. Tu je pokrenut i »Neven«, prvi književni časopis u uređivanju zaslužnog učitelja Mije Mandića.

Bunjevci i Šokci dali su radnike i na drugim područjima svoje znanstvene i kulturne djelatnosti. Petar Pekić napisao je svoju »Povijest Hrvata u Vojvodini«. U Subotici stvara se krug umjetnika, koji djeluje i izvan granica Bačke. To su Albe Vidaković, poznati muzikolog, Albe Šokčić, povjesnik, Stj. Bartolović, folklorist, Marin Šemuvarac, kustos Subotičke Matice, pjesnici Ante Jakšić, Ante Sekulić, Jašo Kopilović, Stipa Bešlin, August Đarmati i Pajica Bačić, a od poratne generacije još i Lazo Merković, Hinko Zlomislić i poznati kazališni režiser Peco Šarčević i kritičar Bela Gabrić. U Subotici je konačno rođen i najveći bunjevački pjesnik Aleksa Kokić, a i jedan od najvećih sakupljača bunjevačkog narodnog blaga Balint Vujkov. Treba spomenuti i pisca popularnih kazališnih komada iz bunjevačkog života – Matiju Poljakovića.

Ova letimice izabrana imena ne bi bila potpuna kad ne bismo spomenuli i našeg poznatog bibliografa Krešimira Bunića koji se bavi prošlošću bačkih Hrvata.

Može li netko nakon ovoga posve zaboraviti na jedan narod?

Neka tomu ova moja knjiga bude odgovor!

BILJEŠKA O PISCU

Juraj Lončarević rođen je 1930. godine u Srijemskoj Mitrovici. Djetinjstvo i prvo školovanje provodi u rodnom mjestu, a više razrede gimnazije i filozofski fakultet završava u Zagrebu. Kao profesor i pedagog radi prvo u Đakovu i Subotici, a zatim u Zagrebu – u mnogim specijalno-pedagoškim ustanovama i domovima, odgojnim zavodima i bolnicama.

To područje svoga rada obilježio je mnogim prikazima u dnevnoj i stručnoj štampi.

Književnim se radom počinje baviti u Subotici, gdje 1956. radi kao profesor. Tamo upoznaje krug umjetnika koji mu dadoše prve poticaje i inspiraciju za kasniji kritičarsko-esejistički rad. To su: *Ante Jakšić, dr Matija Evetović, Jakov Kopilović, Bela Gabrić, Pajica Bačić, Lazo Merković, Julije Šoltić, Hinko Zlomislić* i drugi.

Tako se Lončarević javio kao aktivni radnik na području naše »panonske« kulturno-historijske i književne problematike kojoj je i posvećena ova knjiga književnih portreta.

Drugo područje svoga rada razvija u studijama o stranim piscima, posebno Dostojevskom, o kojem je objavio više zasebnih cjelina iz svoje studije o tom piscu – koju priprema također za tisak. Do sada je iz nje objavio ove dijelove: *Prilog Dostojevskog modernoj senzibilnosti u književnosti* (Umjetnost riječi, 3/1962), *Koncepcija čovjeka u djelu F. M. Dostojevskog* (Osječka Revija, 2/1966), *San u djelima F. M. Dostojevskog* (Kolo, 10/1967) i *Istraživači Dostojevskog u nas* – u obliku radio-emisije.

Objavio je i jedan esej o Kafki pod naslovom *Svijet podsvijesti i njegov umjetnički izraz u romanima Franza Kafke* (Umjetnost riječi 2/1964).

NAPOMENE UZ POJEDINE ESEJE

Šokadija u hrvatskoj književnosti: esej čitan u dvije emisije (31. III i 7. IV 1967.) Radio-Zagreba, III program.

Dr. Josip Andrić (In memoriam): Marulić, časopis, Zagreb, 2/1968.; HKL, 2/1968. (uvod).

Poezija Ante Jakšića: esej objavljen u Zborniku *Marulić,* Zagreb, 1968.

Pjesme mjere i tradicije: prikaz objavljen u *»Crkvi u svijetu«,* Split, 5/1967.

Zaljubljeno proljeće Stipana Bešlina: esej objavljen u subotičkoj *Rukoveti* 10/1967. pod nazivom: *Zaboravljeni šokački pjesnik Bačke, Stipa Bešlin.*

Poezija Ante Sekulića: dosad neobjavljeno.

Poezija bačkog Bunjevca Jakovu Kopiloviću: esej tiskan u *Rukoveti,* 3–4/1968.

Kultura Hrvata u Mitrovici: dosad neobjavljeno.

Poezija Hinka Zlomislića: čitano kao predavanje na komemoraciji KUD *Šokadije* u povodu dvogodišnjice umjetnikove smrti.

Za višedimenzionalnu Vojvodinu: prikaz tiskan u HKL-u, 4/1968.

BIBLIOGRAFIJA DOSAD OBJAVLJENIH RADOVA

O komediji »*Draga Ruth*« – prikaz u *Hrvatskoj riječi, Subotica,* 1955, br. 41 od 7. X (To je moj prvi objavljeni književni napis).

Ivan Kozarac – prikaz, *15 dana,* Zagreb, 6/1960.

Sklad između svijeta i pjesnika (Walt Whitman) – prikaz, *15 dana,* Zagreb, 7/1960.

Armano Yorge: Kapetani pješčanog spruda, prikaz, *Socijalni rad,* Zagreb, 1960.

Prilog Dostojevskog modernoj senzibilnosti u književnosti: Umjetnost riječi, Zagreb, 3/1962.

Svijet podsvijesti i njegov umjetnički izraz u romanima Franza Kafke: Umjetnost riječi, Zagreb, 2/1964.

Koncepcija čovjeka u djelu F. M. Dostojevskog: Revija, Osijek, 2/1966.

Dostojevski danas (pseud. Miroslav Selmović!) *Crkva u svijetu,* Split, 3/1966.

San u djelima F. M. Dostojevskog: Kolo, Zagreb, 10/1967.

Istraživači Dostojevskog u nas: Umjetnost riječi, Zagreb, 1–2/1969.

Srijem u Hrvatskoj književnosti, Kalendar *Danica,* Zagreb, 1967.

Kultura Hrvata u Vojvodini: Hrvatske novine, Gradišče, 19/1967.

Kultura Hrvata u Bačkoj: Godišnjak Ćirilometodskog društva, Zagreb, 1968.

Pjesnik iz Bačke (o Stipi Bešlinu!): *Blagovest,* Beograd, 5/1968.

Otkud naziv Šokac? – Slavonski kalendar, Sl. Brod, 1969. i *Godišnjak,* 1969.

Pogovor knjizi Mare Švel Gamiršek: Priče za Sveu i Karen, Ćirilometodsko društvo, Zagreb, 1967.

Razgovor uz Legende Mare Švel Gamiršek: Blagovest, 2/1968.

Književni rad Mare Švel Gamiršek: Godišnjak pododbora MH, Vinkovci, 1968.

Hrvatska duhovna lirika: Crkva u svijetu, Split, 1/1969.

KAZALO

Bunjevački narodni običaj (Kolo)

DŽAVIĆ

Bunjevački narodni običaj (Dove)

DŽAVIĆ